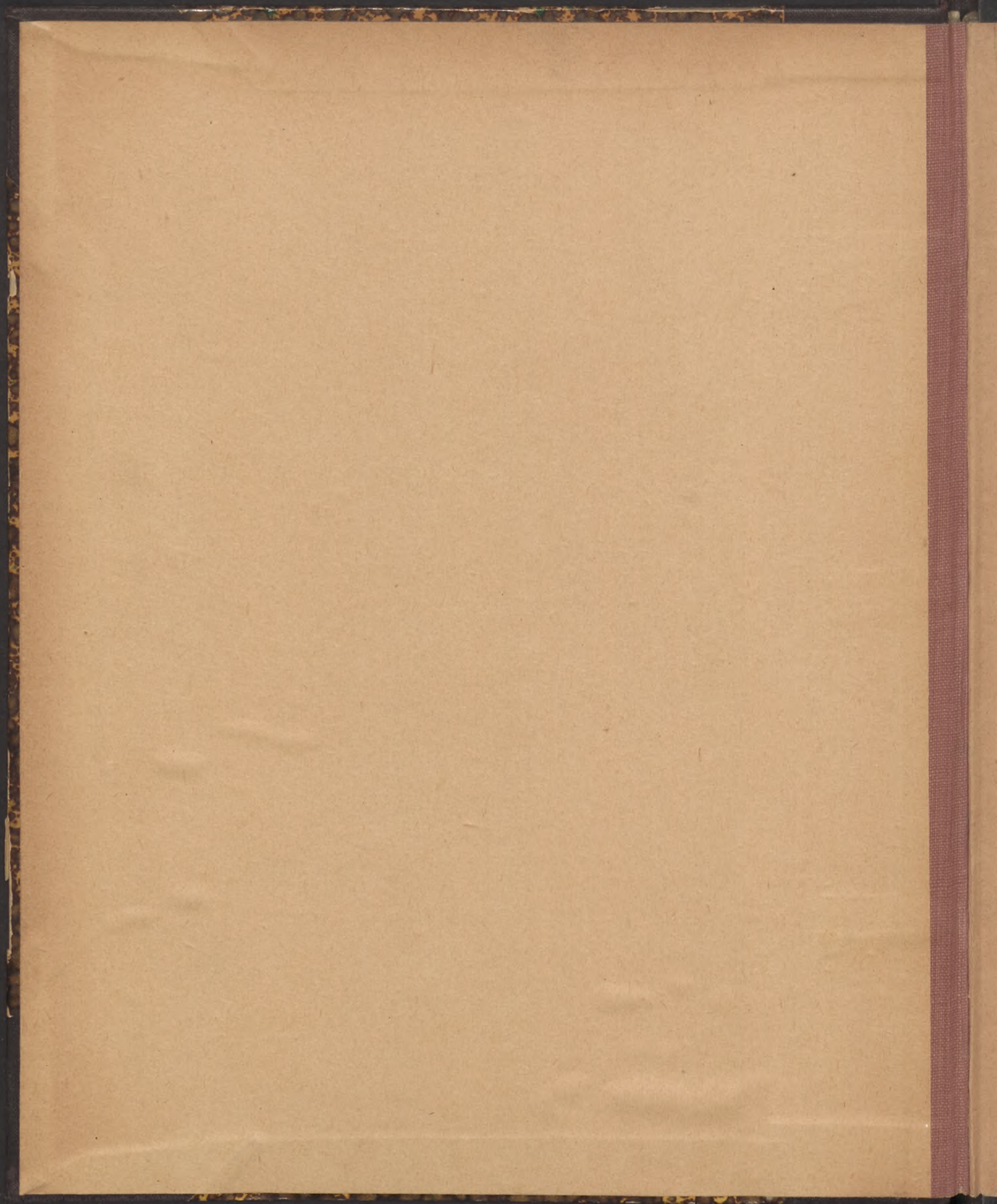
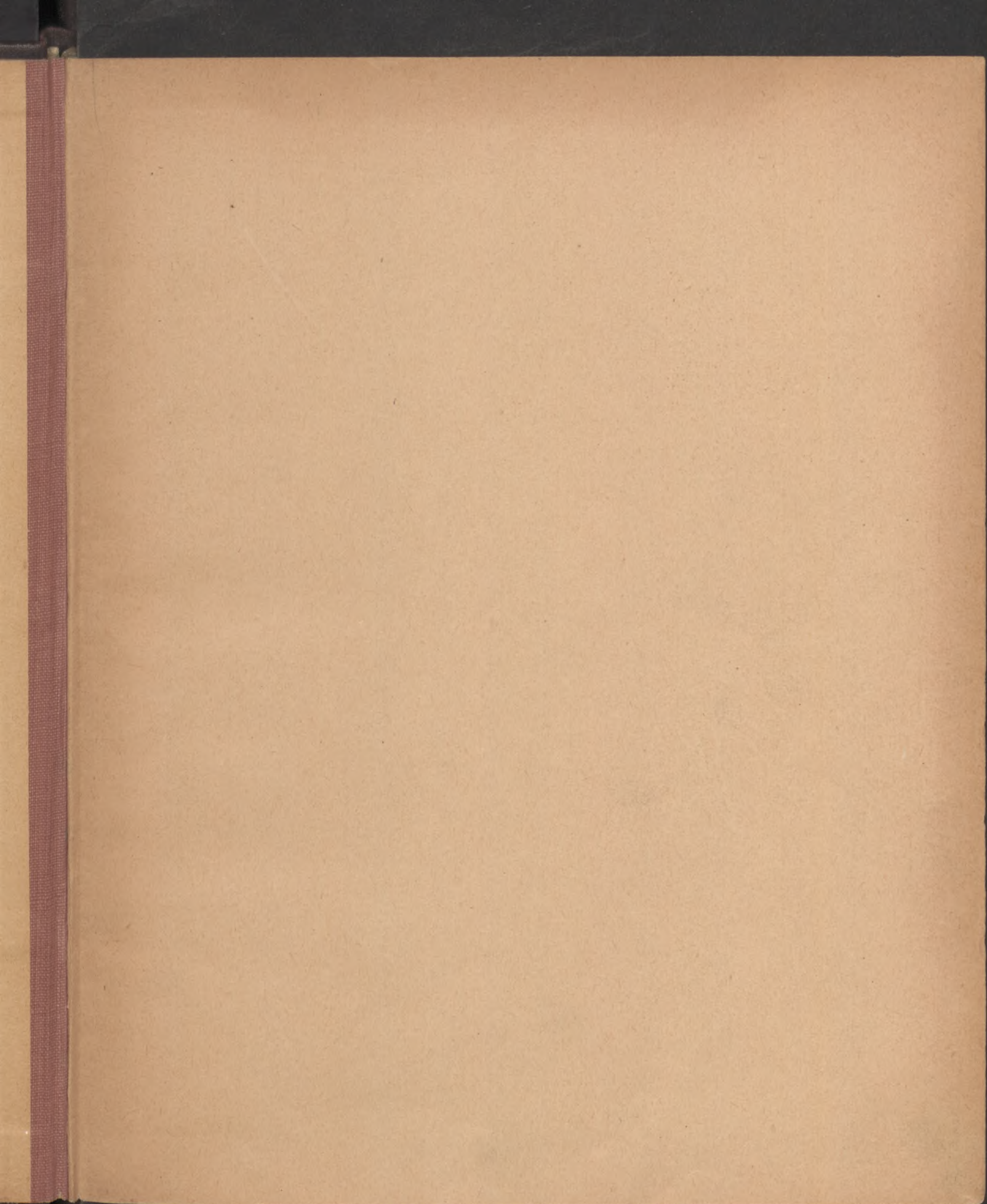
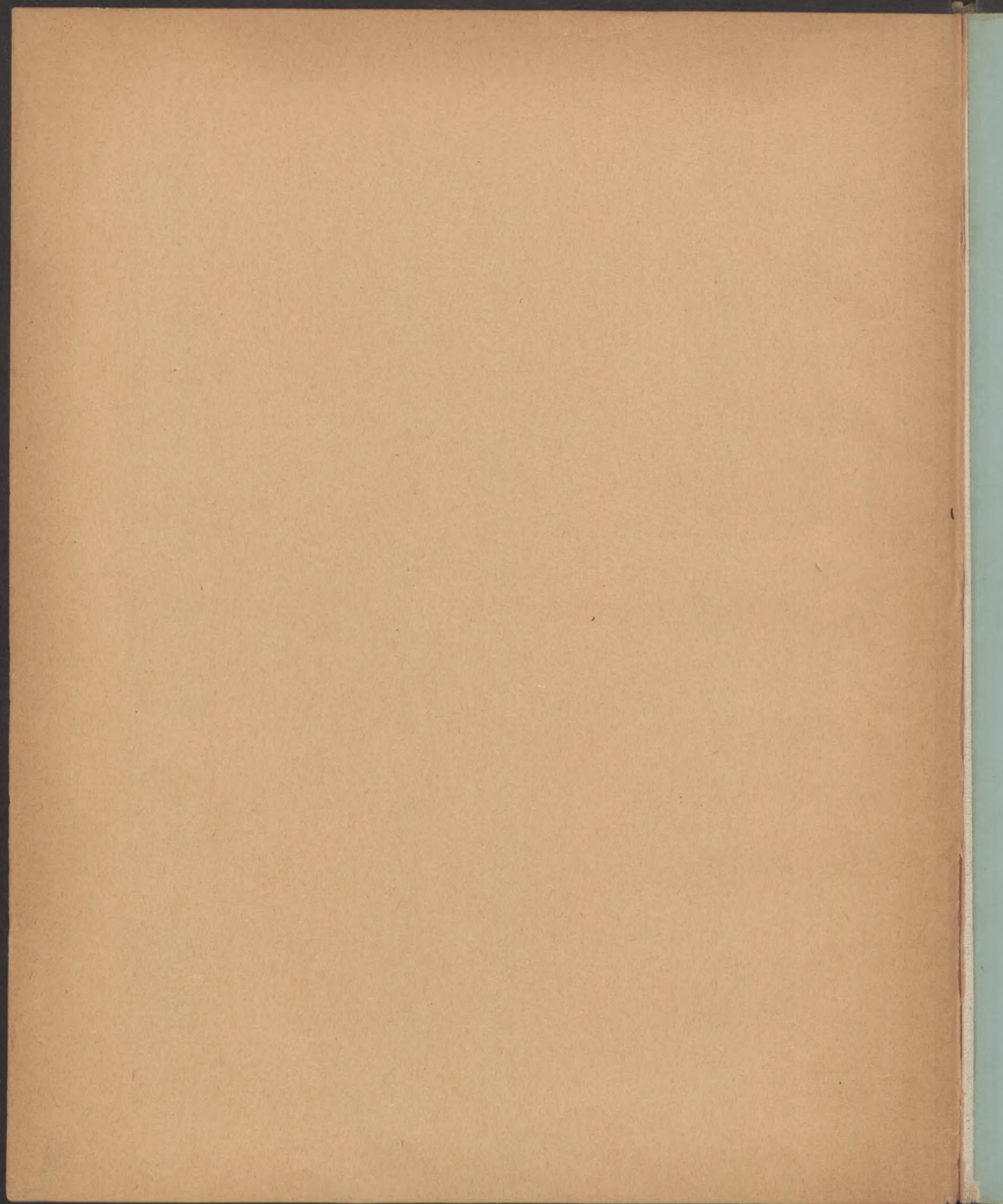

197604

CZÉLKUTI-ZÜLLICH RUDOLF

SZOBRÁSZ

ÉLETE ÉS MUNKÁI

IRTA

DR. VERESS ENDRE

30 KÉPPEL ÉS HASONMÁSSAL

KIADTA AZ

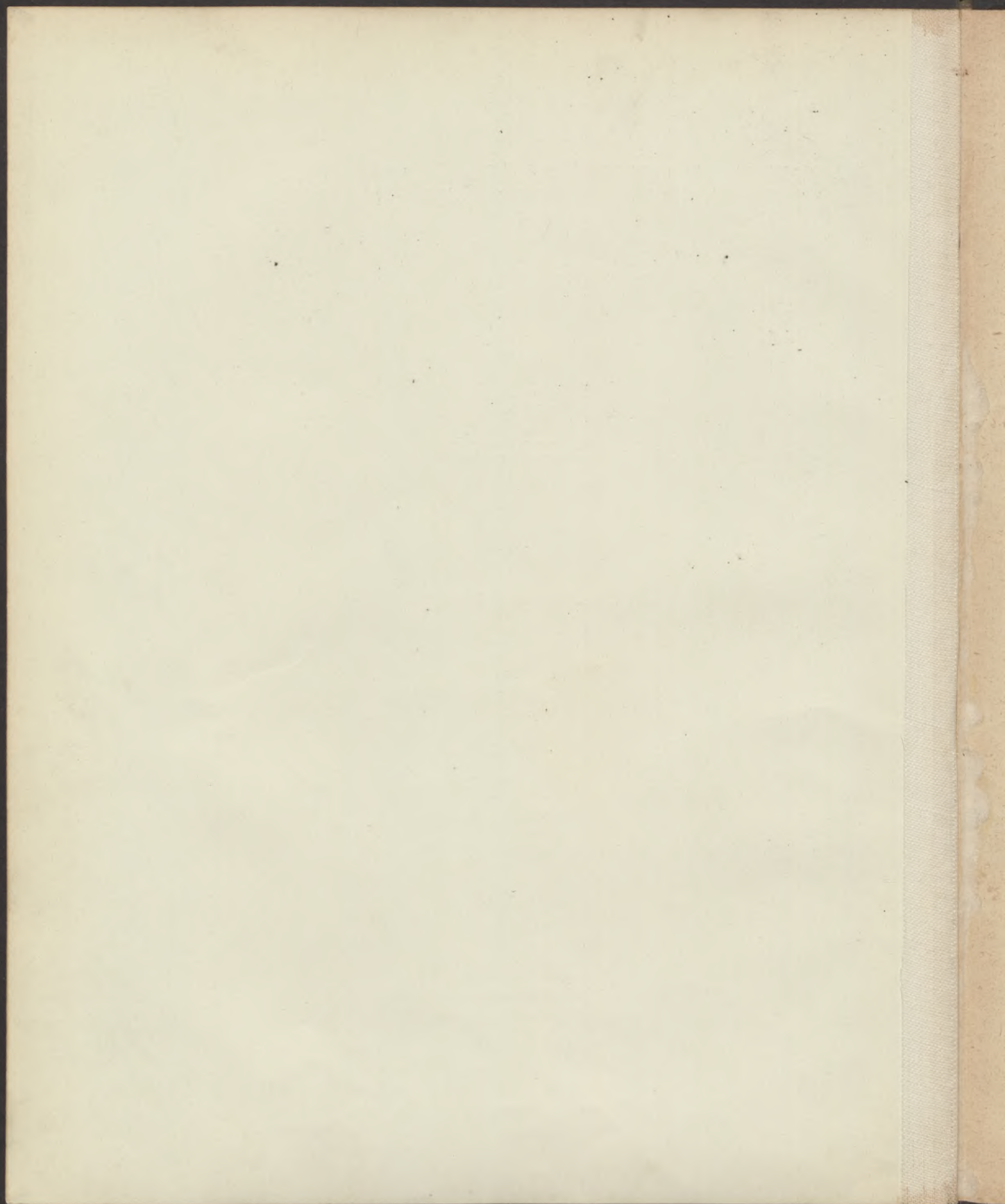
ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS TERMÉSZET-
TUDOMÁNYI EGYESÜLET

(TAGJAINAK 1911. ÉVI TAGILLETMÉNYÜL)

KOLOZSVÁR

STIEF JENŐ ÉS TÁRSA KÖNYVSAJTÓJA

1911

CZÉLKUTI-ZÜLLICH RUDOLF

SZOBRÁSZ

ÉLETE ÉS MUNKÁI

IRTA

DR. VERESS ENDRE

30 KÉPPEL ÉS HASONMÁSSAL

KIADTA AZ

ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS TERMÉSZET-
TUDOMÁNYI EGYESÜLET

(TAGJAINAK 1911. ÉVI TAGILLETMÉNYÜL)

KOLOZSVÁR

STIEF JENŐ ÉS TÁRSA KÖNYVSAJTÓJA

1911

40
Huny. l
184 tc

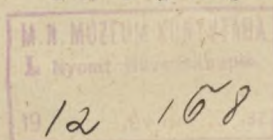

KÜLÖNLENYOMAT

AZ „ERDÉLYI MÚZEUM” 1911-IKI ÉVFOLYAMÁBÓL.

197604

12 168

A római Palazzo Venezia.

BEVEZETÉS.

RÓMAI tartózkodásának elején — 1844 januárius 25-én — bolyongása közben marosnémeti és nádaskai gróf *Gyulay* Lajos¹ véletlenül egy fiatal szobrász-honfitársával ismerkedett meg, a ki magát neki *Züllich* Rudolf néven mutatta be. Nevéről ítélve, a gróf szásznak gondolta s nagy lett öröme, mikor megtudta tőle, hogy gyulafejevári születésű magyar.² A művészetért lelkesülő nemes gróf azért is örült ez ismeretségnek, hogy legalább műértő emberrel nézheti végig az örök-város kincseit és remekeit. Magához kérte hát Züllichet s három nap

¹ Főlöszlegesen ifjabbnak nevezniünk, mivel hasonnevű atyja nemsokára (1844 november 11-én) meghalt s így vele össze nem téveszthető.

² Erről gróf Gyulay Lajos (az Erdélyi Nemzeti Múzeum kéziratárába jutott) kiadatlan naplója 1844-iki kötetében ekként emlékezik meg: *Róma, 1844 január 25.* Ma reggel megismerkedtem ügyes hazámfiával, szobrász Züllichchel, ki fejevári születésű és magyar, nem szász, mint nevéről képzeltem. Elmentem annak utána a Vaticanumba, melyet nagyobb figyelemmel, mint ma egy hete, keresztül-kasul jártam.

egyebet sem tettek, mint a szobrászok műtermeit látogatták. Így jutottak el Thorwaldsenhez,³ Imhofhoz,⁴ kinek *Rebekaja* és *Hagarja* nagyon megtetszett a grófnak; Wolffhoz,⁵ kinél egy kis *Pásztorleányt* nézett ki magának, habár aggódott, hogy egyik sem lesz erszényéhez való; az olasz mesterek közül meg Finellihez,⁶ Tadolinihez,⁷ „ki az indus királyné siremlékét készíti” s a legkiválóbbhoz kötöttük, Teneranihoz,⁸ Canova⁹ és Thorwaldsen jeles tanítványához, kinél maga Züllich is dolgozott. Leginkább meglepte azonban a francia művészek telepe, az u. n. *Accademia di Francia*, a Pincio gyönyörű parkjában, melyet a francia kormány vásárolt idejövő ifjú művészei részére, kik a kertben gondtalanul dolgozhattak „babérok árnyai alatt,” Galilei¹⁰ egykorú palotájában pedig költség nélkül lakhattak és állíthatták ki eladásra szánt műveiket; míg más idegenek s az olaszok műveiben a *Piazza del popolo* üzleteiben válogathatott a Rómát látó útasok serege.¹¹

Sétaközben megtudta Gyulay Lajos Züllichről, hogy munkáival már több akadémiai pályadíjat nyert s tanulmányaiban a bécsi udvari követ is támogatta. Mindez még inkább felkeltette a gróf figyelmét az ifjú magyar szobrász iránt, kit kissé modortalannak és pajkosnak talált ugyan,¹² de érezte, hogy kell valamit tennie érdekében. Ezért mikor Züllich társaságában elment búcsúzni a vatikáni múzeum szobraiától s a belvederei *Apollo* szépségeiben gyönyörködve, hallá tőle, hogy a

³ Itt a dán Thorwaldsen Bartel római műterme értendő, mert ő maga 1842-ben tért vissza Rómából hazájába, hol épp ezidőben, 1844 márczius 24-én halt meg.

⁴ Imhof Henrik Miksa svájci születésű, római szobrász.

⁵ Az 1802-ben született és 1822-ben Rómába telepedett Wolff Emil német szobrász.

⁶ A régi, XVII. századi szobrász-családból származó, 1782-ben született Finelli Károly szobrász.

⁷ A bolognai származású, 1789-ben született Tadolini Ádám szobrász.

⁸ Tenerani Péter, 1789-ben született kiváló olasz szobrász.

⁹ Canova Antal, született 1757-ben.

¹⁰ Galilei Galileo, a csillagász.

¹¹ Gróf Gyulay Lajos 1844 januárius 26—28-iki naplójeljegyzései alapján.

¹² A gróf 1844 februárius 12-iki naplójában írja ugyanis róla a következőket: Kocsimban elvittem szobrász Züllich hazámfiát is, ki vége felé igen pajkosan viselte magát. Eszembe jutott az olasz példabeszéd: *Dimmi con chi tratti e ti dirò, chi sei!* Nem szeretném, hogy miatta én is megítéltetném. Már csak egy hetem van Rómában.

szobrász-akadémiában maga is épp most fejezte be másolatát, megmozdult a szíve s eszének egy villámlásával azt gondolta, hogy a ki már Apollót tud faragni, azt nem szabad nyomorogni hagyni; annál kevésbbé, hogy magyar ember. És ámbár indulófélben volt, napestig a csomagolás gondjaival törődve, harmadnapra Gyulay gróf felkereste Züllichet műtermében s hosszasan vizsgálva *Apollojának* agyagmintáját, ügyesen kidolgozottnak nézte és erősen remélte, hogy készítőjéből „hazánk dicsőségére leendő jeles művész“ válik.¹³ Biztatta is, hogy dolgozzék szorgalmasan, válasszon valami magyar történeti tárgyat, pl. Zách Klárát s küldje fel a pesti múkiállításra, hogy megismerjék országosan.¹⁴ Hogy pedig támogatásának nyomatéka legyen, a maga számára *Juno* istennő szobrát rendelte meg nála s Nápolyba indulásakor 25 aranyat át is adott neki reá foglalóul.¹⁵

A kit így Gyulay gróf nemzetének felfedezett, ismeretlen kis alakja volt hazájának, melyből jóformán gyalogmódon jutott ide, — valami belső vágytól hajtva — hogy a művészetnek éljen. Erdélyi fiú, a ki életének harminczadik esztendejét éppen, hogy betöltötte, de már öt éve tanult mondhatlan nélkülözések közt a Szép e derűs honában, holott otthon gondtalanul s fényes úri rangban élhetett volna. Kortársa a gömöri származású Ferenczy Istvánnak s ketten úttörői a magyar szobrászatnak, melynek göröngyös mesgyéjét ekkor úgyszólván egyedül taposták, olyan korban, mely — hijján minden nemzetet hevítő nagy eszmének — a művészet felvirulásának sem kedvezett. Ám váratlanul akadt Maece-nása kiváltotta tehetségét és dicsőségre vágyó ifjúi lángolásában első műveivel nagy reményeket ébresztett. De, akár csak Ferenczynél, „művészi ereje nem fejtett tovább s a gyakran egyenetlen készségnél maradvá, nem fejtett annyira, hogy a kedvezőtlen viszonyokon a maga hatalmával győzni tudott volna.“¹⁶ Ezért nem arat maradandó sikert alkotásaival, midőn lelkes írók buzdítására hazajön a szabadságharcz után, a mely idő a honfi bánat keservével mindennek kedvez, a mi magyar; holott ő állítja fel az első nyilvános szobrot s ezért lankad utána oly

¹³ Gyulay Lajos gróf 1844 februárius 16. és 18-iki naplófeljegyzései nyomán.

¹⁴ Züllich és Döbrentei Gábor első levélváltása alapján.

¹⁵ Ezt a gróf már Nápolyban írja 1844 februárius 23-iki naplófeljegyzésében.

¹⁶ Beöthy Zsolt szavai a rimaszombati Ferenczy-émlék leleplezésén mondott tinnepi beszédéből; a *Budapesti Hirlap* 1909 szeptember 29-iki 230. száma tárczájában.

hamar, nem égvén benne az a belső izzó tűz, mely nagyratör és remeket teremt. Hanyatlását okozta egyébként főleg az, hogy hazajött és itthon nem volt módja és alkalma tovább tanulnia. A mellett — rendelkezések híján — napszámosmunkán tengődik. Mikor pedig Katona József és Kisfaludy Sándor álló szobrait, lelkes hazafiak áldozatkészségéből megbízást kap, a kellő távlatot nyújtó hozzávaló műterem nélkül kénytelen megcsinálni őket. Ezért maga is tudatában volt alkotásai gyengeségének, de mentő okait a kritika nem vette figyelembe és oly magaslatról bírálta, mintha nálunk virágzó művészet s a szobrászat fejlődését biztosító kedvező viszonyok lettek volna. Különösen Jókai maró gunyja bántotta, annyira, hogy utána újra kivándorolt. Ezúttal Párisba ment s itt ugyan ismét művészi légkörbe jutott, de már túl volt azon a koron, mely alkalmas a mélyebb önképzésre és tartalmasabb munkára. Ezért maradt félben s újra visszatérve tölt itthon hat esztendő művészi munka nélkül, míg nyugtalan vérével végleg elhagyja hazáját, hogy bejárja Délolaszországot, meg Sziciliát és hét évi barangolás után, 1890 elején — Kairóban halt meg.

Züllich Rudolf nagy kort ért és észrevétlenül hunyt el, pedig volt idő, midőn vésőjét a Ferenczyénél is többre becsülték s a mikor Hunyadi János alakját megmintázta, ihletett művészek nélkül szűkölködő nemzete tőle várta, remélte a Magyar Pantheon megteremtését, melyre a Bach-korszak páratlan nővilága titokban és ritka fáradhatatlansággal gyűjtött. Nem így történt. Ám törekvése, tisztes sikerei és hányatott élete megérdemlik, hogy foglalkozzunk alakjával, mely úgyszólván teljesen ismeretlen művészetünk történetében.¹⁷ Életrajzához az első adatot — ezelőtt 13 esztendővel — a szatócs szolgáltatta, kinek sajtakaró-papirosa közül a jó sors Döbrentei Gábornak Züllichhez Rómába írt leveleit fentartotta,¹⁸ míg vázlatkönyvei és rajzai ekkor pusztulhattak el. Majd alkal-

¹⁷ Mindössze Pasteiner Gyula írt róla „A magyar szobrászat“ cz. tanulmányában, a *Budapesti Szemle* 1883-iki 34. k. 194. lapján és utána majdnem szó szerint Szana Tamás „Száz év a magyar művészet történetéből“ cz. m. (Budapest, 1901.) 73 - 74. l.

¹⁸ Ezek a levelek úgy kerültek egy kolozsvári fűszereshez, hogy Züllich Rudolf öccse, István (1895 januárius 16-án bekövetkezett) halálával örökösei nem ismervén fel értéküket, a hirlapokkal együtt fontszámra eladták. De hogy megmentődtek az *Kuszkó* István érdeme, a ki véletlenül rájuk akadván, 1898 április 10-én feldolgozásra átadta őket nekem. Ez 1845—1851 közti 22 levél közül kettő Ney Ferenczé, a többi Döbrentéé.

mam nyílt néhai gróf *Kuín* Géza marosnémeti kastélyában átnézni gróf Gyulay Lajos, meg tanítója, Döbrentei naplóföljegyzéseit s megtalálom egyúttal Züllich hozzájuk írt leveleit.¹⁹ Az így szerzett ismeretlen adatok kiegészítésül átvizsgáltam a múlt század ötvenes éveinek hírlapjait: a heti- és napilapok apró híreit és újdonságait. Aztán kikérdeztem Züllich atyafiságát és ismerőseit, összegyűjtöttem szétszórtan heverő leveleit és felkutattam s lefényképeztettem műveit, a miben jó segítőtársam volt a múlt év nyarán hirtelen elhalt Szent-Iványi Gábor nyárádgálfalvi birtokos;²⁰ míg az élők támogatásáról (a megfelelő adat kapcsán) jegyzeteimben számolok be.

Igy immár mindent bokorba köthetek, a mit Züllich Rudolfról kinyomozhattam. Csupán egy dolog hiányzik: arczképe. Úgy látszik, sohasem vétette le magát, barátjai unszolására sem, mert nem szerette a fotografiát s azt tartotta róla, hogy olyan, mint valami könyv tartalomjegyzéke: nincs lelke.²¹ Festett képe sem maradt reánk, de pompásan megfesthető párisi barátja, *Kauser* József fővárosi műépítész leírásából, mely szerint: Nyulánk, sovány, egyenesállású volt, noha háta kissé előre görbült. Homloka magas, nyílt. Szeme szürkés-kék, szemöldöke gyér. Orczája egészséges, pofacsontja körül élénk vörös színű és szinte nőiesen finom, áttetsző vágású. Orra szép, egyenes, vége felé hajlott, mint családja minden tagjáé. Haja igen ritkás, még hátul is, a honnan korán kopaszodott tar fejére fésülgette. Szakálla hasonlóan gyér, de gömbölyűre vágva hordta, míg bajusza végét kissé felfelé kunkorítva. Járásában inkább lassú, mint fürge. Külsejére mindig rendes, csinos, úri megjelenésű. Beszéde igen kellemes, társalgása nem túl élénk, de előkelő, megfontolt. Hangja sajátosan csengő és olyan, mintha beszéd közben cseresznyét ropogtatna. Sohasem elegyedett vitába, de megvárva más véleményét, nyíltan kijelenté a magáét, jól meggondolva, mit beszél.²²

¹⁹ Ezeket 1903 óta az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltára őrzi s köztük Züllichnek Döbrenteihez írt leveleit, ennek halála után, 1858 december 19-én öcsce, Döbrentei Antal ajándékozta gróf Gyulay Lajosnak.

²⁰ Tőle főleg Züllichnek öcscséhez, hugához és anyjához írt leveleit, meg a halálára vonatkozó hivatalos iratokat kaptam.

²¹ Kauser József szíves közlése.

²² Kauser úrnak hozzám intézett 1910 június 24-iki szíves leveléből.

E jó megfigyelésre valló vonásokat továbbiakkal egészítjük ki az itt következő lapokon, a sokat hányatott Züllich Rudolf élete és munkásságának méltatása folyamán. E munkásság látható eredményét: az ő kisebb-nagyobb alkotásait is bemutatjuk képekben, úgy a mint azokat kutatásaink közben kinyomoztuk és elkészíthettük. Ekként nemcsak Züllich emlékét mentjük meg a feledés homályától, de egyúttal képzőművészetünk múltját is megvilágítjuk új adalékokkal s azt a kort, melybe az ő rövid idejű virágzása esett!

Mária-fej.

Gyulafejervár.

I.

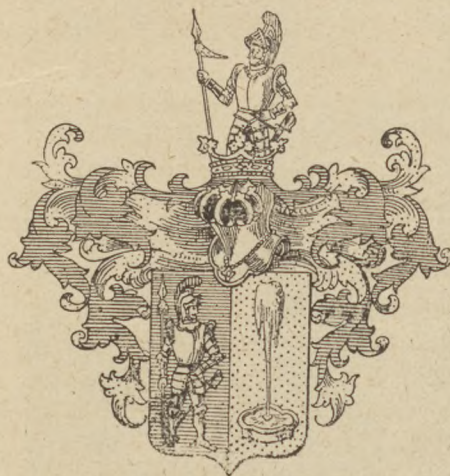
IFJÚSÁGA.

ZÜLLICH Rudolf katona-családból származott, melynek tagjai közt mindig volt néhány tiszt és emelkedését is ennek köszönhetette. A családi hagyomány szerint az első Züllich Németországból szakadt be a Budát vívó idegen felmentő hadsereggel, melyben a vasasnémetek hadnagyaként vitézül harczolt a török ellen és a vár visszafoglalása után vitézsége jutalmául ő is házat kapott Budán, a *Drei Hauer-Gasse*-ban, mely még kétszáz esztendő múlva is a családé volt.¹ E hagyománnyal szemben — vagy tán kiegészítéskéül — az a valóság, hogy nemeslevelet a római katolikus vallású Züllich János, az első székely gyalogezred őrnagya nyert II. József császártól 1786 augusztus elsején *zülborni* előnévvel.² Czimere egyszerű, de érdekes: haránt hasított pajzsa jobb kék mezejében vértess vitézt látunk, a baloldali aranymezőben meg szökőkútát.³ Ezt használja a mi szobrásunk is, lévén unokája a nemes-ségszerzőnek. Édes atyja, János, mint katona ifjúkorában a gyulafejér-

¹ Züllich Rudolf István öccséhez Párisból írt 1869 június 10-iki leveléből.

² Dr. Constant Wurzbach „Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich“ cz. műve 60 k. (Bécs, 1891.) 300. l. Maga a nemeslevél nincs meg, csupán egy régebbi másolatában a Bécsben élő Züllich Andor mérnök birtokában.

³ Metszetiink az eddig ismeretlen (és nem közölt) czímert Züllich Andor majdnem egykorú régi pecsétnyomójáról ábrázolja K. Sebestyén József rajzában, míg a czimerleírás Wurzbachnál hibás, mivel a pajzs bal mezejébe kettősfarkú oroszlánt helyez!

A Züllich-család czimere.

vári várba jutott s ott is házasodott meg, elvevén kadicsfalvi Török Nepomucena Johannát, Török Gábor székely nemesember egyetlen leányát.⁴

Ezekből született szobrászunk a gyulafejérvári várban⁵ 1813 július 13-án,⁶ a keresztségben Henrik *Rudolf* nevet nyervén.⁷ Atyja ekkor a nassau gyalogezred századosa volt,⁸ de pár év múlva Marosvásárhelyre helyezték át s itt végezte a kis Rudolf iskoláit, a katolikusok gimnáziumában, 1824 ősztől kezdve 1829 nyaráig. Jó erkölcsű és magaviseletű,

de nagyon gyöngye tanuló volt, mert míg magaviseleti osztályzata mindig jeles és előmenetele is kielégítő, addig tanulásban az első években következetesen utolsó vagy utolsóelőtti maradt s még tanulása ötödik évében, az ú. n. második humanista-osztályban is kilenczedik

⁴ Ezt Pálmay József mondja „Udvarhely vármegye nemes családjai” cz. m. (Székelyudvarhely, 1900.) 245. lapján, hol azonban a szobrász atyját hibásan nevezi Frigyesnek; Nagy Iván „Magyarország családjai” XI. k. 312. l. viszont anyját mondja Jankának, a mit Züllich Rudolf keresztlevele is megerősít, hol Nepomucena Johannának van bevezetve s róla fia azt jegyzi meg egyik levelében, hogy vele együtt Gyulafejérvárt született. Mindkét szülője nevét helyesen írja Wurzbach, id. m. 60. k. 299. l.

⁵ Ezért közöljük fejléczül Gyulafejérvár látképét, melyet Rohbock L. rajzáról Hablitschek F. metszett aczélba és Hunfalvy János adott ki „Magyarország és Erdély eredeti képekben” cz. m. III. k. (Darmstadt, 1864.) 33. l.

⁶ Pasteiner id. h. 194. lapján hibásan írja róla, hogy Kolozsvárt született 1810-ben.

⁷ Hogy gyulafejérvári születésű, azt gróf Gyulay Lajos említi 1844 januárius 25-iki legelső római följegyzésében s később maga Züllich Rudolf is 1846 április 22-iki levelében; de évét Wurzbach lexikonából tudtam meg. E nyomon haladva írta ki aztán a gyulafejérvári várbeli katolikus plebánia-hivatal katonai anyakönyvéből Rudolf pontos születési dátumát *Zlamál* Ágost gyulafejérvári főgimnáziumi tanár úr, mely szívességet ezúton is hálásan köszönöm, megjegyezvén, hogy szobrászunk atyjának vezetékneve ott így van írva: *Czillich*, miként másutt is előfordul. Ilyen névűek voltak is, sőt Czillich Ede negyvennyolczas kapitánynyal maga Züllich Rudolf is rokonságot tartott, habár a Czillich-család csak később, 1832-ben kapott nemesiséget; *Siebmacher*: Der ungarische Adel I. k. 120. l.

⁸ Ilyennek van beírva a gyulafejérvári id. keresztelési anyakönyv II. kötete 166. lapján, második fia, Gyula keresztelési lapján, a ki 1815 szeptember 3-án keresztesztetett meg.

23 tanuló társa között.⁹ Mint maga felnőtt korában írta, mindig kellemetlen érzés fogta el „az elszenvedett butaságok miatt” valahányszor neveltetésére gondolt s talán megértettük, ha úgy véljük, hogy lelkének, agyának sok volt, a mit a gimnázium nyújtott, kívánt s azért nevezte butaságnak, a mit benne tanulnia kellett. Hisz kicsi korától kezdve rajzhoz és faragáshoz volt kedve, a mit nem igen sajátíthatott el az iskolában, melyet 16 éves korában kelletlenül s a tanulást unva végzett el. Ekkor édes atyja katonának adta s mint tiszt egy vadászezredben szolgál,¹⁰ de nem szerette a katonai pályát, melyen különben sem volt szerencséje. Ezért lemondván rangjáról, 1839 nyarán — úgy látszik szülei rosszalása és akarata ellenére — világnak indult, hogy képfaragó legyen és tisztán a művészetnek éljen. Nemes, szép elhatározás, de nehéz, kivált annak, a ki pénz nélkül és szülei haragjától kísérve indul neki.¹¹ Ámde mindennapos példa — éppen művészek életében — hogy gyakran a legnagyobb szenvedések közt is célzott érnek s ezt tapasztaljuk Züllichnél is, a ki nagy nehezen Bécsbe jutott és kezdett tanulni. Arra már nem maradt pénze, hogy beiratkozzék a Képzőművészeti akadémiába,¹² de bizonyára valamelyik tanárától tanult segítség fejében.¹³ Még tán szerzett is valamicskét, mert „tudományi célból és főképpen a nyelvek tudásáért” az osztrák birodalom minden érdekesebb tarto-

⁹ Hogy Marosvásárhelyt nevelkedett, maga Züllich Rudolf említi id. 1846 április 22-iki levelében s e nyomon haladva Jánosy Gerő marosvásárhelyi főgimnáziumi tanár úr volt szíves kijegyezni számomra az ottani római katolikus főgimnázium régi anyakönyveiből a felsorolt adatokat, megjegyezvén, hogy az 1824/5 tanévi anyakönyvben tévedésből Károlynak írták be szobrászunkat, a mit az is bizonyít, hogy a következő évben helyesen beírt Czillich Rudolphus tanuló társai ugyanazok, kik előzőleg Carolus úrfival jártak a prima grammaticae classisban, lévén később, 1826-ban osztálytanára Gábris József, 1827-ben Lázár János és 1828-ban Andrási József páter.

¹⁰ Rokona, a Bécsben élő Züllich Andor szíves közlése.

¹¹ Ezt, meg távozása évét Züllich id. 1846 április 22-iki levele e sorából sejtjük: Hét esztendővel fogva pedig úgyszólván semmi viszonyban rokonaimmel nem vagyok. — S hogy ez mennyire igaz volt, mutatja az is, hogy még atyja halálára sem emlékezett pontosan, illetve azt írta róla, hogy 3—4 esztendővel ezelőtt történt, holott 1843 április 7-én következett be húzamos betegeskedés után, élete 61-ik és katonai pályája 45-ik évében Marosvásárhelytől, hol utolsó 8 évében várparancsnok volt; halotti jelentéséből, melyet ifj. Biás Istvántól kaptam.

¹² Wurzbach id. lexikona 60. k. 299. lapján (valószínűleg családi értesítés alapján) ugyan határozottan azt állítja, hogy Züllich a bécsi képzőművészeti akadémia szobrászati tanfolyamát végezte; de az akadémiától nyert hivatalos értesítés szerint neve sem az anyakönyvekben, sem pedig a végzett növendékek műveiből rendezett alkalmi kiállítások évszórójában nem fordul elő. — Wurzbach hibás adatait vette át s közli a Nagler-féle „Neues allgemeines Künstler-Lexikon” is.

¹³ Így gondolja a bécsi Képzőművészeti akadémia igazgatósága is, ha Wurzbach adatát valahogy magyarázni s figyelembe venni akarjuk.

18 39

mányát beúta. Am ő még messzebb vágyott s főleg a szobrászat klaszszikus földjére, Görögországba, hogy megismervén remekeit „az újgörög nyelvnek valódi beszélése“ által is művelje magát. Útjára hajón akart indulni és Triestbe érve, szeptember 8-án folyamodott engedélyért meg útlevéért az Erdélyi udvari kancelláriához.¹⁴ Ennek nem is volt ellene kifogása és melegen ajánlotta kérését az udvari titkos állami kancelláriának.¹⁵ De mire ez az útlevelet hat hónapra kiállította¹⁶ s az V. Ferdinánd király jóváhagyásával — a hosszadalmas hivatali úton — végre Züllich kezéhez jutott, november is eltelt¹⁷ s az alatt a szegény szobrász útiköltsége is elfogyott. Nem juthatott el hát álmai színhelyére, hiába nézte sóvárogva a keletnek tartó hajók indulását. Kezébe vette hát újra a vándorbotot s így vergődött el legalább Rómába,¹⁸ hol igazi tanulása kezdődött. Hiszen ide vágyott minden művész, a ki valami tehetséget érzett magában¹⁹ s itt dolgozott első magyar szobrászunk, Ferenczy István is hat esztendeig.²⁰ Meglehet, hogy bécsi és római útjára is maga Ferenczy buzdította, mert midőn 1824 nyarán olasz földről hazatért, Budán telepedett meg és talán műhelyében is oktatta, irányította kezdő erdélyi honfitársát.

Az örökvárosban Züllichet első útja a *Palazzo Venezia* felé vezette, az osztrák követség e XV-ik századi pompás palotájába, melyben régidőktől fogva műtermek állottak osztrák, magyar és erdélyi művészek rendelkezésére. Szerencséjére magyar embert is talált a követségen, gróf *Károlyi* Istvánt,²¹ a ki egy kis költő-pénzzel kisegítette és bejuttatta *Tenerani* műtermébe.²²

¹⁴ Züllich folyamodványát ld. az Erdélyi udvari kancellária 4485/839. sz. alatt az Országos Levéltárban.

¹⁵ Ennek Bécsben kelt 1839 szeptember 26-iki ajánlata, ugyanott.

¹⁶ Ezt az udvari kancellária 1839 október 2-án küldte el, u. o. 4593/839. szám alatt.

¹⁷ Az udvari titkos kancellária vonatkozó 5357/839. sz. a. átíratá u. o. 1839 november 21-ről. (Az O. L. fenti négy aktája kinyomozását dr. Iványi Béla úr szíveségének köszönöm.)

¹⁸ Züllich Rudolf vándoréveiről semmit sem tudunk s a mit róla itt elmondunk, gróf Gyulay Lajos jegyezte fel Kolozsvárt, 1847 április 30-iki naplójában; hogy pedig Rómába 1839 végén érhetett, Ney Ferencztől tudjuk, a ki Züllich hazajövelekor a *Családi Lapok* 1855 május 15-iki számában (az I. k. 425. l.) azt írja róla, hogy Rómából, 15 éves tartózkodás után érkezett haza.

¹⁹ Ekkoriban, 1845 elején is a magyarok közül 8 festő, 2 szobrász és 1 építész tanult Rómában; a *Honderű* 1845. évf. 168. l.

²⁰ Római tanulói évei ismertetését lásd Meller Simon: Ferenczy István élete és művei (Budapest, 1905.) 51—134. l.

²¹ Ezt maga Züllich mondta el gróf Gyulay Lajosnak Rómában.

²² Abból a körülményből sejtem ezt, hogy a *Magyarország és a Nagyvilág* 1870. évf. 11. lapja szerint Károlyi István három szobrot is rendelt (az 1870 december 14-én elhunyt) Teneraninál a főtí templomban lévő sirboltja részére.

Hazautaztakor pedig ajánlatára magától a nagykövettől, gróf *Lützow* Rudoltól szállást és műtermet kapott,²³ sőt királyi ösztöndíjra is felterjesztette.²⁴ Ez ugyan félévénként mindössze 100 forintnyi volt és csak négy évre szólott, de mégis örült neki, mikor 1844 tavaszán hozzájutott első részletéhez,²⁵ miután állandó, biztos jövedelme még ennyi sem volt.

Négy esztendeig tanult, küzdött immár Züllich Rómában, robotmunkát végezve, hogy mindennapi kenere meg legyen, esti szabadidejében rajzolgatva, ábrándozva, a mi lelke egyensúlyát fentartotta s csüggedni nem engedte, a mikor a véletlen Gyulay Lajos gróffal összehozta. Ezzel sorsa váratlanul jobbra fordult, mert ő nemcsak munkát adott neki, hanem egyúttal figyelmébe ajánlotta egykori nevelőjének s most benső barátjának, Döbrentei Gábor királyi tanácsos és Buda-kerületi országos főbiztosnak, a ki már ekkor lelkes tagja volt a Magyar Akadémiának és nagy ügybuzgóságával minden szépnek, nemesnek támogatója és rajongó harczosa. Jobb pártfogót Gyulay gróf valóban nem is szerezhetett volna Züllichnek Döbrenteinél, a ki levelét nyomban átadta Petrichevich *Horváth* Lázárnak, hogy azt *Honderű* című elterjedt szépirodalmi és művészeti lapjában kiadja, Züllichet pedig lelkesen üdvözölve, azt írta neki, hogy „köszöntve fogadja a műveltségében feleredkedni tüzesült magyar világ, mert jövődő díszét reméli, egészen nemzeti lelkületű fiában.”²⁶

Döbrentei levele s kivált az a híre, hogy a *Honderű* figyelmére méltatta s róla megemlékezett, nagy örömet szerzett a Rómában buzgólkodó szegény szobrásznak, kinek „egyedüli törekedése volt — mint írja — a művészet mezején bebizonyítani a magyarnak is erre való hajlandóságát.” Igyekezetét bénítá azonban pénztelen, nyomasztó helyzete, hisz akármibe fogott, a minta elkészítése a megrendelés összegének egyharmadát emészté fel, egy életnagyságú szobor Pestre szállítása meg 30 aranyba került. Ezenkívül könyvei sem voltak, melyekből magyar történeti tárgyú terveihez megbízható alapot és anyagot merít-

²³ Ezért közöljük képét a Bevezetés fejléce gyanánt, régi fényképről, melyet a Szépművészeti Múzeum bocsátott rendelkezésünkre.

²⁴ Gyulay Rómában kelt 1844 februárius 2-iki levele Döbrentei Gábor királyi tanácsoshoz; a *Honderű* 1844-iki I. k. 285. l. Utána az *Életképek* 1845-iki IV. k. 484. l.

²⁵ Züllich Rómában írt 1845 június 30-iki nyilatkozatából tudjuk, hogy ezt az ösztöndíjat 1843 december 30-tól húzta; az O. L. Erd. udv. kancelláriai iratok 1310/846. sz. a.

²⁶ Döbrentei Gábor keletnélküli levele Züllichhez, melyben gróf Gyulay Lajos hozzáintézett s Rómából írt 1843 februárius 2-iki tudósítására válaszol; az Erdélyi Nemzeti Múzeumi levéltár Oklevelek törzsgyűjteményében.

hetne.²⁷ Ezért egyelőre nem is törődött magyar tárgyú munkával, hanem Gyulay gróf sürgetésére²⁸ *Juno* mintázásán dolgozott, a mivel év végére el is készült. Agyagmintáját látta műtermében gróf *Bethlen* Ádám is.²⁹ Hanem azért négy hónap telt bele, míg végre legalább vázlatrajzát megküldte grófi megrendelőjének³⁰, a ki a szoborért 250 aranyat ígért. Gyulay Lajosnak a vázlat eleinte nem tetszett, mert nem talált benne *kompozíciót* s nem tartotta *Juno* alakját elég magasztosnak. De azért dícséretreméltó önmegtagadással nem szólt belé, hanem megküldte a kialakított ár második harmadrészét és — miként írta — kritizálását akkorra hagyta, a mikor az egészet kifizette és a szobor ki lesz vésve;³¹ mert a mint helyesen megjegyezte: rajzról nem is igen lehet kellően ítélni.³² Hanem a mint napról-napra nézegette, mind jobban megszerette a rajzot, úgy, hogy pár hét múlva már arra a meggyőződésre jutott, hogy Ferenczyt Züllich felül fogja múlni.³³

A nagyszabású *Juno*-szobor munkája azért is haladt oly lassan, mert hogy pénzhez jusson, közben, Döbrentei buzdítására Züllich egy *Madonna* faragásával is foglalkozott, melyre pesti ismeretlen támogatójától ötven aranyat remélt. Ez egy kisebbszerű mellszobor akart lenni, de Züllich teljes odaadással dolgozott rajta, hiszen ez volt első önálló fellépése és tudta, hogy úgyszólván jövője függ attól, hogy miként fogadják Magyarországon. Nyár közepére szerencsésen el is készült vele³⁴ és két havi utazás után a szobor végre 1845 október 4-ikén érkezett meg Budára Döbrentei kezéhez,³⁵ kit valósággal elbűvölt. „A művet csak megpillantani kell, — írta róla — hogy bámulatunkat lekösse a művészi ihlet, a költői lélek, a szivély melege, melyet a hideg márvány lehel.

²⁷ Züllich levele Döbrenteihez Rómából, 1844 tavaszról 9-éről; a *Honderű* 1844-iki I. k. 423. l.

²⁸ Gyulay Lajos ugyanis Párisban 1844 április 1-én írt naplójegyzetében türelmetlenkedik Züllich hanyagsága miatt, midőn hozzáírt levelében még csak nem is emlíkezik meg elvállalt szobráról.

²⁹ Züllich levele Gyulayhoz Rómából, 1844 december 23-ikáról.

³⁰ Ezt a rajzot a gróf hagyatékában sajnos, nem találtuk meg.

³¹ A vázlatrajz megérkezését gróf Gyulay Marosnémetiben, 1845 április 23-ikán írt feljegyzése említi.

³² Kolozsvárról, 1845 május 21-én írja, hogy 86 aranyat küldött Züllichnek második részletül.

³³ Ezt Marosnémetiben írja 1845 július 11-iki naplójegyzésében.

³⁴ A márványból faragott *Szűz Mária-fejet* Czélkúti 1845 augusztus 7-iki levelével egyidejűleg indította útnak Rómából, fuvara lévén 16 pengő forint és 18 krajczár. Fenti keltű levelét ld. a M. Tud. Akadémia Könyvtára *Magyar Irodalmi Levelezés* 4-r. 55. k. 7. sz. a. — Másolatáért Szily Kálmán főkönyvtárnok úrnak tartozom hálás köszönettel.

³⁵ Döbrentei ugyan 5-ikét ír, de mivel Gyulay már október 4-iki naplójegyzésében szól róla, ez a helyes.

Madonna.
(Zülich Rudolf műve.)

A tiszta vallás fenséges eszményét ábrázolja az a *madonna* képében, oly tökélylyel, hogy az anda szelidség, nőszivély élni látszanak az eszményi szépségű vonásokon s megeleveníteni a követ.“ A 20 hüvelyknyi magas, carrarai márványból faragott szobrot sokan megcsodálták Döbrenteinél, a hajóhíd budai végénél lévő Lika-házban volt első-emeleti lakásán,³⁶ a hol d. e. 10-től 12 óráig legszívesebben fogadta vendégeit.³⁷ De az elsők közt volt az éppen Pesten tartózkodó Gyulay gróf, ki maga is sokat gyönyörködött a szép mellszoborban és dicsőséges dolognak mondta, hogy erdélyi művész munkája. Csakhogy eszébe jutván, hogy Züllich szülővárosa mellett emelkedik Bilak regényes hegye, ötletszerűen elnevezte Bilakinak, mivel — úgymond — magyar művésznek magyar nevet kell hordoznia.³⁸ Ezt a felfogást maga Züllich is helyeselte,

Döbrentei-Züllich Reg.

Züllich aláírása.

a mint elkereszteléséről értesült Döbrenteitől, ámde arra hivatkozván, hogy családja czímerében szőkőkút van, a *Czélkúti* nevet választotta s ezentúl állandóan így is nevezték és írta magát néha-

napján. Egyébként hálásan fogadta pártfogója támogatását, a mi nagyon serkentőleg hatott pályája folytatására, mert „csak szeretett honfiaiunknak áll hatalmokban — mondja válaszában — a fejlődő gyenge plántát virágra nevelni, vagy elhervadtatni.“³⁹ E szerénysége jó hatást keltett és csak növelte Döbrenteiben iránta érzett barátságát. Két hónap alatt sokan, 94-en nézték meg Döbrenteinél és dicsérték „a szép, anda“ Madonna-szobrot s a dicséreték közt mindenesetre legértékesebb volt Ferenczy szobrászé, a ki „sokáig nézte, igen szereti a művet s elmenetelekor tiszteletét jelentette“ készítőjének,⁴⁰ a mi annak igen jól esett.⁴¹

Züllich becsülettel rászolgált az elhangzott dicséretekre, mert *Madonnája* csakugyan művészi munka. Minden vonásán meglátszik ugyan, hogy ifjú mester műve, a ki még nem szabadult az iskola tanítása alól. De ez csak előnyére válik a szobornak, mely úgy hat reánk, mint valami Raffael-Madonna. A vatikáni képtárban Raffael⁴² *Mária*

³⁶ A *Hölgyfutár* 1851. évf. 460. l. szerint ez a ház a Tabán-utczai 600. számú volt.

³⁷ A Madonna megérkezéséről tudomást vett röviden a *Jelenkor* is 1845 október 16-iki száma 499. l.

³⁸ Gyulay Lajos Pesten írt 1845 október 4-iki feljegyzésében.

³⁹ Züllich Rómából írt 1845 október 18-iki levelében.

⁴⁰ Döbrentei válasza erre, Budáról 1845 december 5-ikéről.

⁴¹ Ferenczy elismerő szavait Züllich Rómából írt 1846 januárius 12-iki levelében köszönte meg.

⁴² Raffaello Santi festő, meghalt 1520-ban.

koronázása című képében rá is akadunk arra a mintára, mely Züllichet megihlette. Beállítása, a haj választéka, a kendő redőzete és a mellén való összetűzése ugyanaz, míg arczán és kifejezése vonásain Michelangelo *Pietájának* hatása érezhető. A madonna fájdalmas szép tekintete legalább épp úgy meghat Züllich művén, mint ezen a régi mester-munkán. De maga anyagának kidolgozása is gondos és csinos,⁴³ olyan, melyet a szobrász-akadémiában bizonyára megvizsgált és átjavított tanára.

Látogatóinak a lelkes Döbrentei külön-külön elmondta, hogy „a mű ára 60 arany, becséhez mérve csekély“, mert a „remekművet“ készítője csak azért küldte fel, „hogy talentumát nemzetének bemutassa“ s ha elkel „árából ismét tovább dolgozzon.“ A hirlapokban is többször szólt róla, hogy a figyelmet a szobor iránt ébren tartsa.⁴⁴ Hogy pedig a társadalom áldozatkészségét fokozza, felhívását e sorokkal végzé: „Nem reményt nyújtó tehetség fejlesztéséről van szó, hanem már kifejlett művészi lángész pártolásáról, kit honszerelme honosai felé fordít, ki magyar művész akar lenni s vésüje remekeivel hazáját gazdagítani; külföldhöz csak akkor fordulandó, ha ama bizalomban, melyet dús honfiaiban helyez, midőn művét közéjük küldé, csatlakoznia kellene,⁴⁵ kényszerítve a művészt, hogy „hazafiúi keservében elfordulva édes nemzetétől e legelső ajánlatát is odaszánja a külföldnek!“⁴⁶

A szobor és alkotója ügyét a *Honderű* szerkesztője, Horváth Lázár is szíven viselé, azáltal, hogy a gyűjtésről olykor hírt adott és ismerős körében maga is lelkesített érdekében. Avagy „szükség-e Ferenczy szomorú példáját felhoznunk, hogy több pártolásra serkentsük kebleiteket óh honfiak, óh honleányok“ — írta egy ízben⁴⁷ és ime reá két hétre (1846 márczius közepén) örömmel újságholhatta, hogy a hatvan arany immár együtt van s „a szép szobormű tehát benn marad hazánkban,“ hogy a Nemzeti Múzeum kincseit szaporítsa.⁴⁸ A gyűjtést Budán gróf Keglevich Jenke kisasszony vezette, összeszedvén 12 aranyat és 60 pengőforintot, Pesten gróf Traun Ferenczné-Bethlen Borbála, meg Frankenburg Adolf, az *Életképek* szerkesztője, a ki a pazmanita-növen-

⁴³ Viszont Pasteiner (id. h. 194. l.) és utána Szana (id. m. 74. l.) igénytelen műnek tartja, csupán technikájáról ismeri el, hogy: elég jó.

⁴⁴ Így ír a szoborról s buzditólag készítőjéről a *Budapesti Híradó* is 1845 október 14-iki sz. 249. l.

⁴⁵ Névtelenül, a *Honderű* 1845. évi II. k. 297. l.

⁴⁶ Az *Életképek* 1845-iki IV. k. 483. l. Míg Döbrentei 1846 januárius 28-iki adakozásra való felhívása a *Társalkodó* 1846. évi. 55. l. jelent meg.

⁴⁷ A *Honderű* 1846. évi I. k. 196. l.

⁴⁸ Ugyanott, a 238. lapon.

dékektől három aranyat, a budai bálók rendezőitől meg 20 pengőforintot kapott.⁴⁹ A 60 aranyon felül begyűlt pénzt Döbrentei az adakozók neveit magába záró emlékkönyvre fordítá, meg a szobor talapzatára, melyet egy budai díszműgyáros⁵⁰ azért készített el *csak tíz pengőforintért*, hogy áldozatával maga is hozzájáruljon a múzeumhoz,⁵¹ mely a szobrot végre május 2-ikán vette át⁵² és állította ki közszemlére.⁵³

A költséget leszámítva, Züllich 50 aranyat kapott kézhez Madonnájáért,⁵⁴ a mi éppen elég volt arra, hogy vele függő adósságait kifizesse és a már kész *Junot* hazaküldhesse. Ez 1846 április 22-ikén indult útnak szárazon Triest felé⁵⁵ és hat hét telt belé, a míg Budára érkezett. Itt aztán Döbrentei a művész útásításai szerint bontotta ki gondosan és állította közszemlére szalonjában, hol június 16-ikától kezdve lehetett megtekinteni. Erre a lapok útján hívta fel az érdeklődőket, kiemelvén, hogy a szobor azt a jelenetet ábrázolja, midőn Juno (Hera) átveszi Vénusztól (Küpris) az elrejtendő bájövet, hogy vele az Olimpust elhagyja, a mit *Homerosz* Iliásza 14-ik könyvében ekként találunk leírva:

Szól vala s kebléből kivevé remekelve himedzett
Sürge övét, melyben minden kecs bájolata összeült.
Benn volt a szerelem, szeretők susogása, sóhajtas,
A csapodár kérés, mely még okos ész is elámit.
Ezt neki adtában így szólogatott hizelegve:
Fogd e hímes övet, férkesztesd be kebeledbe.
Tenger ígérete van, s teszi mit kényedre óhajtasz,
Nem győzelmtelenül térsz meg. Mondá vala Küpris.
Erre nevetni fakadt a nagy gomolyó szemű Héra,
Mint felség, az övet mosolyogva dugá kebelébe.
És haza tért mostan Küpris, Zeüsz isteni lyánya.
Héra meg a nagy Olümp ormát sietelve hagyá el.⁵⁶

⁴⁹ Az *Életképek* 1846-iki V. k. 289. és 324. l.

⁵⁰ Neve Ernst Frigyes volt; ugyanott, V. k. 636. l.

⁵¹ A *Honderű* 1846-iki I. k. 295. l.

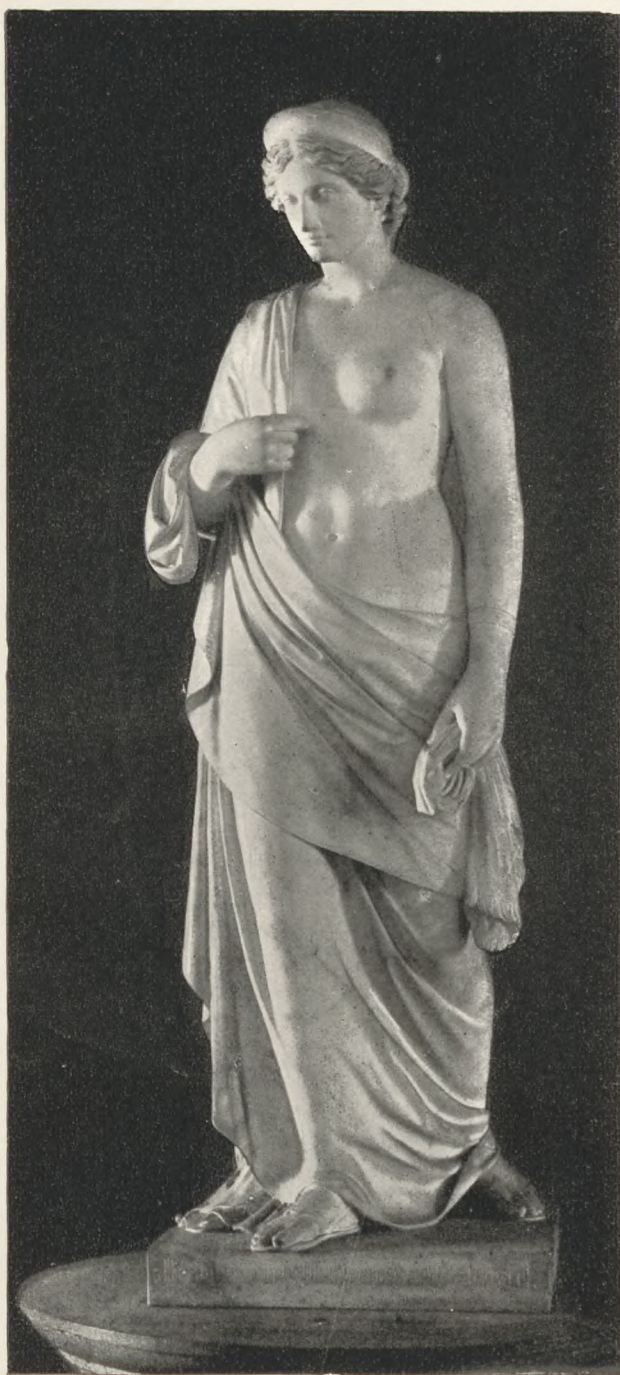
⁵² Az *Életképek* 1846-iki VI. k. 37. l.

⁵³ Züllich *Madonnáját* ma a Szépművészeti Múzeum őrzi, 3390. leltári szám alatt fölvéve s ez intézetiünk saját felvételű fényképéről mutathatjuk be rajzban is, a miért *Kammerer* Ernő igazgató úrnak tartozom hálával. Az 53½ cm. magas szobor signaturája a bal váll mögötti peremén: Züllich R: műve 845. — Hibás tehát Wurzbach id. lexikonának amaz állítása, hogy *Madonnáját* Züllich 1848-ban a bécsi képzőművészeti akadémia kiállításán mutatta be, hol (az igazgatóság szíves értesítése szerint) soha semmit sem állított ki.

⁵⁴ Az egész ügyről Döbrentei 1846 márczius 21-iki levelében számol el Czélkútinak, midőn az 50 aranyát postára tette.

⁵⁵ Züllich 1846 április 22-iki, Rómából írt levele szerint, melyben maga is idézi olaszul az *Iliász* ama sorait, melyeket márványban megörökített.

⁵⁶ Valószínűleg Döbrentei saját fordítása, a *Honderű* 1846-iki I. k. 478. l.

Juno.
(Zülich Rudolf müve.)

A 4 láb 2 hüvelyknyi magas⁵⁷ „jeles és sok kellemmel bíró szobrot“ sokan nézték meg, mindnyájan annak tudatában, hogy „szegény hazánkban az ilyenmő jelességek látása csak a legritkább élvezetek közé tartozik.“⁵⁸ Az első benyomások lelkesültségét azonban közben kritikai megjegyzések tarkíták, a szobor gyöngéit kutatva. Így pl. Petrichевич Horváth Lázár elismerte ugyan róla, hogy „finom vésűvel, sok tehetségzikkával és gyöngéd ügyszeretettel van faragva,“ de nem találta meg benne azt a *jellemkifejezést*, melyet a saját képzeletében alkotott Juno-ban látni szeretett volna.⁵⁹ Döbrentei is ezt látszott leginkább kifogásolni a szoborban, melyről ezeket a megjegyzéseket közölte készítőjével: Baloldala, úgymint melle, válla, háta, kara, csipőjénél vékonya, fara és siető lába remek. Hasonlóan leplezésének redőzetes lágysága. Ezek a művész lángeszének jelei s jövődő nagysága hirdetői. De a jobb láb általjában, kivált térde hajlásánál, feszes. A jobb kéz feje, különösen mutatoujja nincs idomban a balkézze; a jobbik markosabb. Az arcz köre a test egészéhez képest kicsiny, aprózott. A lábujjak legkisebbike, mindenik felettébb hátra van. Azonkívvül nincs szenvedély ábrázatában s éppen akkor nincs, midőn Küprisz tanítgató fecsegéseire neheztelve fakad nevetésre s mintegy azt mondja: *Hagyj békét, tudom én, mit kell tennem, én, főbb Istennő*. A bájövet sem baljában kellene tartania, csendben, hanem melléhez kapva jobb kezével és ajakán a siető vágnak kellene látszani s balkarjának már a menet lebbenését éreztetni. Ezt várta Döbrentei Homerosz festéséből, ellenében a művészszel, a ki a költő leírásának ezt a végső sorát érzékíté közben: *Hera meg a nagy Olimp ormát sietelve hagyá el*.⁶⁰ Ámde vigasztalására maga megírta, hogy véleményével a szobor 170 nézője közül csupán négyé egyezett.⁶¹ Hanem bíráló megjegyzései daczára annyira megszerette *Junot*,⁶² hogy nem akarta lakásából kiereszteni, sem mikor arról volt szó, hogy gazdájának küldjék Marosnémetibe, sem pedig mikor Gyulay Lajos nagylelkűen a Nemzeti Múzeumnak aján-

⁵⁷ Mai mérték szerint a szobor pontosan 136 cm. magas.

⁵⁸ Az *Életképek* 1846-iki V. k. 798. l.

⁵⁹ A *Honderű* 1846-iki II. k. 238. l. — Ezt a megjegyzést követi Pasteiner és utána Szana is, midőn (id. helyeiken) azt mondják, hogy: Junonak sem a művészi felfogás, hanem a kidolgozás csinja és szabatossága ad némi értéket.

⁶⁰ Ez is van a szoborra vésve, utána ez idézettel: *Homerosz Iliásza XIV. könyvéb*. Hátral pedig: Gróf Gyulay Lajos ajándéka. Gyulafejérvári születésű Czélkúti műve. Rómában, 1846.

⁶¹ Döbrentei Zülllichnek Budáról, 1846 szeptember 16-án írt levelében.

⁶² A jelenleg szintén a Szépművészeti Múzeumban őrzött *Juno* képét a *Magyar Szalon* 1900-iki 34. k. 496. l. adta ki, majd Szana id. m. 73. lapján, míg mi korábbi őrzője, a Nemzeti Múzeum igazgatóságának szívés engedélyével Weinwurm Antal fényképéről közöljük.

dékozta. Százféle kifogást talált, csak hogy a bájos nő továbbra is szalonjában istenkedjék, annyira nem tudott megválni tőle.⁶³ E miatt a gróf már neheztelt is reá, úgy hogy a Múzeum végre is éppen tíz hónapi várakozás után, 1847 április végén vehette át és állíthatta ki,⁶⁴ anélkül, hogy ajándékozója, a ki az egész elmúlt esztendői erdélyi kastélyában töltötte, csak láthatta is volna. Ebben egy kis szándékosság is rejlett, mert „nagyon dicsirik — írja naplójában Gyulay Lajos — s még belé-szeretnék s akkor aztán magamnak tartanám meg.”⁶⁵

Az elhangzott megjegyzések közül kevés fogadható el s kevés állja ki az esztétikai szabályok mértékét. Különben is Junonak épp úgy, mint a többi mithológiai alaknak bizonyos megállapodott ábrázolási módja van, melyhez a művésznak alkalmazkodnia kell, ha jellegzetest akar alkotni és épp akkor hibázik, ha a megszokott formáktól eltér. Züllich e legkiválóbb művében nem tért el tőlük, midőn Junót úgy ábrázolja, a mint diadalmasan távozik az Olimpusról, holott Döbrentei éppen ezt kifogásolja benne leginkább. Züllichet ábrázolásában az antik Juno-szobrok vezették, a melyet Rómában négyet volt alkalma tanulmányoznia, két teljes alakút meg egy mellszobrot a vatikáni múzeumban, egyet pedig a kapitoliumiban.⁶⁶ Legszebb köztük az, melyet Züllich maga is megszeretett, a vatikáni múzeumnak az a Junója, melyet az olaszok *Giunone Regina* néven neveznek.⁶⁷ Napokig elnézte nemes formáit, vajha szépségében elmerülve maga is megközelíthetné a klaszszikus alkotást. Ez sikerült is neki, azzal a különbséggel, hogy az alak testtartásának egyensúlyát megváltoztatta, vagyis, hogy az antikéval szemben a bal lábról inkább a jobbra helyezte át, miáltal egész állása mozgalmasabbá vált s hogy kezéből elhagyta a pálczát és tányért s a helyett jobb kezét ruhája felső részén nyugtatja, baljába pedig a megénekelt bájövet adta. Haja s a rajta nyugvó koszorú egészen az antik modorában van faragva, de ingét mellőzte, akár, hogy természetesebbé tegye, akár, mert ránczainak kifaragása nehéz volt. Így Züllich Junója bájosabb, karcsúbb és kecsesebb az antiknál, mely majdnem férfias tekintetű és harcziás. Ezzel szemben a magyar művészé nőies és bűvölő

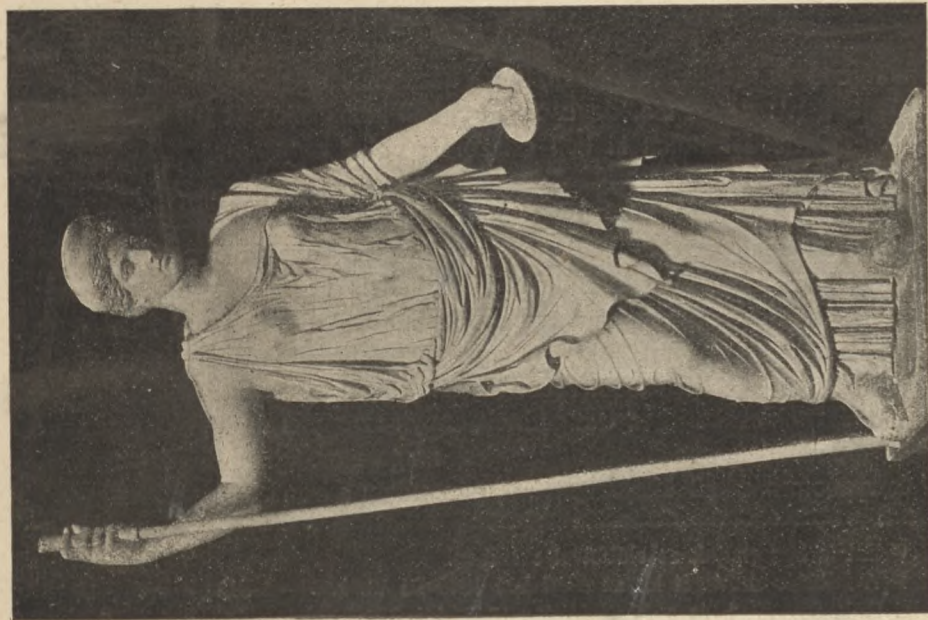
⁶³ Gyulay szavai, Kolozsvárt írt 1846 december 26-iki naplófeljegyzésében.

⁶⁴ A *Honderű* 1847-iki I. k. tavaszévi 30-iki számának 261. lapjáról, meg Gyulay Lajos gróf 1847 április 30-iki kolozsvári naplójegyzetéből.

⁶⁵ Gróf Gyulay Lajos 1846 július 11-iki Marosnémetiben írt följegyzése, hol azt is megjegyzi, hogy a Nemzeti Múzeumnak csak azért adja a szobrot, mivel az *Erdélyről* még nincsen szó! Gyulay csakis 1847 július 31-én láthatta a szobrot, melyről az írja, hogy nem elégtette ki s jobbnak találja Züllich Madonnáját.

⁶⁶ Egy fejnélküli csonka alak meg egy Juuo-fej van még a Museo Nazionale-ban is, de ezeket Züllich nem láthatta, mert újabban kerültek elő. Viszont a vatikáni Juno-mellszobor annyira hatott reá, hogy Madonnájában sok vonását megörökítette.

⁶⁷ Rajzát összehasonlítás kedvéért be is mutatjuk.

Giunone Regina.

A római vatikáni múzeum két antik Juno-ja.
(Züllich mintaképei.)

Giunone.

ereje tudatában szendén áll előttünk, mint az a másik antik Juno-mellszobor, mely a vatikáni múzeum egy további termét díszíti.⁶⁸

Züllich sikere akkora lelkesedést keltett a főváros írói- és társasköreiben, hogy e lelkesedés felhasználásával Döbrentei Gábor negyedikével: Frankenburg Adolf, Hoicsy Sándor és Ney Ferencz támogatásával a Múzeumban felállítandó *Nemzeti szoborcsarnok* alapítását tervezte s erre 1846 július 1-én *felszólításukat* ki is bocsátották ország-szerte. Mert általános volt a nézet, hogy a *Madonna* és *Juno* ifjú szobrása, a művészet istennőjének ez ihletes imádója — miként Döbrentei nevezé — „nemcsak ügyessége, de művészi ihletésénél fogva is magasztos jövőt reméltet a hazai szobrászat még eddig virágtalan mezején.“ Ily tehetséget tehát foglalkoztatni kell „nemzetünk díszének emelésére,“ nehogy pártolás hijján a külföld nyelje el, holott szükségünk van minden megnyilatkozó tehetség érvényesülésére, hogy „felléphessünk a művésznemzetek sorában.“ A nemzet rokonérzelmeinek fellángoltatására pedig legalkalmasabbak nagyjaink emlékszobrai, „oly történetileg kitűnt egyénekéi, kik iránt tiszteletre buzdúl a magyar korona birodalmának minden tagja.“ Az alapítók lelkesen bíztak a hazafiak áldozatkészségében, mely megmutatná, „hogy nemcsak kivételesen egyszerű másszor, de *elvből* tudunk szellemiek lenni mindannyiszor, valamikor azt a hazának s vérünknek feldicsőítése kívánja.“ Ne feledjük — irták — hogy egyedül sem hazai erő, sem kereskedés és ipar, sem tudomány nemzetet valódi nagygyá nem tőn soha, hanem mind e tényezők művészettel karöltve. Magyarországnak pedig élni kell hírben, díszben, tudományban és szépművészetben, bár e haza élete olyan, mint századok óta elásott kard: volna éle, de csorbáit ki kell köszörölni, fényt villogna szerte, de a rozsdafoltokat ki kell csiszolni; volna súlya, de markolatát erőnek kell forgatnia.⁶⁹

A megalakult szoborműegylet kimondta, hogy a szoborcsarnokot a *legnagyobb* magyar, *Hunyadi János* szobrával óhajtja megnyitni.⁷⁰ Ezt Ney titkár egyidejűleg közölte is Züllichchel, kérve, hogy a teljes siker érdekében küldje meg a készítendő szobor kisded-mintáját, hogy az „közszemlére kitétetvén, fölötte a műértők, a hírlapok s egyáltalán a műveltebb közönség képviselői véleményezőleg nyilatkozhassanak.“ S ám-bár a művésznek szabad kezét engednek, annyit az egylet megkíván, hogy „a hősnek méltóságos arczán ünnepies magasztosságnak és szíveket hódító bizalomnak kell kifejezve lenni, párosúltan a honszeretetnek meg-

⁶⁸ Ezt is bemutatjuk az előbbivel szemben.

⁶⁹ A felhívás szövegét ld. az *Életrajzok* 1846-iki VI. k. 37—41. l. s a *Honderű* 1846-iki II. k. 36—38. l. és a *Pesti Hírlap* 1846. évf. 30—31. l.

⁷⁰ Legnagyobb magyarnak Ney Ferencz nevezi, tüzes, áradozó jellemzést is írván Hunyadiáról az *Életrajzok* 1846-iki VI. k. 96. l.

testesült szellemével.“ Züllich hálásan fogadta a szobor-egylet megbizását s nagy lelkesedéssel látott munkához, „mert csak akkor szabadúlhat meg idegen átoktól — úgymond — a hazai művészet, ha nem leszünk sápadt utánczó külföldi történetek- és példaképeknek, a melyek nemtőjét meghódítani egy magyar művész sem fogja tudni.“ Az előleges minta kívánságát azonban kelletlenül teljesíté s úgy látszik bántotta művészi önértékét, „mert egy rövid idő alatt készült minta — írja Neynek — ha félre is tesszük annak kisdedségét, nem lehet oly tökéletes, mint az elvégzett szobor,“ a mihez még az a tulajdonsága is járul, hogy sokszor még magán a nagy mintán, sőt a márványon is változtatni szokott s hogy mily ártalmas a művészetre a *korlátoló mód*, azt már *Plato* megírta, „hogy Egyiptomban a szobrászat ezer esztendő alatt sem ment elő, mert a kormánytól meg volt határozva a művek körrajza és ezért még távulról sem látták azon tökélyt, a melyre értek a szabad görögök.“ A mintát illetőleg Ney is úgy gondolkozott, hogy „a művészi szellemet korlátoló vonalzasok által bilincsre verni akarni annyi volna, mint az ihlet röptét gátolni“, ám a minta kiállításával épp a közvélemény iránti tiszteletből tartoznak annak a közönségnek, melynek támogatását megnyerni igyekeznek. De sietett megnyugtatni a művészt, „hogy a közvélemény annak idejében a kiállítandó kisdó mintát — tudván, hogy az nem lehet tökéletes — nem fogja kényúri szemekkel bírálgatni.“⁷¹

E szellemes kijelentésnek s annak, hogy Züllich nevét és tehetségét annyira kiemelték felhívásukban a szobor-egylet alapítói, épp az ellenkező eredménye lett, mint a mit e néhány lelkes műbarát remélt tőle. Őszig ugyan 95 aláírási ívet sikerült elhelyezniök főurainknál, de még Bécsben is sokan félremagyarázták hazafias céljukat, úgy hogy Neynek végre nyilatkoznia kellett, hogy „az egylet törekvéseinek főszempontja az ügy, t. i. a legdicsőbb magyarok méltó megdicsőítése, nem pedig azon kisszerű cél, hogy egy embernek — ennek vagy amannak — csupán kenyeret adjunk.“⁷² Hogy pedig ezúttal éppen Célkúttal tárgyaltak, „ennek egyszerű oka az, hogy miután észrevettük benne — úgymond — a jeles tehetséget, alkalmat akarunk nyújtani s megkísérteni vele, mennyire haladhat művészete,⁷³ nehogy elhanyagoltatás esetében később szemrehányással illethesse, mint annyi más művész, a

⁷¹ Ney 1846 nyárhó 24-iki válasza Züllich keletnélküli levelére az *Élethépek* 1846-iki VI. k. 161—162. l.

⁷² Ezt (névtelen cikkében) Vahot Imre vetette szemére a szobormű-egyletnek, a *Pesti Divatlap* 1846. évf. 575. lapján; a mit Döbrentei 1846 december 7-iki levelében tudtára is adott Célkúttinak.

⁷³ Züllich művészetét Vahot is elismerte (fent idézett cikkében) olyan művek készítésében, a milyenek a Madonna; de kiemelte, hogy nemzeti tárgyú műve még nincsen s nem tudja mit művelhet ily irányban.

figyelmetlen hazát.“ A kishitűek és gáncsolók kétkedését egyébiránt eloszlathatja a személyes tapasztalat és meggyőződés, „mert Czélkúti Junoja annál nagyobb bizalmat gerjeszt a közönségben tehetsége s a szoborcsarnoki vállalat iránt, minél többen megszemlélik s gyönyörködnek benne. Hogy pedig e nemzet még nincs megérve saját nagy férfiainak illő megdicsőítésére s e szerint saját nagy múltjának kellő megértésére és méltánylására . . . még a sejtetőségek sorából is kiküszöböljük; mert a mely nemzetnek keblében nincs kegyelet mult históriája iránt, az nem érdemel kegyeletre méltó históriai jövőndőt.“⁷⁴

Ily lelkes hangon folytatta Ney Ferencz izgatását a valóban nemes ügyben,⁷⁵ a mely még sem vezetett sikerre s beteljesedett az alapítók aggodalma, hogy „miután mindenféle czélok előmozdításához többnyire ugyanazon adakozók járulnak,“ a sok hazafias teherviselést végre is nem bírják. De azt hisszük, nagyobb oka volt e sikertelenségnek az a körülmény, hogy Züllich egy-egy carrarai márványból faragott szoborért 600 aranyat kívánt, a mi — viszonyaink közt — méltán sok volt; habár arra hivatkozott, hogy Rómában 500 arany egy életnagyságú szobor megrendelési ára.⁷⁶ Petrichevich Horváth Lázár meg is jegyezte, hogy a ki egy szoborért ennyit mer kérni, annak erősen kell bíznia erejében. Ez a kívánság azonban — szerintünk — Züllich művészi erejének túlbecsülését jellemezte és természetének azt a szertelenségét, mely az alkalom kapzsi kihasználásában nyilvánult, a helyett, hogy az állandó megbízást és munkát becsülte volna meg érdeme szerint.

Voltak olyanok is, kik az új egyesületben ellenlábasát látták az 1840-ben alakult *Magyar szobrászati egyesület*nek. Pedig ennek működése szünetelt, mivel a *Mátyás király* Ferenczy Istvánnál megrendelt lovasszobrához szükséges 100,000 pfrtból még tizenhatezeret sem bírt összegyűjteni, úgy, hogy végre is feloszlott, Ferenczy meg kénytelen volt eladni budavári házát és műtermét, miután saját vagyona nagyrészt is ráköltötte a létre nem jött szoborra.⁷⁷

Igénybe vette s megosztotta a közönség áldozatkészségét az 1847 elején alakult *József- emlékegyesület* is,⁷⁸ mely az elhalt József nádor szobra mintáját Alexy Károlylyal csináltatta meg.⁷⁹ Ez a poprádi születésű 24 éves művészünk Bécsben dolgozott és műhelyében tíz em-

⁷⁴ Ney 1846 őszelő 29-iki nyilatkozata; *Életképek* 1846-iki évf. 446—447. l.

⁷⁵ Második buzdító nyilatkozata 1846 november 5-éről; ugyanott, a 605. l.

⁷⁶ Züllich Rómából írt 1846 május 20-iki levelében.

⁷⁷ A szoboregyesület 1847 szeptember 4-iki felszámoló ülése jegyzőkönyvéből; a *Pesti Divatlap* 1846. évf. 735. l. és 1847. évf. 1185. l. és a *Társalkodó* 1847. évf. 289. l.

⁷⁸ Az egyesület felhívása 1847 januárius 21-én tartott alakuló üléséből olvasható a *Társalkodó* 1847. évf. 29. l.

⁷⁹ Ismertetve a *Honderű* 1847-iki II. k. 56—57. l.

bert foglalkoztatva, az 1844-iki tavaszi műkiállításon tűnt fel *Mátyás-szobrával*.⁸⁰

Különösen megbénítá azonban a művészet pártolását egy nem várt csapás, az 1847-iki országos inség, mely a hazafiak áldozatkészségét teljesen lekötötte.⁸¹ Ily körülmények közt egyik szobor sem készülhetett el, művészeink meg egyik napról a másikra tengődtek. Így a megnyílt nyári műkiállításon mindössze három szobrot lehetett látni, három kiválóbb szobrászunk: Ferenczy, Alexy és Züllich pedig semmit sem állított ki. Hisz Ferenczy vésője „áldozatául esett szalmatűzünknek, gyorsan ellobbanó lelkesedésünknek, melyben nem lehet jobban bízni — írta jellemzően Zerffi⁸² — mint a tenger tükörszínében;”⁸³ a másik kettő meg síremlékek és asztali gipszszobrocskák készítéséből éldegélt máról holnapra.

E kedvezőtlen viszonyok daczára Döbrentei kitartóan dolgozott a szoboregylet és Züllich érdekében. Ennek még az egylet megalakulásakor, 1846 nyarán küldött néhány Hunyadira vonatkozó könyvet és képet,⁸⁴ hogy azok alapján agyagolja a nagy törökverő hős szobrának kis mintáját.⁸⁵ Züllich el is készíté, de úgy látszik hamarább, mint kellett volna, mert midőn mintája 1846 november elején Döbrentei kezéhez jutott, azt oly silánynak tartotta, hogy Ney titkáron kívül be sem mutatta az egyleti tagoknak, nehogy kedvüket vegye s bizalmatlanságot keltsen bennök a művész iránt. Szigorú, de helyes eljárását Züllichnek is nyíltan megírta, arra ösztönözvén, hogy jellemzőbb mintát készítsen, mely figyelmet és bizalmat gerjesszen iránta.⁸⁶ Szobrászunk megszívlelte a jóindulatú megjegyzéseket és egész télen az új mintán dolgozva, végre 1847 márczius elején postára tehetette. Bizott benne, hogy tetszeni fog, mert — levele szerint — képzelete egész erejével készíté, álló alakban mutatván be a kormányzói esküjét letevő Hunyadi, a mint jobb lábát összetört török fegyvereken nyugtatta.⁸ A gipszminta csakugyan megfelelt a szoborműegylet várakozásának, úgy hogy az teljes reménységgel

⁸⁰ A *Honderű* 1844. évf. II. k. 115. l. Ugyanakkor kiállított még: Boldics, Clair Alajos, Diettmann, Dunaiszky, Durcsinszky, a lévai származású Halgas Mátyás és Kovács; de csak Alexy és Clair műveit dicsérték.

⁸¹ A József-émlék-egyesület 1847 augusztus 7-iki nyilatkozata; a *Honderű* 1847-iki II. k. 137. l.

⁸² Zerffi Gusztáv hírlapíró.

⁸³ A *Honderű* 1847-iki II. k. 75. l.

⁸⁴ E képek természetesen képzeletiek voltak, mert Hunyadi Jánosnak semmi egykorú arcképe nem maradt reánk.

⁸⁵ Züllich 1848 februárius 8-iki leveléből tudjuk, hogy erre Döbrentei 1846 július 11-iki levelével kapott megbízást.

⁸⁶ Döbrentei 1846 december 7-ikén írt levelében.

⁸⁷ Züllich Rómában írt 1847 márczius 5-iki leveléből.

bizhatta meg a szobrászt életnagyságban való kidolgozásával s egyszerűsmind „bizalomtanusítás és a művész méltó ösztönzésének tekintetéből“ 50 arany előleget is küldött neki.⁸⁸ Döbrentei szerdán és vasárnap tartott estélyein mutatta be vendégeinek. Nagyrészüknak tetszett is, de gróf Teleki Blanka, a ki Párisban festegetett, itt meg Ferenczytől tanult agyagolni, azt a megjegyzést tette reá, hogy jobb karja merev, mintha ki-marjult volna;⁸⁹ Uhrl⁹⁰ pesti képfaragó a balláb térdét találta feszesnek; Hoicsy meg az arcot igen fiatalosnak; a mit Döbrentei hűségesen közölt pártfogoltjával, hogy munkájában tekintettel legyen e fogyatkozásokra.⁹¹

Hunyadi szobrát Züllichchel a szoborműegylet 400 aranyban alkudta ki, azzal a föltétellel, hogy azt 2—3 havonkénti 50 aranyas részletekben küldjék meg. De még ennek az összegyűjtése is sok nehézséggel járt, mivel Ney szerint a vidékiektől rendesen csak a pesti vásárookra érkezőktől lehet a pénzt és aláírási íveket megkapni.⁹² A közönség áldozatkészségét egyébként a *Himfy-lantra*, vagyis Kisfaludy Sándor szobrára való gyűjtés is igénybe vette, melynek készítését Sztrokay Lujza kisasszony indítványára határozták el 1846 nyarán.⁹³ Ám Döbrentei jól ismervén a magyar ember könnyen hevülő természetét, egyúttal egy harmadik mű: Berzsenyi Dániel szobrának megalkotását is felvetette a szoborműegyletben s elkészítését ősszel megint Züllichre bízta, azt írván neki, hogy Berzsenyit Minerva pajzsával ékesítve hosszú dolmányban ábrázolja.⁹ Züllichet annyira meghatotta pártfogójának ez újabb figyelme, hogy majdnem forduló postával küldte meg neki a szobor rajzát, melyben — teljesen eltérve Döbrentei kívánságától — saját eszméje szerint: az Óda műzsája Berzsenyi verslantjával a Parnassusra indul, mert a dolmány

⁸⁸ A szoborműegylet hivatalos tudósítása a *Honderű* 1847 tavaszhoz (április) 27-iki száma 341. l. E határozat ellenére azonban Ney titkár a gyűjtés lassúsága miatt csak május 19-ikén jutott abba a helyzetbe, hogy Züllichnek 39 aranyat küldhessen; id. keltű levele nyomán.

⁸⁹ Döbrentei egy korábbi, 1846 deczember 7-iki levele szerint, Teleki Blanka is készített egy mintát a „hitelettevő“ Hunyadiról, melyről Döbrentei így írt Czélkutinak: Szája nyitva, mintha mondaná az esküt. Csupa indulat, mozgalom, élet. Hiba talán benne az, hogy kardját bal karával egészen melléig kapja fel, a mi természet elleni, t. i. országgyűlés színe előtt. Blanka csak mulatságból készíté.

⁹⁰ Uhrl Ferencz, a ki a városi tanácstermek díszítését is készítette.

⁹¹ Döbrentei 1847 május 5-iki levelében.

⁹² Ney Ferencz szoborműegyleti titkár 1847 július 9-ikén Pesten írt levele Züllichhez.

⁹³ A Bécsben működő kiskörösi származású Petrovics Demeternél rendelték meg a Nemzeti Múzeum részére bronzból és indítványozóját a *Magyar Hírlap* 1852 október 28-iki száma 4358. lapján találjuk meg.

⁹⁴ Döbrentei e levele, sajnos, nincs meg, de postajegyzékéből tudjuk, hogy 1847 október 28-ikán írta; d'Isoz Kálmán szíves közléséből. Hogy pedig milyen utasítást adott hozzá, azt Züllich 1847 november 9-iki válaszából ismerjük.

— úgymond — nehézséget és komolyságot, a Minerva pajzsa meg inkább katonatudományt, mint versek éneklését jelképezi, a mi a költő munkáinak nemével nem egyezett volna.⁹⁵ Döbrentei a tervrajz nagyon kellemesen lepte meg, úgy, hogy Züllich eszméjét helyeselve, a magáét — mint kevésbbé szépet — teljesen elejtette. „Taps — mondá — Czelkutink már indulatot fog kifejezni, a hogy Hunyadinál is.“ Másoknak is tetszett, de Teleki Blanka azt a megjegyzést tette reá, hogy: Balsarkával ne tapodja az Óda múzsája a könyveket, azok ott se legyenek, a költő mellképe pedig ne legyen a lanton, mert az évtévesztés — anachronismus. Ezt előbb Döbrentei is rosszalta, de megfontolván a dolgot, a lanton meghagyandónak vélte Berzsenyi arczképét, mert ez nem görög mű — úgymond — hanem mostani magyar s a Muza-képzelem úgy mai, miként hellén volt, így hát a régi emberi felfogást maisítani is lehet. Egyébként a maga részéről is megjegyezte, hogy a múzsa arcza fiatalabb legyen, mert a rajz csappanc-jányképet mutat, kivált állkapcsánál, teste pedig 30—40 év közöttit sejtet, holott husz évesnek szeretné látni. Aztán meg a költő jobb karja s a múzsa jobb lábaféje is feszes, a költő öltönye pedig, hol nemzeties zsinórzata van, ne álljon lehullólag. Végül arra kéri, hogy Junoénál nagyobbra faragja új művét, mert „Berzsenyi testalkata öt lábnyi körül volt“ s legyen az oly tökéletes, hogy „még tüzesítőbben megragadja majd nézőjét, mint *Juno* és ezt mondassa mindennel: Bizony kell adnunk Hunyadi szobrához!“⁹⁶

Döbrentei igazításai közül Züllich készséggel teljesíté azokat, melyek — úgymond — a mű szépségével megegyeztethetők. De azt már nem ígérte, hogy a Junonál nagyobbra készíti, mivel 1000 forintban megállapított díja 50 arannyal kevesebb amannak a díjánál s még a szállítási költségeket is neki kell fizetnie; holott e műve egyharmadával több dolgot ad, mert „a repülő redőzet kétszer több időbe és munkába telik, mint a síma“ s csak is abban a reményben fog hozzá eredeti mintájához, hogy addigra összegyűl a Hunyadi-szobor ára és abból azt is bevégezheti a jövő esztendő nyaráig.⁹⁷ Döbrentei azzal a kijelentésével ért célzt, hogy „a magyar hölgyvilág képviselői azon kikötéssel hagyták helyben a megbízást, hogy a szobor 4 $\frac{1}{2}$ lábnyi magasságú legyen,“ a mit Züllich végre is teljesített a még agyagban álló alakon, de kérte, mentsék fel e mintának gipszbe való öntése és elküldése költségétől s bizzanak meg teljesen művészetében.⁹⁸ Válaszában Döbrentei

⁹⁵ Züllich fent idézett válaszából, melyből azt is megtudjuk, hogy a carrarai márványból készítendő 4 lábnyi álló szobrot 1000 pengőforintért vállalta el, de ezt is csak hazafiságból és hálaérzetből ily olcsón.

⁹⁶ Döbrentei 1847 november 24-ikén írt levelében.

⁹⁷ Züllich válasza Döbrentei fenti levelére, 1847 december 14-ikéről.

⁹⁸ Rómában írt 1848 januárius 11-iki levelében, melyben Döbrentei hiányzó és késve kapott 1847 október 28-iki levelére felelt.

megmagyarázta a művésznak, hogy a minta bemutatása lakásán saját érdeke, mert hisz pl. a Hunyadi-szobor mintáját is meglátván nála Rózsa Valburga kisasszony, négy hónap múlva egész váratlanul 90 forintot küldött kezéhez Aradról. Különben sem tudná másként összehozni érdekében báró Vay Miklósnét, gróf Forraynét (gróf Forray Julia-gróf Nádasdy Lipótné) és Szögyéni-Bohusnét, kik a Berzsenyi-szobortígy élén buzgólkodnak. Legyen hát ő is bizalommal irántuk, mert „higgye el — úgymond — hogy mi is igen daliások, nemesen bőkezűek tudnánk lenni magyar művész atyáinkfiának lángesze megbecsülésében, ha pengve-zengve omlott volna össze pénzünk; de mikor csak erőtetve koldulgatnunk kell, aprólékos-ságokon lelkünk is megszugorodik.“ Hanem azért sok kiadását méltányolva, megígérte, hogy a szobor és gipszminta árát tisztán megkapja és szállítási költségét, meg a gipszminta árát külön megfizeti neki, csak küldje és azalatt dolgozzék egyuttal a márványtömbön is.⁹⁹ Pártfogójának e gavaléros eljárása megnyugtatta Züllichet, kinek nyugtalan kedélyállapotát könnyen magyarázza folytonos pénztelen helyzete. De abban már neki volt igaza, hogy pl. a Hunyadi-szoborra másfél esztendő alatt mindössze 55 aranyat kapott megrendelőitől, a mi ennyi időre — úgymond — még egy favágónak sem lenne elegendő a megélhetésre. Keserűségét növelte az is, hogy midőn ily helyzetében István nádorhoz folyamodott két esztendei ösztöndíjért, kérvényét az Erdélyi udvari kancellária (mely alá születésénél fogva tartozott) azzal a bürokratikus képtelen végzéssel tagadta meg, hogy eddigi művei nem Erdélyt, hanem a magyar hont érdeklik¹⁰⁰ és különben is szokatlan a négy esztendőnél hosszabb időre szóló ösztöndíj-adás, melyet az erdélyi kereskedelmi alap — melyből eddig fedezték — nem is bír meg.¹⁰¹ Bajából aztán Döbrentei segíté ki, midőn közbenjárására június közepén ő Felsége két esztendőre évi 600 forintot utalt ki neki.¹⁰²

Züllichet munkájában most azonban egy váratlan dolog, a tavaszkor kitört 48-as események zavarták meg. Ezek őt Rómában annyiban érdekelték és érték kellemetlenül, hogy midőn a Berzsenyi-szobor nagy mintáját április elején el akarta küldeni, nem akadt szállító, ki felelősséget vállalt volna érte, mivel a Lombardiának osztrák uralom alóli felszabadításáért küzdő olasz csapatok minden küldeményt megdézsmáltak és Ancona kikötőjébe sem engedték be a triesti hajót, mely elszállította volna. Így Züllich hirtelen egy-két arasznyi kisebbített mását készíté el, mely aztán gyorskocsin is elmehetett.¹⁰³ De ezzel is baja volt, mert

⁹⁹ Döbrentei 1848 januárius 26-ikán írt levele.

¹⁰⁰ Züllich 1848 februárius 8-iki leveléből.

¹⁰¹ Az Erdélyi udvari kancellária Bécsben kelt 1847 december 9-iki végzése az O. L. Erd. udv. kancz. iratai 5910/847. sz. a.

¹⁰² Budáról írt 1848 június 19-iki levele nyomán.

¹⁰³ Züllich 1848 április 6-iki leveléből.

előbb Anconában hevert sokáig, majd Bologna felé vitték¹⁰⁴ s így bizony összetörve érkezett meg augusztus elején Budára. E hírre másikat öntvén, tengeren küldötte meg újból Züllich¹⁰⁵ s végre 1849 márczius 30-ikán Döbrentei kezéhez érkezett, a ki érte 42 frt 30 krajczárnyi vitelbért volt kénytelen fizetni. Épen jött, csak a lant egyik szarva vége tört le, de mivel kőből is faragta már, csupán annyit írt róla, hogy: Barátom, a márványszobor meglepőbb legyen.¹⁰⁶ Következő levelében pár nap mulva azonban még sem állhatta meg, hogy értésére ne adja, miként Berzsenyi jobb karja igen feszes fordulású, feje ferde, czombjai meg igen kövérek.¹⁰⁷

Nagyobb baj volt ez apró fogyatkozásoknál az, hogy a Kisfaludy- és Berzsenyi-szobrokra gyűlt pénzt, melyet gróf Forray-Brunswick Julia közbenjárására József nádor engedélyével biztosság okáért az ország pénztára őrzött,¹⁰⁸ Buda visszavételekor az országgal együtt 1849 május 23-ika körül elrabolták. A második magyar pénzügyminiszterium Döbrentei közbenjárására megígérte ugyan visszatérítését, de a forradalom bukásával, midőn Pest is császári katonai kormány alá jutott, ezt már alig lehetett remélni.¹⁰⁹ Ám a fáradhatatlan Döbrenteinek félesztendő alatt mégis sikerült visszakapnia az 1100 forintnál nagyobb összeget, melyből most már kifizethette Züllichet a szobor kialakított árának kétharmadáig és egyuttal Petrovics Demetert is, a ki a *Himfy-lantot* bronzból öntette.¹¹⁰

A Rómában tengődő magyar művészen, az a 128 forint, a mit most kapott, persze nem sokat segített, hiszen már esztendejénél tovább nem jutott segítséghez s a háborús idők elmúltával sem tudta megkapni 600 forintos állami ösztöndíját, melyet különben is előre megterhelt mindenféle apró kölcsönökkel. Hogy mégis valami keresethez jusson, kámeák faragására adta magát, a miben az olaszok olyan kitűnők s ebben a művészetben magyar létére nemcsak első volt, de igen szép eredményt is ért el. Kérdést intézvén e tekintetben Döbrenteihez, eszméjét igen életrevalónak találta, mivel a melltűk nagyon divatba jöttek s két kereskedő is biztatta hasonló apróságok csinálására.¹¹¹ Hamarjában 1850 július végén 14 darabot indított útnak, de hosszas utánjárással Döbrentei csak október 8-ikán válthatta ki a harminczadtól, habár Züllich

¹⁰⁴ Rómából írt 1848 július 3-iki levele nyomán.

¹⁰⁵ Ezt Döbrentei 1848 augusztus 5-iki hiányzó leveléből tudta meg Züllich, melyre augusztus 29-ikén felelt.

¹⁰⁶ Döbrentei 1849 április 7-iki levelében.

¹⁰⁷ Ezt 1849 április 12-ikén írta.

¹⁰⁸ A *Magyar Hírlap* 1852 október 28-iki száma 4358. l. szerint.

¹⁰⁹ Budán írt 1849 november 21-iki leveléből.

¹¹⁰ Döbrentei 1850 június 4-ikén írt levelében, mely szerint a visszakapott összeg 1118 pengőforint 23 krajczár volt.

¹¹¹ Budán írt 1850 június 28-iki leveléből.

nyomorúságos helyzetében már nagyon várta az eladásukból befolyó pénzt. Kárpótlásul, nem remélt jó áron keltek el, mert pl. *Berzsenyit* fia, Miklós 22 forinton, *A tánczosnét*, *Junót*¹¹² és *Faustint* gróf Gyulay Lajos egyenként 3 forinton vette meg, a *Honi gyászt* 20 forinton gróf Teleki József, a Magyar tudós társaság elnöke, a mit Döbrentei a magáéból 17 forinttal pótolva, 70 forintot küldött Züllich megsegítésére. Tette ezt annyival szívesebben, mert a csigából vésett szép kámeák közt volt az *ővé* is, melyet lelkes pártfogójának Züllich hálája jeléül készített egy gyenge kőmetszetről. Ezért nem találhatta el arcza jellemvonását, de ez látatlanba nem is kívánható, írta róla neki Döbrentei,¹¹³ habár művészi tekintetben igen becses alkotás.¹¹⁴

Lassanként a többi apróság is elkelt. Így *IX. Pius* és a *Kis Herkules* képeért 30 frt gyűlt be. Hanem általában drágáltak, helyesebben: szépnak találták őket, szeretnének is magyartól venni, de „elvitte az aranyat hajdan Patak,¹¹⁵ ma pedig a magyar bankót más valaki s valami” vigasztalta tréfásan a pénzt váró művészt Döbrentei. Az általános elkeseredést leginkább jellemző ez ügynél is különben az, hogy a kámeák eladásában buzgólkodó egyik hölgy kijelentése szerint a *Honi gyász* vételére ajánlkoztak legtöbben, úgy hogy azt Züllichnek sok példányban kellett utána csinálni és küldeni.¹¹⁶ Döbrentei gyakori utánjárása folytán december elején elmaradt ösztöndíját is megkapta. Igaz, hogy a postaköltség leszámításával maradt 596-frt helyett a pénzláb drágulása következtében csak 490 forintot kapott belőle Züllich kézhez, ámde ez is jól fogott a szűkölködő művésznak, kit most Döbrentei azzal biztatott, hogy jöjjön haza s magával hozva a már majdnem kész Berzsenyi-szobrot, talán sikeresebben foghatnak újra a Hunyadi-szoborra való gyűjtéshez, ha személyesen látják és szélesebb

Döbrentei Gábor.

¹¹² Képét Szent-Iványi Gábor eredetijéről mutatjuk be.

¹¹³ Döbrentei 1850 október 16-iki levelében.

¹¹⁴ Ezt Döbrentei unokaöccse, Döbrentei Antal Pozsonyban kelt 1858 december 19-iki levelével, (melyben szintén azt írja róla, hogy készítőjének rossz mintája lehetett) emlékül gróf Gyulay Lajosnak küldte meg, kinek halála után gróf Wass Ottilia gyűjteményébe jutott és szíves engedelmevel most a róla készített klisével mutatjuk be eredeti nagyságban.

¹¹⁵ Értendő: Sárospatak.

¹¹⁶ Ennek rajzát Szent-Iványi Gábor eredetijéről mutatjuk be.

körben megismerik.¹¹⁷ Erre azonban a pénztelen Züllich nem tudta magát reá szálni. E helyett újabb kámeákat küldött Döbrenteinek, melyek éppen karácsonynapjára jutottak kezéhez. De maga beteges lévén, eladásukat gróf Brunswick Teréz és báró Prónay Sarolta vállalta el, a miért az előbbinek egy *Ámorfőt* adott, egy gyönyörű faragású *Mária-fejes* kámeát meg Ney Ferencznek küldött emlékül soknemű fáradozásaért.¹¹⁸

Junó (?)

Züllich két pártfogójának buzdítására a 24 forintos *Tobzónót* (Bacchantin) az aradi tizenhárom között kivégzett gróf Leiningen özvegye vette meg; de azért 1851 márczius közepén még 16 maradt Döbrenteinél, úgy mint: *Ajax* 22 frt, *Meduza* 19 frt, *Gondolkodó Ámor* 17 frt, két *Tobzónó* egyenként 18 frt, *Sibylla* 16 frt, *Hébe* 18 frt, *Psyche* 18 frt, *Három kegyenő* 25 frt árban, meg két *Ámor*, *Berzsenyi*, *Tasso*, *Michelangelo* és *Leonardo da Vinci*.¹¹⁹ Hogy pedig jobban keljenek, egyrészüket Steindlhoz,¹²⁰ a legjobb pesti aranyműveshez adta be. Ez időből való (a rajzban is bemutatót) *Pallas Athenae*, meg egy mellűje, rajta két kezefogó kézzel¹²¹ és *Schiller* relief-képe krajczár nagyságú kövön;¹²² míg lappangó kámeái a hátukra karczott mesterjegyről ismerhetők fel.¹²³

Pallas Athenae.

„Mikorra várhatom ide Kegyedet?” Ezzel a kérdéssel zárta Döbrentei azt az 1851 márczius 18-án írt levelét, melyben római barátját kámeáiról értesítette¹²⁴ és ime a sors úgy akarta, hogy tíz napra reá maga költözött el az élők világából!

Döbrentei váratlan halálának híre fájdalmasan érintette Züllichet, a ki ez eseményt magára nézve „a sors legnagyobb csapásának” mondta s méltán, hiszen hét esztendőn át volt — ismeretlenül is — rajongó

¹¹⁷ Döbrentei 1850 december 23-iki leveléből.

¹¹⁸ Elküldéséről maga Züllich ír, de a gonddal őrzött kámeát Ney Béla ny. min. tanácsos szívésségéből rajzban is bemutatjuk bevezető soraink záródiszeiül.

¹¹⁹ Döbrentei Budán írt 1851 februárius 25-iki és márczius 18-iki leveleiből.

¹²⁰ Keresztnevét nem ismerjük.

¹²¹ Ezeket Züllich öcscsének, Züllich Istvánnak adta, kinek ajándékából Jánosi Sándor kezébe jutottak s ma is megvannak Nagyszebenben élő özvegyénél. Ennek szívésségéből mutathatjuk be az első képben is, 4 cm. magas eredetije kékes, rózsaszínbe játszó csigából lévén faragva, míg a másfél cm. nagy mellű piros karneolból való.

¹²² Ez Szent-Iványi Kálmán orsovai határszéli rendőrkapitányé, de fényképéhez nem tudtam hozzájutni.

¹²³ Ilyet hármat is bemutatunk a következő lapon: a középsőt nagyítva, a két szélsőt meg eredeti nagyságában.

¹²⁴ Döbrentei idézett második levele utolsó sorában.

támogatója, a ki érdekében önzetlenül fáradozott, lelkesített, gyűjtött megmozgatva az egész társadalmat és sajtót, még olyan gyászos időkben is, a milyenek a szabadságharcz után bekövetkeztek. Valósággal betege lett a hírnek, mert érezte árvaságát, mint az apa nélkül maradt gyermek s bánatát növelte, hogy hat héttel előbb másik jóakarója, Petrichevich-Horváth Lázár halt meg.¹²⁵

Részvétét Züllich gróf Gyulay Lajossal közölte,¹²⁶ ki őt felfedezte és Döbrenteihez ajánlotta. Nem kért levelében semmit, gondolván talán, hogy majd csak eszébe jut valakinek s nem hagyják el. De bizony csalódott, mert Döbrentei helyébe senki sem jutott, a ki még reá is gondolna, pedig szerényen és türelmesen várt egész az esztendő végéig.

Tovább azonban nem várhatott, mert már betevő falatja sem volt. Így egykori barátja leveleit olvasgatva, 1852 elején Kubinyi Ágostonhoz, a Nemzeti Múzeum igazgatójához fordult segedelemért. Kérte, nézzen utána, hová lettek a Döbrenteinél maradt (mintegy 260 frt árú) kámeái s megkaphatja-e a Berzsenyi-szoborért még hátrálékos összeget, a mi nagy nyomorából kisegítené. Hiszen nemcsak évjáradékát nem kapja többé a császári udvartól, hanem a külügyminiszter még a Czélkuti név használatától is eltiltotta.¹²⁷

Züllich mesterjegyei.

Ezekről a dolgokról Kubinyinak azonban semmi tudomása nem lévén levelét az éppen Pesten tartózkodó Gyulay gróffal közlé. Csakhogy ő sem sokat adhatott neki,¹²⁸ mert a szabadságharcz idején hunyad- és zarándmegyei birtokait feldúlták, elvették¹²⁹ s maga is nehezen éldegélt.

Döbrentei hagyatékában különben is mindössze 136 aranyat találtak a két szobrot megrendelt nőegylet számadásai szerint,¹³⁰ a mit való-

¹²⁵ Horváth Lázár 1851 februárius 3-án Bécsben szélhűtésben halt meg és iratai közt ezer pfért találtak; a *Hölgyfutár* 1851. évf. 131. l. (Színnyei: Magyar írók élete és munkái IV. k. 1268. l. hibásan februárius 5-én.)

¹²⁶ Züllich 1851 április 17-iki levelében.

¹²⁷ Kubinyihez írt 1852 januárius 5-iki leveléből.

¹²⁸ Züllich levelét Kubinyi 1852 januárius 21-ikén vevé s küldé át rögtön Gyulay Lajoshoz, a ki róla másnap írt pesti feljegyzésében emlékezik meg naplójában.

¹²⁹ Ezt még Döbrentei írta egyszer Züllichhez intézett egyik levelében.

¹³⁰ Döbrentei hagyatékában 1292 pengőforintot és 95 krajczárt találtak a Kisfaludy- és Berzsenyi-szobrok pénztárában, még pedig 136 aranyat, a mit 6 forintjával számítva 816 forintot tett ki, 400 forintot meg bankóban, a mi elveszett, illetve értéktelen volt. Ezt a pénzt a nőegylet üdvéje, Horváthy Károly vette át a számadásokkal s egyéb iratokkal és rajzokkal együtt, míg Döbrentei többi hagyatékát 1851 május 26-ikán árverezték el nyilvánosan, miután kéziratai egyrészét unokaöccse, Döbrentei Antal tartotta meg, másrészét meg az Akadémiának adták, melynek könyvtárában ma is megvan levelezésének egy része; a *Magyar Hírlap* 1851. évf. 2100, 2120, 2150 és 2386. lapjain olvasható újsághírekből.

szinüleg a hamarabb elkészült Himfy-lantra áldoztak, miután azt készítője, Petrovics Demeter Bécsből lehozta és július 17-ikén felállította a Nemzeti Múzeumban.¹³¹

Ilyen körülmények között Züllich hazai segítség nélkül tengődött. Isten tudja, hogy s mint élt, mert évekig semmi nyoma¹³² és egyetlen sornyi írásunk sincs ezidőből róla, tán hogy nyoma se legyen nyomorúságának. Pedig a művészetet nem szünetelt nálunk, sőt mintha az emberek a honfibanatot a művészettel való foglalkozással akarták volna enyhíteni, már az 1851-iki tavaszi műkiállítás igen sok szép képpel nyílt meg. Igaz, hogy a szobrászatot mindössze Dunaiszky László néhány mellszobra képviselte benne és ő is csak úgy tudott megélni, hogy a kerepesi-úti temető közelében sarkóraktárt nyitott,¹³³ az elsőt hazánkban. De már a következő évi kiállításra Züllich római honfitársa, Guttmann¹³⁴ is küldött „Egy olasz költőné” című szobrot,¹³⁵ miután tehetségét és hivatását már az 1847-iki kiállításon bemutatott gipsz- és márványszobrai alapján dicsérték kritikusaink.¹³⁶ E jelenségek azonban szórványosak voltak s távolról sem tanúságai valami keletkező nagyobb művészeti újraéledésnek. Hiszen a szülővárosába, Rimaszombatba visszavonult Ferenczy már esztendőik óta nem dolgozott s a szobrászatot még évekig csupán Dunaiszky folytatta a kiállításokon bemutatott néhány művével,¹³⁷ meg az utána feltűnt Marschalkó¹³⁸ egy-egy munkájával. Hanem Züllich éppen a képzőművészet ez elárvulását használta ki, midőn 1855 elején

¹³¹ A *Magyar Hírlap* 1852 október 28-iki száma 4358. lapján, hol el van mondva, hogy a Kisfaludy Sándor szobra 2876 forintba került, a mit, levonva a nők által gyűjtött 3542 forintból, Berzsenyi szobrára mindössze 666 frt maradt. A *Hölgyfutár* 1852. évf. 608. lapjáról viszont megtudjuk, hogy a Himfy-lant 11 láb magas volt s különben is bronzból készülvén, többbe került Züllich félbenmaradt művénel.

¹³² Mindössze Rómában hallottam 1906 tavaszán az 1820-ban született Szoldatics Ferencz veterán festőnktől róla annyit, hogy midőn ő 1853 november havában Rómába jutott Züllichet többször látta és segítette is; így pl. egyszer egy rakás ókori bronzérmét vett neki, hogy mintázza őket kameáira, de hanyagnak ismerte és nagyobb művet nem látott nála.

¹³³ A *Magyar Hírlap* 1851 augusztus 6-iki tudósítása, a 2416. lapon.

¹³⁴ Az Aradon 1811-ben született Guttmann Jakab, a ki 1843-ban a bécsi képzőművészeti akadémiába lépve, onnan Rómába ment, de 1857-ben örültségbe esett.

¹³⁵ Ez a kiállítás 1852 július 12-én nyílt meg s ezt az adatot a *Hölgyfutár* 1852. évf. 612. lapja jegyezte fel.

¹³⁶ Vahot Imre ír róla elismerőleg az 1847 július 8-án megnyílt kiállítás alkalmából, a *Pesti Divatlap* 1847. évf. 927. l.

¹³⁷ Az 1853-iki tavaszi műtárlaton mutatta be pl. „Krisztus megfeszítettése” című Esztergomba szánt művét; a *Déliab* 1853-iki I. k. 611. l. Az 1854 május 5-én megnyílt műtárlatban pedig Holly szláv költő szép szobrával tünt ki Dunaiszky; a *Hölgyfutár* 1854. évf. 423. lapján olvasható tudósítás szerint.

¹³⁸ Még a pesti útmutatók is ezt a kettőt emlegetik; Feldmann's Wegweiser druch Pest und Ofen (Pest, 1855.) 157. l.

búcsút intett Rómának, annyi sok évi nyomorúsága színhelyének, hogy hazatérve felajánlja tehetségét rég elhagyott honának. A magyar lapokból látta ugyanis, hogy már kezd derengni vagy legalább is nem hanyatlik társadalmunkban az írók által megindított és ébrentartott lelkesedés a hazai irodalom és művészet iránt.¹³⁹ Meg aztán, régi leveleit előszedegelve, tudta, érezte, hogy Ney Ferencz nem fogja cserben hagyni. Különben sem veszthet semmit s az éhező ember filozófiájával okoskodva, azt gondolta, hogy itthon is megélhet úgy, mint a hogy a mindenféle nemzetiségű művésztől ellepett örökvárosban éldegélt.

¹³⁹ Ezzel szemben *teljesen elhibázott* Szana Tamásnak az a jellemzése „Izsó Miklós élete és munkái“ cz. m. (Budapest, 1897.) 11. lapján, hogy ekkor még mindig nagyon csendes, még mindig nagyon szomorú volt a magyar főváros. Társas életről jóformán szólni sem lehetett; az utczákon lesütött fővel jártak az emberek; a barát barátját hangosan üdvözölni alig merte, ha véle véletlenül találkozott... s a vendéglők, kávéházak néptelenek..., ha pedig valakinek ekkor az jut eszébe, hogy művészeti életről beszéljen: erősen a szemé közé néznek és mosolyognak... stb.

Honi gyász.

Buda és Pest.

II.

ITTHONI ÉLETE.

KÉTSEG és reménység közt érkezett haza Züllich 1855 április végén Pestre,¹ hol már nem élt Döbrentei, az ő első, tüzes pártfogója; de jó kilátással kecsegtették azok a lelkes írók, kik a küzdőtéren örökébe léptek. Így Ney Ferencz külön cikket szentelt lapjában Züllichnek, a közönség támogatásába ajánlva, hogy lehetővé váljék itthon-maradása, minthogy ő „hazájának kívánja szentelni erejét“, mely hogy gyámolításra érdemes, megmutatta eddigi két szép szobrával, „melyek — úgymond — kétségtelenül Múzeumunk legjelesebb darabjai közé tartoznak.“ Támogatásra pedig azért is számíthat, „hogy hazai szobrászunk, kire némi önérzettel mutathatnánk, eddigelé alig van s a kik vannak is, vagy elhallgattak, vagy kiköltöztek körünkől.“ Ney különösen a főpapság áldozatkészségében bizott, kérve, ragadják meg a jó alkalmat s rendeljenek oltárszobrokat vagy egyéb műveket a 15 év múlva hazajött ifjú művésznél. Hiszen mindenki tudja, hogy bizony „honi szentegyházaink

¹ Látképét — a budai partról nézve — Alt Rudolf egykorú rajzáról közöljük fejléczül; a Hartleben K. A. kiadásában megjelent „Buda-Pest“ cz. album (Pest, 1845.) 7. könyomatú lapjáról.

legtöbbje sajnosan nélkülözi azon dísz, melyet művészileg készült szobrok nyújthatnak;“ de jó példával járhatnának elől főuraink is, a kik palotáikat díszíthetnék egy-egy szoborművel, „mely a későbbi ivadéknak is hangosan mondaná, hogy ime a XIX-ik század közepén végre földerült hazánk egére a művészet mindenágú pártolása s hogy volt hazai művész, ki e korszak szép korányát művével megörökíté.“ Másként, ha nem pártolnók, azt vallanánk be „a műpártoló külföld előtt, hogy a szobrászatig még nem emelkedtünk s csak kőfaragóink vannak?“²

Ney lelkes felhívása nem hangzott el a pusztába, mert Züllich pár nap múlva Wagner műárusnál kapott munkát. Majd az (1855 március 30-án) elhunyt özvegy nádorné, *Dorottya* Mária főhercegné mellszobrára, meg a harmadéve meghalt Albach Szaniszló híres pesti franciskánus hitszónok domborművű arcsképe elkészítésére nyert megbízást.³ S a Wagner Dorottya-utczai üzletében — a művészek és műpártolók rendes találkozóhelyén — kiállított⁴ minta annyira tetszett, hogy Kubinyi Ágoston, a Nemzeti Múzeum igazgatója Dorottyaéhoz csakhamar párját is megrendelte, úgy, hogy *József nádor* és *neje* tíz hüvelyknyi kis bronzszobrai újévre már készen állottak a boltban⁵ s az 1856-iki tavaszi műkiállításon is feltűnést keltettek és sokan még gipszmásolatukat is megrendelték.⁶ Valamivel előbb készült el Albach relief-képe, melyet februárius elején lepleztek le a ferenczrendiek templomában,⁷ a szószerk feljárója melletti falba illesztve.⁸ A nyolczszögű vörös kőlapra helyezett és karrarai márványból faragott ovális alakú mellkép⁹ gondos, szép munka és érdekes, hogy még neve is domborúan van rajta kivésve.

Züllich előzőleg egy másik nagyobb munkájával is elkészült a Lipót-utczá 14. számú házában berendezett kis műtermében. A baranyai Nádasdról jutott t. i. váratlanul nagyobb megrendeléshez, mely legalább egy időre megélhetését biztosítá, amennyiben 275 forintot kapott érte.¹⁰

² Ney cikke a *Családi Lapok* 1855 május 15-iki száma 425—427. l.

³ Gróf Gyulay Lajos 1855 május 27-iki pesti naplóföljegyzése.

⁴ Császár Ferencz, a *Divatcsarnok* 1855. évf. 879. l.

⁵ A *Divatcsarnok* 1856 januárius 10-iki 2. száma 40. l.

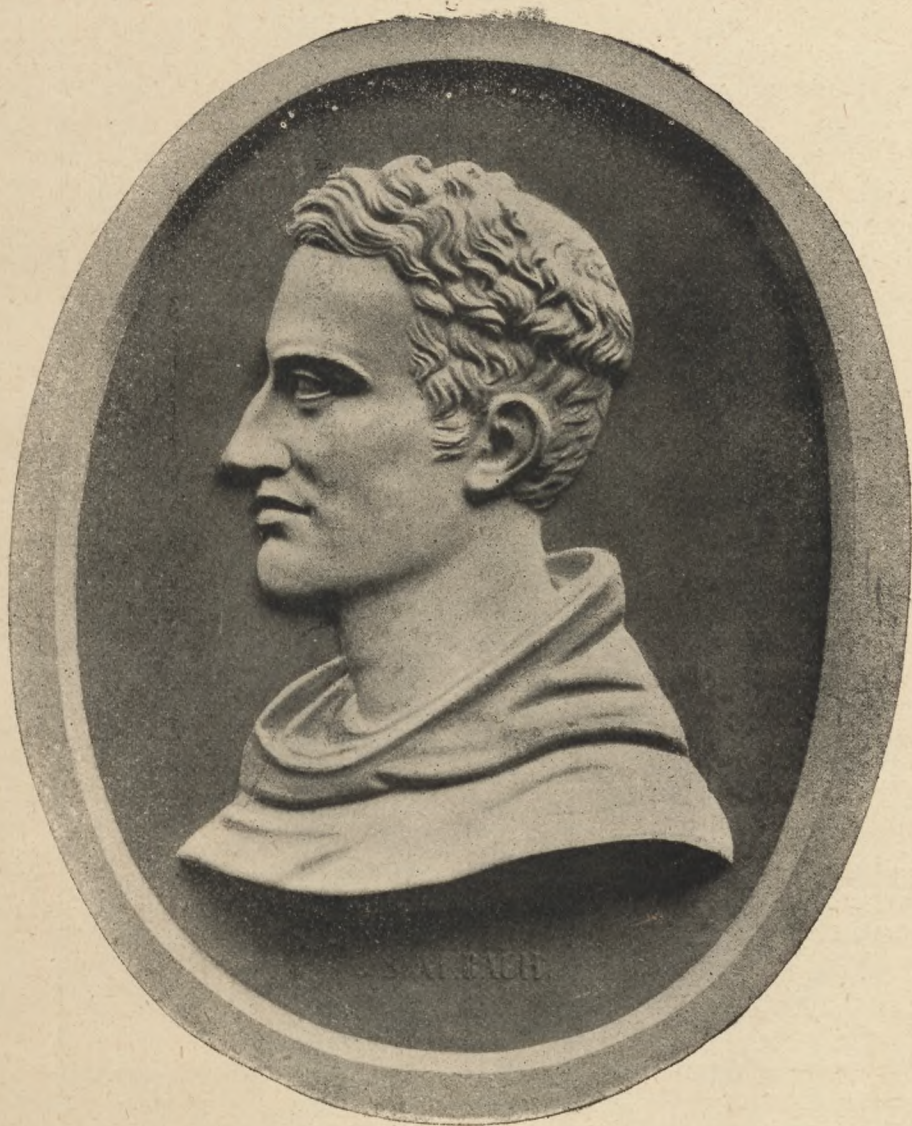
⁶ A *Pest-Ofner Localblatt* 1856 június 22-iki 143. számában, mely a szobrokat nagyon dicséri.

⁷ A *Budapesti Viszhang* 1856 februárius 7-iki száma 52. l.

⁸ Ezt azonban annyira elfedi egy pár évvel ezelőtt elibe épített lépcsőfeljárás, hogy nem látszik s le sem fényképezhető. Dr. *Kammerer* Ernő igazgató úr azonban szíves volt kérésünkre (Butykay rendfőnök úr engedélyével) a Szépművészeti Múzeum számára gipszöntvényét elkészíttetni s fényképéről mutathatjuk be képen is.

⁹ Ennek magassága 64, szélessége 34 cm. Alján pedig ez a felírás olvasható: J. S. Albach. Geb. d. 28te Jänner 1795 zu Pressburg † d. 12te November 1853. (A hó és évszám eltakarva a lépcsőfeljárattól.)

¹⁰ Weisz János püspöknádasdi plébános úr szíves közlése a „*Historia ecclesiae Nádasdensis*“ cz. kéziratí munkából.

Albach Szaniszló mellképe.
(Züllich Rudolf műve.)

E kies falu egyik polgára, Neubauer Ádám ugyanis felgyógyulván nagy betegségéből, fogadalmához képest megrendelte Züllichnél a *Szeplőtelen Szűz* életnagyságú szobrát. S e művében „a szentség és szenteség kifejezése oly szerencsésen egyesült,¹¹ hogy az egykorúak nem győzték dicsérni, midőn ősz elején félig készen bemutatta.¹¹ Művészlelkének csak az fájt, hogy csupán gipszből — tájtégipszből, miként ekkoriban mondták — készítheti el, mert többre megrendelőjének nem telt; holott Züllich annyira rajongott a márványért, hogy még a maradandóbb ércnek is föléje helyezte.¹² De azért így is hatásos volt. A pesti papnöveldé vezetője, *Klezsó* József szerint „a Szeplőtelen Szűz mellére hajtott kezekkel oly eleven, Isten akaratában megnyugvó, szelíd s áhitatos, de méltóságteljes arczkifejezéssel van ábrázolva, mintha mondani akarná: Ecce ancilla Domini!” Kész örömet ajánlta hát a papság figyelmébe a művészt,¹³ a ki a szobrot aztán személyesen állítá fel Nádasdon, hol november elsején ment végbe fölszentelő ünnepe.¹⁴ Hogy pedig művészi kéz munkája, az még ma — félszázad multán is — feltűnik a szobron,¹⁵ mely bár megtartotta az általános ikonografikus jellegét, egész berendezésében s főkép az arcz finom kidolgozásában igazi mesterre vall.¹⁶

Közben Züllichnek Gyulay Lajos gróf Nádasdy Lipótnál szerzett munkát, a miért hálából egy csigára vésett *Hunyadi-kámeával* kedveskedett neki,¹⁷ keserűen panaszkodván egyúttal, hogy felvett Czétkuti neve használatától a kormányzék eltiltá, mintha — úgymond — nevével magyar érzelmeit is el tudnák fojtani!¹⁸ Nádasdy épp Zrinyi-utczai palotáját alakíttatá át és nemes hevületében Züllich vésője különböző ter-

¹¹ A *Családi Lapok* 1855 szeptember 30-iki száma 278. l.

¹² Erről gróf Gyulay Lajos 1855 június 2-án a következőket jegyzé fel Pesten, naplójába: Minap Czétkuti a szobrász nálam lévén, magyarázta a márvány-szobroknak fölényét az érc-szobrok felett és igaza lehet. Azt mondja, hogy a márvány-szobrok igaz töredékenyebbek, de nincsenek kitéve annyira a pusztításnak, mint az érc-szobrok, melyeket szűkség idején felolvasztanak hadi szerekre. Innen lehet magyarázni, hogy az ó-korból igen kevés érc-, ellenben felette sok márványszobor jött által a mű korunkra.

¹³ A *Religio* 1855 október 2-iki száma 319. l.

¹⁴ Sz. A. tudósítása a *Családi Lapok* 1855-iki II. k. 439. l.

¹⁵ Képét P. Tóth Mike kalocsai tanár úr felvételéről közöljük, a ki ritka áldozatkészséggel (másfél nap és két éjjel ráfordításával) kereste fel a vasúttól távol eső nádasdi templomot és fényképezte le munkánk számára a szép szobrot, a miért ezúton is hálás köszönetünket fejezzük ki!

¹⁶ Romais Ferencz volt nádasdi kanonok-plébános 1907 márczius 2-iki értesítése a szoborról, mely — úgymond — ma is díszíti a nádasdi templomot, habár mivel igen fiüstössé vált, 1895-ben egy festőművészszel átfestetett a hagyományos liturgikus színekkel.

¹⁷ Gyulay Lajos 1855 augusztus 15-iki naplóföljegyzése.

¹⁸ A gróf 1855 június 7-iki naplóföljegyzése nyomán.

mékeivel díszítetté fel, „melyek közt különösen egy márvány-kandalló tett fényes tanúságot a művész költőileg alakító tehetségéről.”¹⁹ Züllich t. i. a kandallón szerencsés találékonysággal Kálmán királyunk ama tör-

A Szeplőtelen Szűz szobra Nádasdon.

vényét ábrázolta, mely a nem-létező boszorkányok máglyáját oltá el. Maga a gondolat oly szép volt, hogy Császár Ferencz elragadtatásában méltán írhatta: „Mondjátok aztán, hogy magyar művészeinkben nincs eszme, nincs eredetiség, nincs izlés!”²⁰ De Züllich e művében, sajnos,

¹⁹ A *Családi Lapok* 1855-iki II. k. 279. l.

²⁰ A *Divatcsarnok* 1855 augusztus 20-iki száma 920. l.

nem gyönyörködhetünk, mert a Nádasdy-palota azóta gazdát cserélt, le is rombolódott s helyén ma modern bérház áll, melynek tulajdonosa már nem ismerte a keresett szép kályhát.²¹

Züllich alakító képességét dicsérték a pestiek a szeptember közepén megnyílt műkiállításon bemutatott *Hunyadi-szobormintáján* is, mely a hőst, mint kormányzót tüntette fel, a hogy 1446-ban esküjét leteszi. Művéhez Züllich motívumul Ferencz Károly főherczeg gyűjteményének egy régi képét használta, a nagy férfiut erőteljes, imponáló módon ábrázolván, „a mi annyit mindenestre bizonyít, hogy Züllich gondolkozó művész s tárgyát méltó szempontból fogván fel, azt elég ügyességgel méltó alakba is öltöztette”²² és szépségével általános feltűnést keltett.²³ E 15 hüvelyknyi kis gipszmintán természetesen a részleteket nem dolgozhatta ki, de örült, hogy legalább hat forinton hébe-hóba egy-két példánya elkelt Rózsavölgyi és Wagner műárusoknál.²⁴ Ez jól fogott aprópénzül, mert keserű igazságot fejezett ki egyidejűleg *Bulyovszky* Gyula, írván, hogy „a mi művészeinknél a lant, vésű és ecset mellett mindig ott volt elválhatatlan társ gyanánt a nyomor, mely akárhányszor a legszebb hangnál vagy vonásnál megdermeszté ajkukat vagy kezöket s a nemzeti dicsőség örömharsónája helyett vajmi gyakran áldás gyanánt kellett tekinteniök, ha egy titkos kéz benyitott hozzájuk és inségöket egy kis alamizsnával enyhítette.”²⁵

Vörösmarty Mihály halálát az egész nemzet megsiratta s felhasználva a hirtelen megnyilatkozott részvétet Züllich 1856 tavaszán elkészíté a költő mellszobrát. Ezt az egy lábnyi magas művét tajtgipszöntvényben (a mi nem törik)²⁶ 3 pengőforintért, alabastrom gipszöntvényben 1 frt 30 krajczárért, bronzból öntve meg 18 forintért adta²⁷ s a művész támogatására a Műegylet is 20 példányt rendelt belőle.²⁸ Ez olcsó áron jó keletje lett a szobadísznek szánt szobroknak, annyira, hogy Züllich

²¹ A Zrinyi-útca 12. sz. a. Nádasdy-palota, később Schwarz-féle épület most Breitner Imre tulajdona, a ki midőn a házat átvette, egy nagy fehér márvány, egy barokk-jellegű renaissance diszítésű fekete és egy kis fehér márványkandallót talált benne, de egyiken sem látta a Züllich-féle munka jelenetét.

²² Ney Ferencz jellemzése a *Dívatcsarnok* 1855-iki I. k. 427. l.

²³ A *Vasárnapi Ujság* 1855 október 7-iki száma 320. lapján olvassuk ugyanis, hogy: A pesti műegylet műtárlatának művei közt különösen feltűnik Hunyadi János szobra Züllich-től.

²⁴ A *Családi Lapok* 1855-iki II. k. 278. és 337. l. Meg a *Dívatcsarnok* 1855. évf. 1039. l.

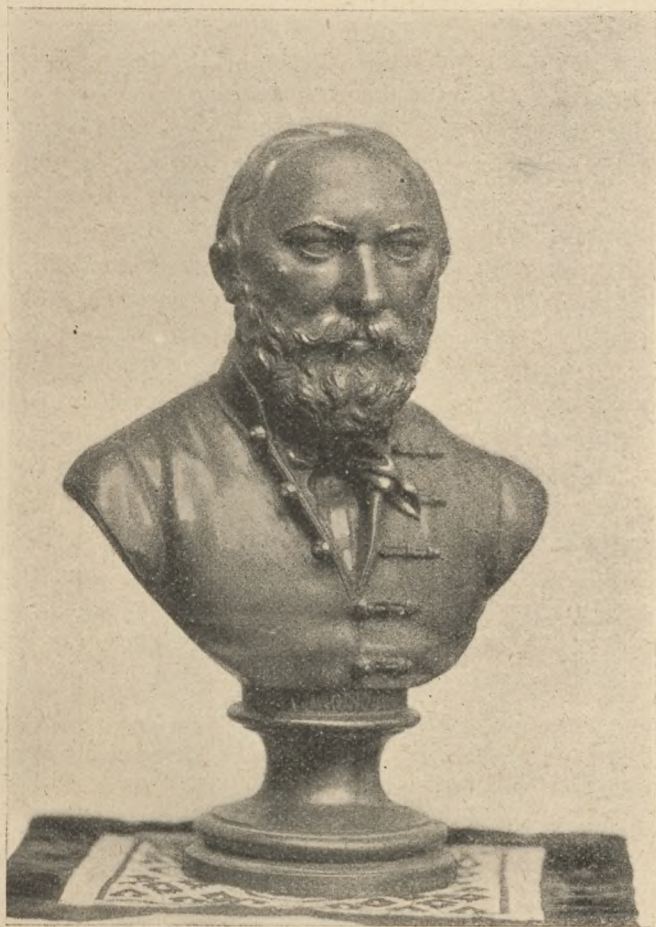
²⁵ A *Családi Lapok* 1855-iki II. k. 335. l.

²⁶ Ezt az id. pesti német tudósítás állította abból az alkalomból, hogy Züllich már József nádor és neje szobraiból is készített ilyen másolatokat.

²⁷ A *Déliab* 1856 június 29-iki száma 315. lapján és a *Budapesti Viszhang* 1856. évf. 219. l.

²⁸ A *Budapesti Viszhang* 1856 szeptember 18-iki száma 315. l.

augusztus közepén Széchenyi István mellszobrához is hozzá fogott²⁹ és év végére elkészíté hasonló kivitelben, de már csak 15 forintért³⁰ és ki is állítá tavaszkor.³¹

Vörösmarty Mihály mellszobra.

Ez kevésbbé sikerült, mint a Vörösmartyé, de a mi fő : jó hasonlatosságú s azonnal felismerhető. Egyébként e szobrok egy új találmány

²⁹ A *Budapesti Viszhang* 1856. évf. 266. l.

³⁰ A *Családi Lapok* 1856 július 31-iki 21. száma 699. l. és a *Déliháb* 1856. évf. 375. és 580. l. A *Budapesti Viszhang* 1856. évf. 403. l. Vörösmarty szobra néhai Szent-Iványi Gábor tulajdonában van s az ő fényképi felvételéről közöljük, Széchenyié pedig Züllich Andoréban, a ki lefényképezte számunkra.

³¹ A *Magyar Néplap* 1857. évf. 337. lapján olvassuk, hogy 1857 május végén kiállította a műtárlatban.

szerint czinkből valók voltak,³² a mi olcsóbbá tette őket a bronz-szobroknál.³³

Ekkoriban fejezte be Züllich egy lelkes műpártoló, *Aczél* Anna részére a *Költészet* és *Zene* muzsáinak két lábnyi magas szobrait is, melyeket nézői igen sikerülteknek mondtak.³⁴ Utána meg, az 1858 július havában megnyílt műtárlaton *Petőfi* Sándor kis bronz-szobrával lépett fel, melynek árát szintén 15 forintra szabta.³⁵

E kisebb művei közül Züllich Széchenyi-szobrából a népszerű és ekkoriban sokat emlegetett gróf Mikó Imrének is küldött mutatóba egy fém-öntvényt s mily nagy lett öröme, midőn „nemes célja iránti rokonszenve” jelétül Széchenyi és Vörösmarty szobraiból tíz példányt rendelt meg a gróf. E nagylelkű pártfogása méltán meglepte Züllichet s még inkább, hogy az érettük járó 200 forintot előre megküldte neki. Így nagy örömmel rendelte meg a szobrokat öntőjüknél és gondosan utána-csíszolva, 1858 márczius 16-án küldte le őket Mikónak;³⁶ kinek már előbb néhány Rómából magával hozott régi könyvet is felajánlott az Erdélyi Múzeum-Egylet könyvtára részére.³⁷ Mikóhoz hasonló másik pártfogója báró Sina Simon volt.³⁸

A gépiesen, tucatszámra gyártott gipszmintákból befolyt ily alamizsnán elégedett a fővárosban Züllich, látván, hogy elfogadott és megdicsért Hunyadi-szobormintáját — pénzhiány miatt — nagyban ki nem dolgozhatja. A Múzeum számára vállalt *Berzsenyi-mellszobor* bevégzését szintén hasonló okok késleltették.³⁹ Pedig hogy „a művész munkája az

³² A szobor talpán öntője is megörökíté nevét ekként: Öntötte Sandrak Pesten.

³³ Gróf Gyulay Lajos Pesten írt 1857 június 12-iki naplóföljegyzése, abból az alkalomból, hogy Züllich elvitte hozzá Széchenyi-szobra egy példányát. Ezt mi a Züllich Andor gyűjteményében lévő eredetiről vett fényképről mutatjuk be.

³⁴ A *Nővilág* 1857 februárius 8-iki száma 79. l.

³⁵ A *Dívatcsarnok* 1857 december 15-iki száma 567. lapján olvassuk, hogy Petőfi mellszobrán dolgozik, de csak az 1858-iki műtárlaton állította ki s az egykorú bíráló úgy találta, hogy „a hasonlóság ha meg van is, nem valami meglepő s nem emelkedik fölebb az ilynemű művek mindennapiságán.” (A *Magyar Sajtó* 1858. évf. 377. l.) Képét szintén a Züllich Andor tulajdonában lévő eredetiről és tőle kapott fényképről közöljük.

³⁶ Züllich 1858 januárius 18-iki levele Mikóhoz, januárius 27-iki válasza; februárius 2-iki újabb levele és Mikó márczius 27-iki válasza, meg Züllich április 1-én írt harmadik levele alapján; *Mikó Imre leveleskönyve* IX. k. 618, 620, 630, 646 és 653. sz. a.

³⁷ Ilyen pl. Ascanio Centorio „Commentarii della guerra di Transilvania” cz. 1566-ban Velenczében megjelent műve, melynek előlapjára Züllich a következőket írta reá: Adományozta az erdélyi Muzeumnak Züllich Rudolf szobrász 1857-ben.

³⁸ Ez is a szobrok árát meghaladó nagyúri összeggel fizetett Züllichnek; a *Nővilág* 1858. évf. 89. l.

³⁹ Ney id. első cikkében, a *Családi Lapok* 1855-iki I. k. 425. l.

Gróf Széchenyi István.

(Zsillich Rudolf művei.)

Petőfi Sándor.

ő saját bensőjének tükre“ Züllich is hirdette⁴⁰ s annál keserűbben esett éreznie, hogy benseje, lelke napról-napra senyved, szárad, nem találván kellő tért nemes érvényesülésére!

Ilyen állapotában valósággal Istenáldásként hatott reá, hogy öccse, István, bethleni cs. királyi járásbeli főnök szeretettel közeledett feléje, ki már majdnem húsz esztendeje nem érintkezett családjával és rávevén édes anyjukat, hogy könyörüljön a megtévedt fiún, nagyobb pénzösszeggel segített rajta. Züllich még nem volt annyira fásult és rideg, hogy öregedő édes anyjának e nemes tette meg ne hatotta volna s ezért hálásan sietett jószívűségét megköszönni, bűnbánólag jelentvén ki, hogy iránta való cselekedetét már megbánta!⁴¹

Nagyobb munkához Züllich azonban sok nélkülözés után csak akkor jutott, midőn a műpártoló hírében álló Tomori Anasztáz pestvidéki gazdag birtokos — kít a pesti írók és művészek világában jól ismertek — 1857 nyarán *Katona* József életnagyságú szobrát rendelte meg nála, oly szándékkal, hogy majd a Nemzeti Színház csarnokában állítsák fel.⁴² Züllich lázas sietséggel dolgozott művén, annyira, hogy a szobor agyagmintáját december elején már felküldhette egy bécsi öntődébe.⁴³ De ez volt éppen a baja, mert ha nagyobb gonddal és tanulmánynyal végzi munkáját, bizonyára jobban sikerül vala. A hazafias lelkesedés így is örömmel fogadta hírét, hogy a szobor 1858 április elején leérkezett az öntőműhelyből⁴⁴ s méltó önérettel emlegették pestiek és a nagyvásárra feljött vidékiek egyaránt, hogy a színház előtti kis kertben már ássák az alapját. Mikor pedig végre június 8-ikán felállították,⁴⁵ a kis ünnepségről távozó közönség azzal az öntudattal oszlott szét, hogy immár van *emlékszobrunk* is,⁴⁶ mert szabadban felállítva Katona szobra volt az első hazánkban.⁴⁷ Nyilvánosan bírálgatni nem igen akarták, nehogy

⁴⁰ C—i betűk alatt Szoldatics Ferencz római festőről írt cikkében, melyet Ney „római levélként“ közölt, holott Czélkúti akkor, 1855 június 10-én már rég Pesten volt; ugyanott, az 570. lapon.

⁴¹ Züllich Pestről, 1857 december 7-én Züllich Istvánhoz írt levelében.

⁴² A *Nővilág* 1857 június 14-iki száma 365. l. A *Vasárnapi Ujság* 1857 augusztus 9-iki száma 322. l. Valamint a *Dívatcsarnok* 1857 október 15-iki száma 470. l.

⁴³ A *Dívatcsarnok* 1857 december 15-iki száma 567. l.

⁴⁴ Ugyanott, az 1858 április 10-iki szám 236. lapján és a *Déliháb* 1858 április 4-iki száma 167. l.

⁴⁵ A *Dívatcsarnok* 1858. évf. 381. l.

⁴⁶ Rajzát a *Vasárnapi Ujság* 1858 október 17-iki száma 493. lapján látható metsetéről adjuk kicsinyítve; de megjelent a *Pesti Napló* 1899-iki karácsonyi Bánk-bán-albuma XLII. lapján is, ugyanonnan reprodukálva.

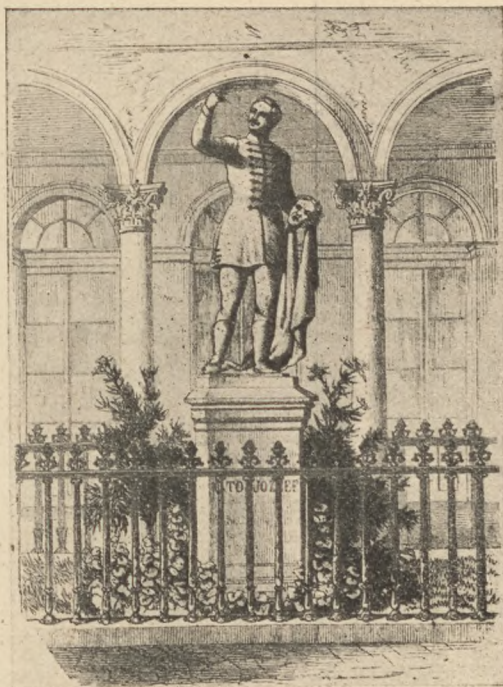
⁴⁷ Ezt kiemeli a *Nővilág* is, 1858. évf. 396. l.

elvegyék vele a művész munkakedvét s a mi ennél is fontosabb volt: a Maece-nás és a közönség áldozat-készségét.⁴⁸

A felfogásában és kivitelé-ben rossz és elhibázott szo-borról mindössze Greguss Ágost mert kritikát írni, ki-emelvén benne, hogy a szob-rász Katonát mint *író*t és *szí-nészt* akarta ábrázolni, holott benne *csak is* az író t illeti a dicsőítés. Sőt tekintve, hogy az alak lépni akar, hátravetett fejével és égnek emelt kar-jával valósággal játszó szí-nészt mutat, „a kít pedig látni akarnánk: az író t, a költőt, az elmélkedőt, a szel-lem emberét — azt a jobb kezébe adott tollon kívül semmi egyéb nem jelképezi“

és teljességgel ellenkezik azzal a képpel, melyet magunknak egy gon-dolataiba merült író ról alkotunk. Szembeszökő az összhangzás hiánya is az alak és járulékai (a toll, álarcz és köpeny) közt; a mi különben „feszés, erőltetett, kellemnélküli helyzetében lehetetlen is.“ Ez a tagok arányaiban is szembeötlő, „mert a fej általában kicsiny a testhez, a koponya az arczhoz, a homlok alacsony az orrhoz, a fej szélessége keskeny a fej s az arcz hosszához képest, a láb pedig oly otromba nagy, hogy betegnek látszik. Vastaghúsa majd oly szélesre terjed, mint a fej . . . alsó karja a jobbikon rövid, a balon hosszú a felsőkarhoz képest . . . a kéz, mintha keztyüben volna, az arcznak semmi kifejezése“ s maga a szobor kidolgozása is durva, elnagyolt.⁴⁹

E szigorú, de tárgyilagos bírálatra Züllich oly *éretlen, esetlen*⁵⁰ és goromba hangon felelt, a mi első pillanatra elárulja, hogy belőle a sértett

Katona József szobra.

⁴⁸ Áldozatkészségeért Tomorinak nyílt levélben is köszönetet mondott a szobor leleplezése utáni napon „Egy szomszédja a Nemzeti Színháznak“ a *Magyar Sajtó* 1858. évf. 275. l.

⁴⁹ A *Pesti Napló* 1858 június 15-iki 116. száma tárczájában.

⁵⁰ E két szóval maga Greguss jellemzi a választ.

hiúság beszél. Kiemeli benne, hogy ő „Katonában a magyar dráma-irodalom hőst s általa ezen irodalom megalapításának dicsőítését akarta kifejezni . . . azt a Katonát, a ki a *Bánk bán* bevégezése utáni diadalérzetében lelkesülten tekint tollára, melylyel a magyar drámát megteremté.” Az alak diszharmonijáról megjegyzi, hogy fejét arczképről mintázta, a végtagokról pedig, hogy „a világ egyik leghíresebb műve, a *belvederei Apollo* hátrább álló lábszára is három újjal hosszabb a másikonál s ez nem hiba, mert a plasztikai perspectiva törvényei” kívánják.⁵¹

Durvaságait mellőzve e sántikáló önvédelemre Greguss azt felelte, hogy a különben is túl magas talapzatra állított szobor rossz, nem találó, mert „jutalmat lehet annak tűzni, ki Katona bármely arczképe s a szobor közt hasonlatosságot bir felfödőzni”; a mit pedig „a szobor hibái takargatása végett Züllich a tagok arányairól összebeszél” arra indítja, hogy valami boncztni kézikönyv tanulmányozását ajánlja neki. S mivel végül az a felfogása, hogy „éppen a magyar művészet becsülete érdekében a Nemzeti Színház előtt inkább semmi szobor se legyen, mint olyan, melyért — kereken kimondva — pirulnunk kell”, arra kéri a hirlapokat, hogy foglalkozzanak e kérdéssel, mert „hiszen hazafiatlanabb nem tiltakozni oly mű nyilvános felállítására ellen, melylyel a magyar művészet s így közvetve a magyar nemzet nem becsületet, de szégyent vall s melyért, ha ott hagyjuk, más nemzetek méltán kinevethetnek bennünket.”⁵² E kijelentésével meg viszont Greguss vetette el hevében a sulykot. Vajda János magyarázta meg neki, hogy „a nemzet becsülete nem a hazai szoborművészet színvonalában határozódik, mert mi akkor is becsült nép voltunk, mikor még szobraink nem voltak . . . , hanem abban, hogy kinek mi adatott, mi nem adatott”⁵³ és egyúttal megnyugtatta Züllichet s afelől, hogy „ő jelenleg csakugyan a legjobb hazai szobrász s hogy nála jobb nincsen, annak nem ő az oka, hanem legfőlebb a nemzet géniusza, azt pedig kérdőre vonva hallgatni fog, mert jelenleg egynél több magyar szobrász nincsen” — Ferenczy halála óta.⁵⁴ Más lapok sem ismerték el Greguss amaz állítását, hogy e szobor-ügy „a nemzet becsületét oly közelről érdekelné,” hiszen a szobrot magánember, nem az ország s a nemzet készítette. Ám a dologban mégis csak Gregussnak volt igaza s a lapok kifakadását az okozta, hogy — elfogulatlanságát akarván vele bizonyítani — őket mintegy kérdőre látszott vonni, miért nem nyilatkoznak mellette.⁵⁵

E vitán kívül magánkörben is sok gáncs érte a horganyból öntött

⁵¹ A *Hölgyfutár* 1858 június 21-iki száma 556. l.

⁵² A *Pesti Napló* 1858 június 24-iki 124. számában.

⁵³ Névtelenül a *Nővilág* 1858. évf. 427. l.

⁵⁴ Ugyanott, névtelenül, a 413. lapon.

⁵⁵ A *Délihír* 1858 június 27-iki száma 311. l.

szobrot, melynek aztán élete is rövididejű volt. Tomori ugyanis dicséretes áldozatkészséggel Lendvay Márton színész szobrát is felajánlotta a színháznak, hanem többek tanácsára ezt már nyilvános pályázat útján akarta elkészíttetni. E pályázatban Züllich is résztvett,⁵⁶ de a három beérkezett minta közül 1859 elején a szobor-bizottság legjobbnak Dunaiszkyét találta,⁵⁷ Züllich ez egyetlen számbavehető versenytársát, a ki hat évvel előbb a megfeszítés előtti Krisztust ábrázoló szobrával tűnt fel⁵⁸ s azóta műtermét alkalmi munkákkal állandóan foglalkoztatták. Mikor aztán rá egy évre szobrával elkészült, maga Tomori kérte a színház igazgatóságát, hogy Katona szobra öntessék át s helyére állíttassék a Lendvayé. Ám az igazgatóság azt az óhaját fejezte ki meczenásával szemben, hogy Katona emléke iránti kegyeletből mostani szobra addig se távolíttassék el, míg a színház egy jobb Katona-szoborhoz jutna; hanem a színház udvarára helyezték át. Ez csendben meg is történt 1860 június 4-ikén, midőn Katona szobra helyére a Lendvayét állították,⁵⁹ később pedig Tomori pestmegyei jószágára vitette.⁶⁰ Ámde sorsát a Lendvay-szobor sem kerülte el, mert a színház bejárata előtti térről a Kerepesi-út fejlesztése azt is elmozdította s ma már mindkettő emlékét csupán a följegyzések őrzik.

Kárpótlásul azonban pár nappal előbb Züllichet érte öröm, midőn

Tinódi Sebestyén szobra.

⁵⁶ A szobor rajzát már november végén kiállította lakásán; a *Nővilág* 1858 november 28-iki száma 763. l. és a *Déliab* 1858. évf. 571. l.

⁵⁷ A *Hölgyfutár* 1859 januárius 27-iki és márczius elseji számainak ujdonságai-ban, a 86. és 208. lapon.

⁵⁸ A *Divatcsarnok* 1853 május 8-iki száma 219. l.

⁵⁹ A *Hölgyfutár* 1860. évf. 294, 550 és 557. l.

⁶⁰ Pasteiner_adata, a *Budapesti Szemle* 1883-iki 34. k. 194. l.

immár egy év óta elkészült *Berzsenyi-mellszobrát*,⁶¹ május utolsó napján a múzeumkertben felállították. A hozzávaló talapzatot Gerenday Antal készítette s a művészt csupán az bántotta, hogy szobrát nem a legjobb helyre tették.⁶² Ez a műve — melynek bronzba öntését lelkes magyar

Kisfaludy Sándor mellszobra.

hölgyek gyűjtése biztosítja⁶³ — Züllichnek egyébként egyik legsikerültebb alkotása;⁶⁴ habár „merev tartású s formái nyersek,”⁶⁵ erőteljes kidolgozása mellett is. Ez lehetett oka, hogy ezt a szobrát is másikkal pótolták

⁶¹ Elkészültéről a *Hölgyfutár* 1859. április 26-iki száma ad hírt, a 416. lapon.

⁶² A *Hölgyfutár* 1860. évf. 246., 509. és 517. l.

⁶³ A *Dívatcsarnok* 1859. évf. 587. l.

⁶⁴ Rajzát Weinwurm Antal eredeti felvételéről mutatjuk be.

⁶⁵ Pasterner id. h. 194. l.

Berzsenyi Dániel mellszobra.
(Züllich műve.)

azzal, melyet két esztendő múlva báró Vay Miklós készített s a mely ma is látható a múzeumkertben, míg a Züllichét a Múzeum lépcsőházába vitték.⁶⁶

Züllich ezalatt egy másik nagy művén dolgozott, *Kisfaludy Sándor* szobrán, melyre a zalamegyei szobor-bizottság részéről már 1857 őszén megbízást kapott.⁶⁷ Egy év múlva mintáját is bemutathatta pesti műtermében. De hogy egy kis pénzhez jusson, külön apró mellszobrát is elkészíté, mely eléggé sikerült és csinos. Ugyanekkor keletkezett *Tinódi Sebestyén* kifejezésnélküli, esetlen kis szobra is, melyet Züllich szerencsére nem is hozott forgalomba.⁶⁸

Kisfaludy álló szobrának mintája a jó zalaiaknak nagyon tetszett. A kész emlékszobrot a balaton-füredi sétány alsó részében akarták felállítani, az egykorú ujdonságíró szavai szerint: „Zalamegyének legszélső sarkában ugyan, de azon hazafiúi tisztelet által, mely a zalaiaik szívének kellő közepében termett.”⁶⁹ Züllich mintájának az a sajátos, újítás-számba menő vonása volt, hogy a földetlen fővel ábrázolt költő tollas kalpagja lábainál hevert, a szobor alja szögletében, a mi gondolatnak eredeti ugyan, de egyáltalán nem klasszikus. Ezt Züllich mintájának egyéb hibáival együtt maga is érezte s 1859 tavaszára egészen új mintát mutatott be a szobor-bizottságnak, mely azt kivitelre elfogadta, holott sajtónk — okulva a múltból — nyíltan s egyhangulag hirdette, hogy kár lenne bronzba önteni.⁷⁰ Ez volt minden jó izlésű ember megjegyzése és a sajtó általános feljajdulása, mert — miként Vadnay Károly írja — bemutatásakor „a fenséges költői alak helyett ferde, idomtalan agyagot láttak, mely semmit sem fejez ki, holott a regék és szerelem dalnoka s az áldozóközönség megérdemelné, hogy a megbízottak szigorúan járjanak el ez ügyben, mert egy jó szobor lelkesít, egy silány nevetséget okoz.” Teljesen igaza volt Vadnaynak, de még nagyobb igaza, midőn egyben hozzátette kemény kritikájához, hogy a nem sikerült műért ne kárhoztassák vagy legalább ne egyedül a művészt, mert — úgymond — a művészetnek csak a közrészvét adhat

⁶⁶ Szana id. m. 74. lapján azt mondja Züllich e szobráról, hogy feltűnő rajta a formák nyersesége, a mit nem találunk benne, inkább az öntés durvasága élesíti ki vonásait tulságosan

⁶⁷ E szobor ügyében Balatonfüreden 1857 szeptember 6-án tanácskozott a szobor-bizottság és választá ki helyét; a *Pesti Napló* nyomán a *Vasárnapi Ujság* 1857. évf. 399. l. és a *Magyar Néplap* 1857. évf. 601. l.

⁶⁸ Ezek szintén Szent-Iványi Gábor birtokába jutottak és szivességéből kapott fényképekről mutatjuk be őket képben is.

⁶⁹ A pesti *Két garasos ujság* 1858 október 3-iki első száma 4. lapján, melyről a szoborminta rajzát is bemutatjuk.

⁷⁰ A *Hölgyfutár* 1859 április 30-iki száma 432. l.

ég felé törő szárnyakat s Horatiusok ott születnek, a hol Maecenasok élnek. Nálunk a szobrász kénytelen kőfaragóvá, a költő szerkesztővé, a képíró fényrajzolóvá lenni, hogy megélhesen.⁷¹ S bizony a Rómából hazatért Züllich sem tehet róla, hogy kellő pártolás híján tehetősége elcsenevészedik.

Íróink tiltakozó szava nem használt, mert pár hét múlva, május 23-án Deák Ferencz Züllich kíséretében Balatonfüredre utazott⁷² s a bizottság másnap az új sétányon a szobor helyét is megállapította,⁷³ hogy a tél folyamán elkészülő művet az új fürdőidény kezdetére leleplezhessék. Ezért Züllich még október elején leszállította a szobrot, keservesen panaszkodván, hogy csak fuvarra 526 forintot költött,⁷⁴ úgy, hogy kialakudott 5000 forintnyi díjából alig maradt neki személyes költségeire egy álló évre — a míg rajta dolgozott — több, mint 300 forint, a miből mindenki megítélhette, hogy nem haszonvágy, hanem hazafiság birta reá a mű elkészítésére.⁷⁵ Ebben nem is volt kétség s a szoboregylet választmányi tagjai „kijelentvén meglegedésüket, ki is fizették“ Züllichet,⁷⁶ sőt elcsábították szüretre Badacsonyba s miután végigjárta vadregényes

Kísfaludy szobrának első mintája.

⁷¹ A *Divatcsarnok* 1859 május elseji száma 435. l.

⁷² Indulásáról öcscsét Züllich 1859 május 22-iki levelében értesíti Pestről, nyugtázva az újra kapott 300 forintnyi segélypénzt. — Korjellemző, hogy ekkoriban Lobmayer gyorskocsiján indulva korán reggel, este tíz órára ért az útás Balatonfüredre; a *Pesti Napló* 1860. évf. 137. számában.

⁷³ A *Vasárnapi Ujság* 1859 június 12-iki száma 284. l.

⁷⁴ Ez nem csoda, mert csupán gránitalapja mintegy két öl magas volt; a *Nővilág* 1860. évf. 399. l.

⁷⁵ Züllich öcscséhez Balatonfüredről 1859 október elsejéről, melyben ismét nyugtáz 800 forintnyi értékpapírost, mit *kedves jó anyjához* intézett külön levélben is „hálaönyekkel terhelt szemekkel“ köszönt meg.

⁷⁶ A Kísfaludy Sándor-émlékszoborbizottság elnöke Osterhueber József volt; a *Pesti Napló* 1860. évf. 137. számában.

környékét és elmerengett Szigliget, Sümeg és Csobáncz szépségein, két hét múlva tért vissza Pestre.⁷⁷

Az ekként létrejött Kisfaludy-szobor leleplezését csakugyan megtartották 1860 június 11-én, országos ünnepély keretében,⁷⁸ mert ez volt a derengeni kezdő új alkotmányos élet első hazafias ünnepsége és a nemzeti lelkesedés első szabad megnyilatkozása. Részleteit mellőzzük, de jellemző, hogy Züllich nem várta meg a fényes ünnepnapot, hanem tudatában műve gyengeségének, Pestre távozott s csupán egy átdott levele, illetőleg *emlékirata* felolvasását kívánta, melyben a művészet egyik remekének, a szobrászatnak pártolására szólítá fel a nemzetet, hogy az megint fölviruljon, mint Mátyás király korában, kit Ariosto „il divin Corvino“-nak nevez, a miért egy képzőművészeti akadémia létesítését ajánlja⁷⁹

Züllichnek „a magyar szobrászat érdekében“ írt ez *emlékbeszéde*, melyet nyomtatásban is kiadott,⁸⁰ mint irodalmi mű is érdekes. Méltatván benne a Mátyás udvarában működött olasz művészek munkásságát, kiemeli, hogy annak semmi hatása és nyoma nem maradt „s a nagy király letűnésével elhervadt az idegen égalji növény is.“ Hosszú századok multán Ferenczy, „a részvétlenség ez áldozata, a bíráló megátadások ezen vértanuja“ volt az első, a ki „a szobrászat sikamlós pályájára“ lépett, kit már azért is kárhoztattak, „hogy a Mátyás-emlékhez gyűlt pénz egy részét műhelyiség építésére fordította;“ holott tágas, világos műhely nélkül a szobrászat nem fejlődhetik. Saját alkotásának gyöngéit is az okozta, hogy nem volt megfelelő műterme, melyben *kellő távlatból* vizsgálhatta volna a szobrot munkaközben, minek építtetése kétszer annyiba került volna, mint a mit a Kisfaludy-szoborra szántak. Meg aztán nem volt alkalma semmi tanulmányra, összehasonlításra, habár „gyűjtemények gyakori szemlélgetése oly befolyást gyakorol a szobrászra, mint klasszikusok olvasása az íróra;“ a Nemzeti Múzeum szobor-gyűjteménye pedig oly szegényes, hogy annál egy angol lordé vagy olasz főúré is

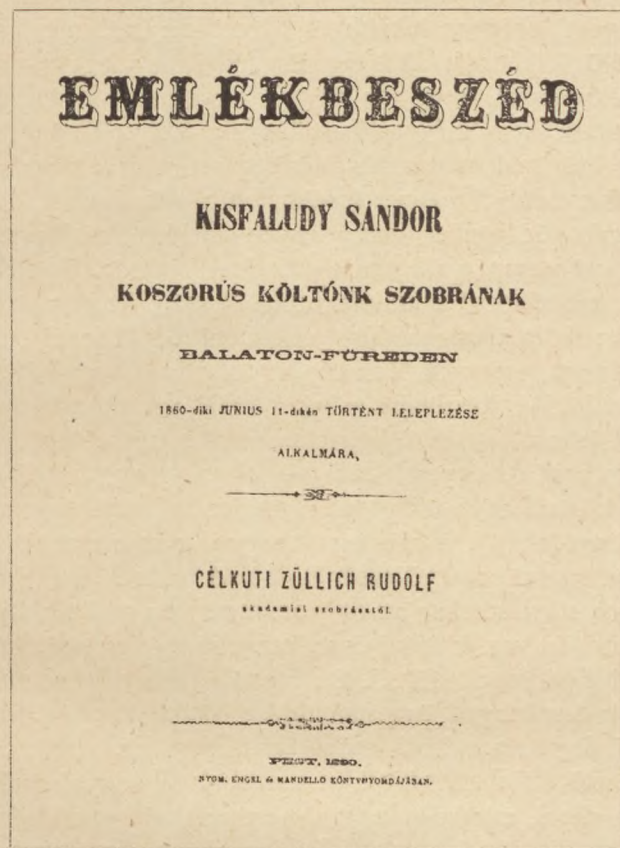
⁷⁷ Pestről írt 1859 október 20-iki leveléből.

⁷⁸ A leleplezési ünnepség leírását ld. a *Vasárnapi Ujság* 1860. évf. 306. és 311. lapján; a *Budapesti Hirlap* 1860. évf. 1618. lapján és a *Magyar Sajtó* 1860 június 19-iki számában; de legbővebben a *Pesti Napló* 1860. évf. június 14-iki 137 számában, mely az ünnepségen elhangzott beszédek s köztük báró Eötvös József akadémiai alelnökét is közli.

⁷⁹ A *Hölgyfutár* 1860. évf. 573. és 583. lapján és a *Magyar Sajtó* id. tudósításában, melyet azonban e lap nem tartott czélszerűnek és az ünnepség nagyszerűségéhez megfelelőnek.

⁸⁰ A nagy 8-rétű (21×26 cm. szedésterületű) öt lapnyi nyomtatványt szerzője nemzetiszínű borítékban a leleplezés napjára jelentette meg, mivel a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának szánt példányt már június 18-án felajánlta neki s erről közöljük hasonmásban czímlapját is.

gazdagabb. Műpártolóink sincsenek. De mind e mostoha viszonyokkal nem törődve, kritikánk túlszigorú, igazságtalan és nem méltányos, mert „közpártolás nélkül nincs művészi fejlődés, nincs művészi élet, nincs jövőre kilátás.“ Ezért bántotta különösen a „Magyar Sajtó“ ** jegyű tárczaírójának az a nyilatkozata,⁸¹ hogy *Kisfaludy Sándor szobra a magyar*

Züllich „Emlékbeszéde“ címlapja.

nemzet szégyenére válik: ámde „ha már szégyenről kell beszélni — úgymond — véleményem szerint nagyobb szégyen az, hogy halhatatlan költőnknek széles e hazában nincs egyetlen tökéletes egész test-alakú képmása természet után, avagy csak egy minden tekintetben tökéletes arc-képe is. Ha e tekintetben soha vagy későn ébredt a részvét és kritika: miért

⁸¹ Ezt e lapunkban sehol sem tudtuk megtalálni, hogy teljes szövegében megismerhettük volna.

ébred ez most oly hirtelen a szobor irányában? Nem lett volna-e szent kötelessége a buzditásnak és ítésetnek annak idejében oda működni, hogy nagy költőnknek életében ne csak egy gyenge könyomat jöjjön létre, hanem életnagyságú képmását, különböző művészekről festve, vagy csak mellszobrát is minden megye megszerezze és díszül fölállítsa? Ha ily előzményekkel bírunk, nem lettem volna — úgymond — oly gyöngye támaszokra utasítva az emlék elkészítésében... S ha már szégyent szabad emlegetni, szégyen inkább és hazaellenes tett, minden széptani elveket nélkülöző lehordás által tág utat nyitni az idegeneknek ezen az idegen művészek által amugy is eléggé kizsákmányolt hazában... , mert reánk nézve nem szégyen bevallanunk, hogy a magyar nemzet Európa műveltségének megvédése miatt századokon át táborban töltötte idejét s így kevesebb figyelmet fordíthatott a művészetre; de szégyen volna saját művelődésünket, mennyire azt tulajdon fiaink eszközölhetik, elnyomni akarni s csupán idegenek műveivel kérkedni. Ily eljárás mellett nem lehetne csodálkozni a külföld azon állításán, hogy neki küldetése a magyar nép közt a csinosodást terjeszteni... Hiszen „templomok, közterek számára egyszerű kőfaragók dolgoznak, egy-két nemesebb izlésű mű külföldön készíttetik s így a hazai szobrászat, mint valami üldözött vad leborul egyesek kegyelele előtt s úgyszólván kegyfillérre, alamizsnára szorul. Az egyesek pedig — óh mily tárgyat kell érintenem! — az egyesek közül egynémely lealázó módon adja értékére a művésznek, hogy csak könyörületből veszi meg ezt vagy azt; másik nagy szellemmel akarván takarni szíve részvétlenségét, bántó szóval utasítja vissza az ajánlott művet, mert szerinte az nagyon rossz; ha pedig találkozik, kinél ész és szív helyén van, ki ítélni és méltányolni tud, azt szűk körülményei tartóztatják el a pártfogolástól... De mivel a nemzet teljes műveltségére a művészetek összhangzó összeműködése szükséges, a szobrászatnak is helyet kell foglalnia a honi művészetek sorában, a mit csak is egy teljes szervezetű *műakadémiával* és a szobrászat nagyobb mérvű pártolásával lehet elérni, minthogy a mely nemzet elegendő életerőt érez magában nemzetiségének fentartására, annak minden törekvéseit oda kell irányoznia: hogy a tudományok és művészetek *minden ágában* tevékeny fejlődést keltsen, tetteleg és pártolva buzdítsa azon egyéneket, kik hivatást, tehetséget tanúsítanak választott pályájokon. Ki munka után él, annak joga van munkát követelni, az megérdemli a pártolást, annál is inkább, mert a haszon nem az egyénnél marad, hanem mint köz-műveltségi kincs visszasugárzik a nemzetre s annak szellemi tőkéjét neveli. Ha a művelődésnek valamennyi tényezője: nyelv, tudomány, művészet, ipar, a nemzetnek saját erejéből, saját fiainak véréből, szelleméből fejlődik és izmosul, ezek összesen oly aczélménységű vértet alkotnak, melyről vissza fog pattanni a sorsnak minden nyila, a csapások minden vihara!”

A tartalmas emlékbeszéd sok igazságot örökít meg s lendületes befejező sorai nagy lelkesedést keltettek hallgatóiban,⁸² igazságai sok rokonérzést. A szobor gyöngéit is finoman leplezte a Magyar Tudós Társaság küldöttségének vezetője, báró Eötvös József ünnepi válaszában ama szellemes kijelentésében, hogy a „ki szobrot érdemel, annak szoborra szüksége nincs, mert a tudós, a ki egy nagy igazságot födözött föl, gondolatában, a költő dalaiban, az államférfiu tetteiben él és csak azon emlék daczol az idővel, melyet mindenki maga emel magának.”⁸³ Jó hatást tett Züllich távolmaradása is, mert nemcsak jellemvonásáról, szerénységéről tanuskodott; de ez, sajnos, nem segíthetett a tényleg elhibázott szobron,⁸⁴ melynél első terve határozottan jobb volt.

Kisfaludy Sándor szobra.

A szobor hibáit legjobban Jókai tárta fel, öt héttel a leleplezés után ezeket írván róla tréfás balatonfüredi levelében:⁸⁵ Itt akkora felszél fujt, hogy Kisfaludy Sándor szobra egészen előre hajlott bele; most is úgy áll s ha az alszél vissza nem görbíti, nem tudom mi történik vele, mert most csak a köpönyege tartja, mely köpönyeget, ha jól ismerem Károly öcscsétől kérte kölcsön; hideg pedig oly mértékben grassált nálunk, hogy a tekintetes szobor urnak egészen összehuzta a nyakát, szerencsére egy kis kemencze forma (tán takaréktűzhely) van az egyik markában, a melyiken a másik kezét, illő távolból melengeti. Örömetst lerajzoltam volna a scythia művészet e monumentumát, de nekem, mint

⁸² Erről egykorú tudósító azt mondja, hogy „Züllich Rudolf mentegetődző levele fölolvását a derék Hertelendy Kálmán nyerte hálátlan tisztjéül;“ a *Pesti Napló* 1860. évf. 141. számában.

⁸³ A *Pesti Napló* 1860 június 14-iki 137. számában.

⁸⁴ Rajzát a *Vasárnapi Ujság* 1860. évf. 312. lapja metszetéről mutatjuk be, míg egy másik rossz fametszete a *Balatonfüredi Napló* 1863. évf. július 5-iki száma 23. lapján jelent meg.

⁸⁵ Kakas Márton 127. levelében, a *Vasárnapi Ujság* 1860. évf. 363. l.

Komárom vármegyei embernek hátat fordít; szemközt csak a zalaiaknak szabad ránézni, kik úgy kívánták azt állíttatni, hogy könyökkel álljon a kikötő felé. Kár egyébiránt, hogy a szobor fejéhez képest kissé alacsony az alakja; effelől azonban azzal vigasztalnak, a kik jobban ismerősök vele, hogy majd ha arra a jobbik lábára feláll, a mit most a levegőbe emelve tart, (persze fázik a talpa azon a hideg kövön), akkor mindjárt magasabb lesz vagy 12 hüvelykkel, a miben én kénytelen vagyok megnyugodni s várni magyar emberként a békés átalakulást.

Az ércszoborról Züllich első pártfogója, gróf Gyulay Lajos is azt tartotta, hogy messziről — hajóval érkeve — mutatós, de közelről nézve hatás nélküli.⁸⁶ Hibáit végre maguk a zalaiak sem takargathatták, mert a sok fürdővendég megjegyzései széles körben terjedtek, úgy, hogy másfél évtized múlva eltávolították, nyersanyagként adták el⁸⁷ és 1876-ban mással helyettesítették.⁸⁸

⁸⁶ Naplója 96. k. 92. lapján ezt következőkben írja meg látogatása alkalmával, 1861 augusztus 26-án: Balatonfüreden több húsz éve, hogy nem voltam, azóta sokat szépiült. A Kisfaludy életnagyságú szobra ércben távolból imposant, de közelről nézve Célkutinak egy rosszul sikerült műve, annyira, hogy mikor élczből azt mondta valaki, hogy azt a helybeli kovács készítette, még az is rossz néven vette, állítván, hogy annál szebb szobrot tudott volna előállítani.

⁸⁷ Pasteiner adata, id. h. 194. l.

⁸⁸ A balatonfüredi sétányon látható mostani Kisfaludy-szobrot báró Vay Miklós mintázta 1875-ben, öntötte Röhlich és Pönninger 1876-ban, a kik fel is állították a éginek a helyére, melynek még kőalapját sem hagyták meg.

Züllich pecsétje.

Kairó.

III.

UTOLSÓ ÉVEI.

MŰVÉSZÜNKET kudarcza annyira leverte és elkésértette, hogy mialatt — 1860 tavaszán — Kisfaludy-szobrának leleplezési ünnepe folyt, szűk kis lakásában arra határozta magát, hogy ismét kivándorol, mert élete teherré vált és érezte, hogy valami olyast kell tennie, a mivel vagy jobb állapotot teremtsen magának vagy pedig véget vet mindennek a sors... Szelleme mindig új meg új tárgyat kívánt, a mi némileg eloszlassa sötét gondolatait. Másfelől belső ösztöne arra készítette, hogy nagy városban lakjék, hogy ha valamely alkalom nyílik a művészet terén, megragadhassa, mert erre itthon nem nyílt kilátása. Ezért első gondolata az volt, hogy Madeirába megy, de útba ejti Marsalát, hogy megkóstolja nektári nedvét s lássa Garibaldit. Öcscséhez írt levelében előre kérte, ne igyekezzék e tervéről lebeszélni, mert semmi veszélyt nem lát benne, ha csak azt nem, hogy elpusztúl, a mi forró óhajta!¹ Megrémült testvérének és édes anyjának azonban mégis sikerült szándékáról lebeszélni és rávenni, hogy meglátogassa őket Bethlenben.² Így jutott vissza szülei

¹ Pestről öcscséhez írt 1860 június 11-iki levelében, melylyel emlél beszédé is megküldte öcscsének.

² Züllich István hét esztendővel volt Rudolfnál fiatalabb.

házába, melyet ifjan elhagyott. Édes atyja már nem élt s helyette szülő anyja ölelte magára lerongyolódott, öregedő fiát, kit huszonegy esztendő óta nem látott. Immár maga is megvénült s bizony tán fia sem ismert volna reá, ha anyja szeretettel nem közeledik feléje, feledve a multat s mindazt a sok bánatot, a mit neki okozott... Maradása persze nem volt a kis erdélyi faluban, de jól esett pihennie s emberek zajától távol egy kis családi meleget érezni édes anyja és öccse körében; hiszen ez neki oly ismeretlen volt és eldurvult kedélyét is felfrissíté.

Züllich október elejéig időzött otthon és édes anyja intésére hallgatva, oly takarékoságot fogadott, hogy harmadik osztályú vasuti jeggyel ment fel újra Pestre és ott is hónapos szoba helyett ágyat bérelt, hogy annál több garasa maradjon tervezett külföldi útjára. Igaz, hogy három idegen emberrel hált egyszobában, de fizetsége is csak három forint volt érte. Falusi idülésében még kedélye is felfrissült, mert a mint arról értesíté öcscsét, hogy bútorait eladta, jó humorral jegyzi meg, hogy mindössze egy gyufatartója meg egy gyorsfőző-készüléke maradt, a miket kénytelen lesz valami barátjánál elhelyezni, a míg Maecenás találkozik megvételükre. Valóban ezt kereste ő is, mint minden törekvő művész, midőn október közepén Bécsbe indult, várva, hogy a fürdőző nagyurak visszaérkezésével valamelyes megbízáshoz jusson, habár az idők bizonytalansága miatt minden pangott és senki sem kockáztatta pénzét.³ Ezért édes anyja havi segélyt ígért neki s úgy látszik azzal ment tovább városról-városra, dolgozva vagy nyomorogva, egész Párisig, hol egy nagyobb szobrászműteremben munkát kapott s napszámban dolgozott.

Ilyen helyzetben találjuk 1861 tavaszán⁴ s képzelhetjük, mennyit kínlódott és szenvedett azalatt a további hat esztendő alatt, melyből egyetlen levele sem maradt reánk . . . A mit róla ezidőből tudunk, öcsésétől tudjuk, a ki néha-néha mégis csak levelezett vele. Így értesültünk róla, hogy 1865 nyarán Rudolf annyira elrongyosodott, hogy már csak három inge maradt.⁵ Az egyébként fukar Züllich István erre még sem tehetett, hogy néhány forintot ne küldjön szűkölködő bátyjának. De éreznie kellett, hogy ő, a ki testvéreivel együtt évtizedek óta élvezte Rudolf vagyonrészét, még is csak többre volna iránta kötelezve. Hogy lelkiismeretén könnyítsen, azzal az igen helyes javaslattal állott elő ekkor már Marosvásárhelyen lakó anyjuknak, hogy küldjön neki annyit, a mennyi egykor Rudolf részébe pénzül jutna, mert ezt nemcsak könnyen

³ Pestről írt 1860 október 8-iki levelében.

⁴ Párisból írt 1861 április 28-iki leveléből, mely után — a különben is rossz levélíró — Züllich Rudolfinak hetedfél esztendőből semmi írását nem tudtuk megtalálni.

⁵ Züllich István édes anyjához Tordáról írt 1865 július 20-iki leveléből.

nélkülözheti, de „egyszer életében hálára kötelezi egy igazán jó és derék fiát, felsegítve őt, hogy öreg napjait biztosítsa; másfelől magának azon anyai örömet szerzi, hogy nem a legszerencsésebb fiút biztosította és ezt életében látja; se maga magát, se senkit meg nem rövidít vélle és egy olyan jót tesz, a mit anyai szíve édes jó gyermekében jutalmazand.“⁶ Ámde ez a szív kőből való volt, az öreg asszony lelke pedig rideg, haragtartó, a mely fiának nem tudott megbocsátani most sem, habár az — István tanúsága szerint — „szeretettel ragaszkodott édes anyjához s nem panaszol, nem kér, hanem idegen földön kézi munkájával szerzi mindennapi kenyerét és csak sejteti, hogy mennyire jól esnék, ha vállalatában felsegítenék.“ Mindez nem hatotta meg a jó módon élő öreg Züllichnét, úgy, hogy midőn 1867 október elején Rudolf tanulótársa, Simon Elek kolozsvári ügyvéd a párisi világkiállításra indult,⁷ végre még is csak István küldött bátyjának általa 200 forintot,⁸ ámbár anyjuk is tudott Simon utazásáról.

Simon Elek és útítársa (Klein Frigyes) három hétig volt Párisban együtt Züllich Rudolfal, kinek tájékozottsága segélyével végig nézték nevezetességeit s mind azt, mit e világáros az idegennek nyújt. Jó erőben, egészségben találták, bár kissé megöszült és szeme elgyengült. Harmadik emeleti egyszobás lakása, meg ruházata tiszta, csinos. Életmódja egyszerű, de úri, mert egy tisztességes kis vendéglőben étkezett szegény művészek, tanárok és deákok társaságában. Keresete is elég s a mi fő, állandó volt, mivel ekkoriban — régi hajlamát követve — egészen a glyptikára adta magát és előkelő párisi ékszerészek számára vésett apró művészi kámeákat meg pecsétgyűrűket.⁹ Fő megrendelője egy Gernand nevű kereskedő volt és ő szabta meg, hogy a divat szerint: római, egyiptomi, krokodilus- vagy éppen Göthe-fejeket faragjon, melyekért átlag 100—120 frankot kapott tőle; míg ő 300—500 frankon árulta őket.¹⁰ Ehhez szegény művészember kénytelen hozzá szokni, de nagyobb baj volt az, hogy rendszeren három hónap múlva fizettek munkájáért s így jóformán soha sem volt pénze.¹¹ Ilyenkor persze kénytelenségből olcsón vesztegette el magától csinált remekeit, melyek aztán sokszor háromszoros-ötszörös áron kelték el. Így járt épp most is. A kiállításra t. i. egy

⁶ Ugyancsak ő Kolozsvárról, 1867 szeptember 30-iki levelében.

⁷ Előbbi leveléből.

⁸ Rudolf Párisban írt 1867 november 3-iki levelében köszöni meg öcscsének ezt a segítségét.

⁹ Véső-ügyességéről Pulszky Ferencz így nyilatkozott: Züllich befasst sich seit längerer Zeit mit der Glyptik und verfertigt lobenswerthe Cameen; a *Literarische Berichte aus Ungarn* 1878. évf. 21. l.

¹⁰ Kauser József műépítész szíves közlése.

¹¹ Párisból írt 1867 deczember 11-iki leveléből.

Szfinksz-et készített, melyért 500 frankot kapott, de vevője már 2000 frankon adta el egy nagyobb ékszerésznek, a ki viszont 6000 frankot vett érte a kiállításon, a mit Rudolfnak vérző szívvvel kellett látnia és elbeszélnie erdélyi barátainak. Mindezt pénzsűke okozta, mert ha csak kétezer forintnyi tőkéje lett volna, hogy maga vegye a drágaköveket s egy-két segéddel dolgozhatna egy kis boltban, könnyen biztosíthatott volna magának évente 4—5 ezer franknyi jövedelmet, melyből jobban táplálkozhatnék és öregségére is félretehetne valamit, a mellett hogy üzlete virúlna és fenmaradna. Hazatérő barátait arra kérte tehát, hogy győzzék meg öcscsét terve helyességéről s nyujtsanak neki segédkezet megvalósítására.

Züllich István — nagyon tisztelvén a hazatért jómódú Simon Eleket — meggyőző szavaira hajlandó is volt bátyját támogatni, de mivel anyjuktól megint nem kaphatott semmit e célra,¹² támogatását cseppekben nyújtotta, a mi Rudolfnak nem sokat segített. Karácsony előtt pl. 2000 frankot küldött neki kölcsön,¹³ a mi éppen hogy apró-cseprő adóságait fedezte. Boltot tehát nem nyithatott s annyira megszorult, hogy a következő év őszén végre valahára édes anyjától is kapott — öcsce hosszas rábeszélésére — ezer forintot leendő örökségéből.¹⁴ Hanem így továbbra is rászorult családjá támogatására, mert a francia-porosz háború kitörésével megszűnt csekély, de állandó keresete is, úgy hogy inkább kész kámeái eladásából éldegélt. Szórakozásból be-bejárt azonban a párisi magyar egyletbe is hazai lapokat olvasni és honfitársaival érintkezni, kik aztán úgy megszerették a szegény, de mindig úri kinézésű és imponáló megjelenésű, bohém gondolkozású művészembert, hogy 1869-ben alelnökké, a következő esztendő elején pedig elnökké választották.¹⁵ Titkára az egyletnek meg Kauser József volt, az „École des Beaux Arts” magyar növendéke. Ő 1869-ben jutott Párisba s öt esztendei ottani tanulmányideje alatt valósággal mentoraként tisztelte Züllichet, ki korra nézve apja lehetett volna. De nemcsak ezért becsülte, hanem finom lelkületéért és ideálista rajongó természetéért is, a mi szabadelvű, bölcselkedő gondolkodás

¹² Züllich István édes anyjához Kolozsvárról írt 1867 november 29-iki levele adatai nyomán, melyek Rudolf párisi életét Simon Elek elbeszélése alapján vázolják.

¹³ Erről István Kolozsvárról 1867 december 25-én értesítőprezenkő zsuğori anyját, a pénz Párisba érkezéséről meg Rudolf 1867 december 31-iki nyugtája tanuskodik.

¹⁴ Tanuskodik erről Rudolf Párisban írt 1868 október 21-iki elősmervénye és anyjának írt ugyanaznap levele, melyben hálásan köszöni szivességét, ígervén, hogy többé semmit tőle kérni nem fog!

¹⁵ Züllich Rudolf mint elnök írja alá 1870 januárus 24-iki levelét, melyből ez apróságokat megtudjuk.

móddal és vallásos élettel párosult benne. Ilyen is maradt végig, habár csalódásai, tapasztalatai és agglegény-élete zárkózottá és ironikussá tették.¹⁶

Sokat persze Züllich — e háborús időben — az egyletben nem elnökösködhetett, hanem lehetőleg keveset mutatkozván a forgalmas központban, egy csendes kis külvárosban húzódott meg, hol nyugalomban élhetett.¹⁷ De nemsokára elkövetkeztek a *Commune* rettenetes napjai, a nagy drágaság és éhség, midőn 1871 június végén egy heti csatározás után a vereseket legyőzván, a rend lassanként helyreállott. Huszonötödikén délben ezek a veresek Züllich lakásába is betörték és ablakából lödöztek a kormánypárti seregekre, melyek, ha csak egy órával később érkeznek és lepik el az utcát, szépen légberepülnek, mert közelében a Tudóstársaság épülete már alá volt aknázva gyulékony anyaggal. A nagy ijedtségen kívül a félórai tüzelésben Züllichnek nagyobb baja nem esett, csupán kámeás szekrénykékét vitte magával egy kommunista, kiknek leveretése után kivégeztetésüket is jól láthatta ablakából.¹⁸ Csakhogy az éhség miatt ő is ló- és kutyahússra szorult, a mitől beteg lett és hetekig nem dolgozhatott, úgy hogy már arra gondolt, hogy ismét haza tér és beáll nevelőnek valami úri családhoz.¹⁹ Erre most nem került sor, mert váratlanul egy kis úrbéri kárpótlást kapott öcsce útján hazulról s így ismét könnyített magán, míg újra munkához juthatott.²⁰ A testvére részéről felajánlott irnoki állásra és ingyenszóra tehát nem szorult rá,²¹ de azért segítségét nem nélkülözhetette, daczára, hogy gyakorisága miatt az már azt kezdte róla hinni, hogy bizonyosan kártyázik; a mi ellen férfiasan tiltakozott.²² Majd Munkácsy Mihály segített rajta, midőn 1874 június végén arra kérte, hogy mellszobrát kicsiben finom kőből elkészítse, a mire 200 franknyi előleget is adott neki.²³

Ekkoriban faragott Züllich emlékül hazainduló barátjának, Kauser műépítésznek is egy *Rha-fejet*. Ennek köve sötét barnás szürke onyx, stílja jellegzetes, jó egyiptomi, kidolgozása csinos, művészi.²⁴ Rendetlen életmódjával azonban mindegyre öcsce támogatására szorult, a ki végre

¹⁶ Kauser József műépítész szíves közlése.

¹⁷ Züllich 1871 márczius 23-iki leveléből.

¹⁸ Július 3-iki levele nyomán.

¹⁹ Züllich 1872 januárius 30-iki leveléből.

²⁰ Szeptember 28-iki levele nyomán.

²¹ Züllich 1874 április 2-án írt leveléből, miután az egész 1873-ik évből egyetlen levele sincsen.

²² Ezt még azelőtti, 1874 januárius 16-iki levelében megírta öcscsének, a ki rajta segíteni akart!

²³ Öcscséhez írt 1874 július 3-iki leveléből, mely szerint Munkácsy szobrát 800 frankért vállalta el.

²⁴ Rajzát munkánk utolsó záródíszeként Kauser József műépítész szívesességéből közöljük hű gipszlenyomatáról.

is belátván, hogy apró pénzküldéseivel Rudolfon nem segít, azt ajánlta neki, hogy jöjjön haza s vegye át a tekerőpataki családi birtok kezelését, melynek jövedelméből úri módon megélhet. A csendes otthont biztosító ajánlat valósággal megdöbbenést a bohém-életű, nyugtalan vérű művészből, a ki testvérének azt felelte reá, hogy ha szándéka volna Robinson sorsát utánozni és hajótörés után egy lakatlan szigetre vettetni az talán több élvezetet nyújtana a tekerőpataki szállásnál, melybe csak akkor volna hajlandó lakni menni, ha ő előbb szíves lenne átváltoztatni gorillává! Züllich István erre még tovább ment bátyja iránti szeretetében, felajánlván neki öreg édes anyjuk halála után reá eső örökségét, a mi neki a magáéval évi 400 forint állandó jövedelmet biztosítana. Tette ezt abban a meggyőződésben, hogy bátyját a tökéletes elzúllástól megmentse és hazajövsre bírja. De ajánlatának Rudolf csupán azt a részét fogadta el, hogy jöjjön haza s legyen nála, a míg valami biztos keresetmódot talál. Erre készséggel ráállott, mert maga is belátta, hogy nincs több keresnivalója a nagy világvárosban, hol annyian tülekednek a mindennapi betevő falatért s hol nem tudott eléggé érvényesülni. Útiköltsége persze nem volt. Arra sem vitte reá büszkesége vagy önmegtagadása, hogy az osztrák segélyegylettől ingyen vasúti jegyet kérjen, a melyre rá van írva: *Armer* s ezért a Magyar egylettől kért kölcsön váltóra 500 frankot.²⁵ Aztán 1875 elején eladta rozoga bútorait és leköszönvén elnöki tisztjéről²⁶ — melyben Zichy Mihály követte — búcsút mondott Párisnak,²⁷ melyben tizenöt nyomorúságos esztendő telt, anélkül, hogy e nagy idő alatt valami nevezetesebb munkát teremtett volna.

Rég nem látott bátyját öcsce, Züllich István örömmel fogadta kolozsvári házában, feleségével. Ám sokáig nem volt maradása nála, hanem hónapos szobát bérelt, hogy ne legyen senkinek terhére.

Arra természetesen nem gondolt, hogy itthon művészete után élhessen meg s ezért unalmában látogatásokkal tölté idejét vagy olvasgatott. Legjobb ismerőse volt a Simon- és a Pataki-család, melyek szintén mindent elkövettek, hogy a jobb sorsra érdemes, sokat szenvedett embernek valami tisztességes megélhetést szerezzenek. Ez sikerült is nemsokára, a mennyiben beajánlották nevelőül a Szatmár melletti Majtis faluban lakó Vályi János birtokos, országgyűlési képviselő házába, hová szeptember 22-ikén táviratilag hívták. Így el sem búcsú-

²⁵ Ezt egy későbbi, Budapestről írt 1876 április 23-iki levelében említi, de nyoma van az egylet jegyzőkönyvében is, mivel csak nagysokára tudta visszafizetni.

²⁶ A „Párisi kölcsönösen segélyező magyar egylet“ titkára, Lendvay Károly nyomán, a ki felkérésre sokat kutatott Züllichről, de több adatot ennél nem kapott és arcképére sem akadt reá.

²⁷ Mikor jött Züllich haza, nem tudjuk, csak következtetünk reá Párisból írt 1875 januárius 18-iki utolsó levele tartalmából.

hatott testvérétől és ismerőseitől, csak levélben s miután meghagyta lakásán, hogy holmiját öcscséhez szállítsák,²⁸ maga másnap korán új állomáshelyére utazott.

Majtison Züllichet szívesen fogadták. A ház ura felsorolván teendőit *Egész vagyonomat reábizom* mondta neki, midőn egyetlen fiát, a 16 esztendőös csinos Árpádot bemutatta, ki mellett még egy 18 éves jogász-rokona, Ilosvay Aladár volt, hogy társa legyen. Megérkezése után nemsokára Budapestre mentek és a Kálvin-téren Farkas József teológiai tanárnál laktak, a kálvinisták bérháza udvarán. Innen járt Züllich neveltje iskolába, a másik fiú meg az egyetemre s mivel jól tanultak, alig volt velök baja.²⁹ De a kemény télen sokat szenvedett köszvényes lábával, melyet a budai fürdőkben gyógyított.³⁰ Rudolf így gondtalanul élt, kivált, hogy anyja is ígért neki — örökségére — évi 150 forintnyi támogatást.³¹ A vasárnapokat a Ney-családban töltötte whistezve³² vagy Kauseréknél, a hol kivált édes anyja társalgott vele szívesen, mert klasszikus műveltsége, világlátottsága, úri modora és állandó jó kedélye folytán igen kellemes vendég volt.³³ Ezért becsülték Vállyiék is, úgy, hogy a nyári szünidőkre is mindig magukhoz hívták Majtistra vagy Jánkra, hol szintén volt házuk. Két év múlva, 1877 őszén, fiát Vállyi azonban Bécsbe küldte s így az uri állásából kiesett Züllich Rudolf október elején megint Kolozsvárra indult, hogy addig, míg valahol más foglalkozást talál, öcscsénél huzódjék meg.³⁴ Majdnem egy esztendőt töltött most megint Kolozsvárt, midőn 1878 nyarán újra magukhoz hívták Vállyiék, kérve, kísérje el fiukat Párisba, hol ezentúl taníttatni akarják. A fiú elhelyezése iránt ugyan Irányi Dániel is írt, de szülei mégis jobbnak találták, ha Züllich kezére bizzák.³⁵ Mivel az egyetemi előadások Párisban csak novemberben kezdődtek, október 20-án indultak útnak,³⁶ Bécsen és Strassburgon át jutván a nagy világvárosba. A reábizott ifjúval Züllich első osztályú jeggyel utazott és elsőrangú vendéglőkben étkezett. De midőn Párisba készülõ öcscsének írván, egyik levelében úgy emlékezik meg a

²⁸ Testvére számára hátrahagyott 1875 szeptember 23-iki leveléből.

²⁹ Budapestről írt 1875 október 14-iki leveléből.

³⁰ Züllich 1876 április 23-iki levele nyomán.

³¹ Így nyugtáz Rudolf öcscséhez írt 1876 április 29-iki levelében 150 forintot, bár takargatott szemrehányásáért megleckézetteti.

³² Ney Béla min. tanácsos szíves értesítése.

³³ Kauser József műépítész és Ilosvay Aladár szatmármegyei alispán szíves közlése alapján.

³⁴ Jánkról írt 1878 október 2-iki levelében említi ugyanis, hogy 7-én indul Szatmárról hozzájuk Kolozsvárra.

³⁵ Züllich Jánkról írt 1878 október 4-iki leveléből.

³⁶ Egy héttel utána, 1878 október 12-iki levelében jelzi ugyanis Züllich, hogy 20-ikán utaznak Párisba.

„Hôtel Bellevue“ öt frankos terítékéről, hogy az nem igen drága, lehetetlen, hogy eszébe ne jutottak volna azok a keserves régebbi párisi napjai, midőn sokszor hetek teltek el, míg öt frankot szerezhetett!

Párisból Züllich a fiú atyja kívánságára tanítványával és annak unokaöccsével 1879 május végén Brüsszel és London látogatására indult.³⁷ Június közepére érkeztek az angol fővárosba, de mivel napi kiadásuk csupán étkezésre harmincz forintra rugott, tíz nap múlva már otthagyták a drága helyet és Berlin, Drezda, Bécs érintésével július közepére értek haza szerencsésen Szatmárba.³⁸

Eszteendőnél tovább élt még Rudolf itt, e derék család körében s miután fiuk, Árpád immár az egyetemet is elvégezte, 1880 őszén újra Kolozsvárra ment, melyet mint várost nem szeretett ugyan, de beteges testével mégis jól esett testvére családjá körében néha felvidítani elfáult kedélyét, melyet gyakori betegeskedése megviselt. Egy régi kolozsvári patriczius-családnál, Dietrichéknél, Dietrich Józsefnének főtéri 25. száma alatti háza II. emeletén bérelt október elsején éves szobát. Fél-évenként 60 forintot fizetett érte,³⁹ de maga butoraival rendezte be elég csinosan, mert látogatója valami hatvan kisebb-nagyobb butor-darabot és berendezési tárgyat számlálhatott meg benne, köztük a falon egy Rómát ábrázoló olajfestményt, a szekrényeken meg öt szobrot, két terrakotta-figurát, négy gipszmedáliát, a mi a művészre vallottak; míg könyveit, szerszámaikat és gipszmintáit két ládában tartotta.⁴⁰ Tétlenségében azonban nem érezte jól magát és nyugtalan természetétől hajtva, 1882 nyarán (július elején) hirtelen elhatározással eltávozott a városból, habár szállása őszig ki volt fizetve. Ismét bucsú nélkül hagyta el testvérét, mint első ízben, pedig búcsúlevelében azt mondta, hogy soha többé nem tér vissza. „Testi és lelki egészségem megkívánja — írta öccsének, hazájában kelt ez utolsó levelében, — hogy ezen várost végkép elhagyjam. A benszülettek éretlensége elszomorít, megyek tehát külföldre dolgozni és meghalni.“ Arra kérte még benne öccsét, hogy butorait adja el, halála esetére pedig birtokrésze jövedelméből ezer frankot küldjenek a párisi osztrák segélyző egyletnek s csak ez összeg megküldése után juthassanak örökösei vagyonához.⁴¹

Ez a hang és levél teljesen Züllichre vall, kit többé rokonai — ezek a kicsinyes, önző, fukar emberek — nem is láttak. Világnak indult

³⁷ Utazásuk tervét Párisból írt 1879 május 22-iki levelében közli öccsével, azért gondoljuk, hogy a hó végén indultak útnak s így hibás Wurzbach id. leírásának amaz állítása, hogy 1880-ban is Párisban volt.

³⁸ Londonból írt 1879 június 13-iki levele nyomán.

³⁹ Fenmaradt házbérnyugtái alapján.

⁴⁰ Butorairól és ingóságairól készített 1882-iki leltára alapján.

⁴¹ Kolozsvárról írt 1882 július 7-iki levele nyomán.

az édes anyja halála után bekövetkezett osztozásból kapott pénzével és Triestben hajóra szállva, Bari érintésével november havában Nápolyba ért. Egyelőre ott telepedett meg e boldog országban, hol — mint írja — a gyerekek narancscsal hajigálják egymást s karácsonykor is tele vannak a citromfák gyümölcsével.⁴² De már tavaszkor, 1883 május elején Sorrentóba, onnan Castellamare di Stabiába és Casertába ment fürdőzni s csak ősszel tért ismét vissza Nápolyba. Szemlélődve töltötte napjait, gyönyörködve a természetben, irigyléreméltó nyugodt életbölcsséggel. Hiszen egyik levelében, melyben öcscsét leczkézti az öregség miatti kifakadásaiért, azt írja, hogy nyugodtan be tudná várni a Vezuv reáomlását is, a mely elboríthatná, de nem rémítené el sőt élete virágzását csak most érte el, mikor szakálta hófehérré vált és; hosszú életet remél, ámbár az élet nem érdemes arra, hogy azt az ember komolyan vegye!⁴³ S ha a vulkánokon mászkálása közben baj érne: akkor sem történhetik vele több annál, a minek úgy is egykor meg kell történnie.⁴⁴

Néha egyébként a munkakedv is megszálta. Így a tervezett 1885-iki budapesti országos kiállításra a nápolyi ismeretes famozaikkal néhány asztalt akart tervezni és készíttetni, táblájukon magyar történeti vagy népjeleneteket ábrázoló képekkel, Geiger⁴⁵ és Jankó János ismert rajzai modorában. Egy-egy ilyen berakott asztal ára 400—1000 frank lenne, de tervét Káuser barátjával közölvén,⁴⁶ tanácsára elejtette, mert bajosan akadt volna műtárgyaira vevő. A dologgal nem is törődött többet egyszerű, majdnem gondtalan életében s midőn 1884 május közepén örökségéből öcscsétől 4500 forintot kapott,⁴⁷ olasz értékpapirost vásárolt rajta, míg vagyona többi részét otthon kamatoztatta. Hogy pedig elhagyott hazája eseményeiről is értesüljön egyedülvalóságában, előfizetett az „Egyetértés“ vasárnapi számára. A nyarat ezúttal ismét Castellamareban töltötte,⁴⁸ hol váratlanul Káuser is meglátogatta egy magyar kiránduló társasággal.⁴⁹ Majd átment a salernói öbölbe, melynek vize tisztább, mint a castellamarei; de augusztus végén Casertába

⁴² Saját szavai, Nápolyból írt 1882 deczember 31-iki leveléből.

⁴³ Casertából első levelét 1883 augusztus 8-ikán írta, az utolsót 23-ikán, míg november 7-ikén megint Nápolyból ír; idézett szavait pedig ugyanonnan írt 1884 április 22-iki leveléből vesszük.

⁴⁴ Káuser Józsefhez Nápolyból írt 1883 november 9-iki leveléből.

⁴⁵ Az 1801-ben Bécsben született és magyar történeti rajzairól ismert Geiger Péter János Nepomuk festő és metsző.

⁴⁶ Hozzáírt 1883 október 18-iki sorrentói levelében.

⁴⁷ Ennek vételét Nápolyból írt 1884 május 14-iki levelében nyugtázza.

⁴⁸ Innen ír 1884 május 26-ikán és június 3-ikán.

⁴⁹ Castellamare di Stabia-ból 1884 június 8-án Káuserhez írt leveléből.

vonult,⁵⁰ a honnan november közepén újra Nápolyba utazott. A következő év elején (1885 tavaszán) azonban Sziciliába ment⁵¹ és végképpen elhagyta a szép, de kigőzölgései miatt egészségtelen Nápolyt. A nyarat Acirealében töltötte,⁵² télire pedig a közeli Cataniába⁵³ huzódott. Le is telepedett benne. A várost magát nem igen szerette, mert néhány utcájától eltekintve, csupa girbe-görbe piszkos sikátorokból állott s a mellett a tömérdek gyermek zivaja és 110 templomának majdnem szünetlen harangszava igen zajossá teszik. De elbájolta a közeli Etna, meg a tenger látása, melyekben nem győzött eleget gyönyörködni. Éghajlatát is nagyon kellemesnek találta, mert évente mindössze 30—40 esős napja van, leghűvösebb hőmérséke pedig 7—8 fok, fagyponton felül. Ritka élvezetben volt része az Etna kitörésében, mely 1886 május 18-ikán kezdődött és majdnem állandóan tartott június 4-ig. Hetekig gyönyörködhetett ekként a természet erőpróbája fölséges jelenségeiben és élvezte a folytonos földalatti morajtól kísért kitörések, lávaömlések és kőhullások pokoli szépségeit, miknek láttára az ember eltörpül és tehetetlenné válik. A kitörés megszűntével a félóránnyira fekvő enyhébb Acirealéba ment át, de ott véletlenül egy korlát nélküli gödörbe esván, lábát kimarjította és két hónapig feküdt belé, míg ismét visszamehetett Cataniába. Itt most egy új szenvedély vett rajta erőt: a gyűjtés. Tengeri csigákat, a szicíliai kénbányákból előkerülő ritka kristályos darabokat, láva-példányokat és egyúttal még a szaraczén-korból való régi szicíliai érmekeket szedett és vásárolt össze, melyeknek tanulmányozásával és osztályozásával töltötte idejét.⁵⁴ Ilyen, minden szellemi megerőltetéstől mentes élet mellett egészséges, jó kedélyű maradt. Még az 1887 márczius havában kiütött kolera sem ártott neki és zavarta meg nyugalma, holott kitörésekor több, mint 30 ezer ember hagyta el a várost.⁵⁵

Züllichet mind e bajok elkerülték és magas kora daczára oly szellemi frissiséget mutatott kedélye, hogy míg körülötte egymásután halak el az emberek, ő maga szobája északi ablakából gyönyörködött az Etna naponta változó képében, keletre nyíló ablakából meg órákig

⁵⁰ Ezt Salernóból írt 1884 július 29-iki levelében jegyezte meg és augusztus 22-iki másik levelében jelzi, hogy másnap Casertába utazik, honnan utóljára november 15-ikén ír.

⁵¹ Nápolyból írt 1884 december 24-iki leveléből, miután előző levelében kijelentette, miért nem tér többé vissza Nápolyba.

⁵² Innen ír 1885 július 9-iki levelében, de hogy az eltelt féleztendő alatt merre járt, nem érinti benne.

⁵³ Züllich innen írt 1885 december 25-iki leveléből.

⁵⁴ Következő, 1886 október 19-iki levele nyomán, melyben érdekesen írja le az Etna kitörését.

⁵⁵ Cataniából írt 1887 márczius 25-iki leveléből.

elnézte a tengert, a mint viharos időben a nagy gőzösöket himbálta.⁵⁶ S látványuk annyira megittasította, hogy bár nehézkesen, darabosan írt, e két tárgyról írva, mintha valósággal kicserélték volna tollát! Életét az is gondtalanná tette, hogy apránként minden kolozsvári pénzét megkapta öcscsétől, ki még a gyergyói havasok hasznóbérét is hűségesen utána küldözte. Jövedelme így éppen elég volt szemlélődő, csendes életéhez, melyet folytatott és évek óta megszokott. Művészelképének épp ez az élet s ez a táj felelt meg igazán, hiszen teljesen boldoggá tette, hogy újévi ödvözlöt irván öcscsének, nyitott ablakán — úgymond — egy gyönyörű pávaszem-lepke repdesi körül, bizonyítván, hogy itten, a narancsok földjén a telet is tavaszi idő foglalja el s hőmérője 14 fok meleget mutat, a miért a náthát és köhögést itt nem ösmerik.⁵⁷

Hanem a mi előrelátható volt, Züllich Rudolf a szép Cataniára is ráunt három esztendő alatt. Ezért 1889 februárius elején a Lipari- és Vulcan-szigetekre utazott, hogy utóbbinak folytonos kitöréseit és lángolását láthassa. Majd Palermót és vidékét, a Pantellaria-szigetet járta be⁵⁸ s onnan, hirtelen elhatározással, április végén egy keleti hajóra ülve, öt napi utazással az egyiptomi Alexandriában kötött ki. Odaérkezéséről öcscsét május 22-iki levelében értesíté, a mely utolsó volt, jelentvén, mennyire jól érzi magát e szép városban, melyben olcsó pénzen ehetik osztrigát, strucztojást meg banánt és élvezheti a tengeri friss szélről kellemessé tett nyaralás kedvességét, célja lévén őszire Kairóba menni.⁵⁹ Úgy is esett, de váratlanul olyan beteg lett, hogy szállodája karácsony előtt három nappal a kairói német diakonisszák kórházába vitette, hogy rendszeresebben ápolhassák.⁶⁰ Nagymérvű gynomorhurút verte le lábáról, a mihez vérvesztés járult, úgy, hogy állapota csakhamar reménytelenné vált. Ezt maga is érezte és végrendelkezni akarván, 1890 januárius 10-ikén az osztrák-magyar konzulátus hivatalos kiküldöttje előtt tollba mondta utolsó akaratát, mely szerint aranyóráját és egyéb ingóságait egykori neveltjére, Vállyi Árpádra hagyta, magyarországi ingatlanait és a kairói szálloda-igazgatónál hagyott értékpapírokat meg egy hazai jótékony-egyletnek. Nem feledkezett meg kórházáról, melyben ápolták, a szálloda-igazgatóról és fürdősről sem, kiknek ajándékokat hagyott;⁶¹ de egy szóval sem emlékezett meg öcscséről

⁵⁶ Cataniából írt 1887 deczember 8-iki leveléből.

⁵⁷ Ugyanonnan írt 1889 januárius 4-iki leveléből.

⁵⁸ E terveit fenti levelében jelzi.

⁵⁹ Így jelezte legalább e levélben, mely egyúttal *utolsó* írása.

⁶⁰ Erről a kórház vezetője, Budnitzki Mária diakonissza értesíté Kairóból írt 1890 januárius 4-iki levelében Züllich Istvánt, a ki azóta, hogy bátyja Egyiptom földjére lépett, több hirt róla nem kapott.

⁶¹ Kairóban kiállított 1890 januárius 10-iki német nyelvű végrendelete alapján,

és Marosvásárhelyt élő Emilia nővéréről,⁶² kikkel levél útján is alig-alig érintkezett.

Végrendelkezésekor már annyira gyenge volt, hogy bár a testamendom felolvasott szövegét megértette, maga alá sem írhatta s pár nap múlva, 1890 januárius 13-án d. u. félnégy órakor csendesen elszenderedve meghalt,⁶³ életének 77-ik évében. Távolságától pihen, a kairói katolikus temetőben,⁶⁴ hol sírja fölé öcsce kívánságára a konzulátus emelt sírkövet, megmaradt pénzéből.⁶⁵

Igy ért véget a hányatott életű, sokat szenvedett Züllich Rudolf, a ki fiatalkorában annyit ígért, de a mostoha viszonyok között rohamosan hanyatlott és tudását kellően nem fejleszthette. Félbemaradt pálya az övé is, mely nélkülözte az igazi, tartós sikerek föltételeit. E pálya második felében, élete utolsó harmincz esztendejében Züllich jóformán nem is dolgozott, csak bolyongott és nyugtalankodott. Hanem azért *Madonnája* s még inkább *Junoja* és egy-két kisebb mellszobra tisztos helyet biztosítanak neki művelődéstörténelmünkben,⁶⁶ mely eddigelé szobrászatunk ez erdélyi úttörőjét alig ismerte s ez ad egyéniségének értéket és jogot arra, hogy életét és művészetét méltatva, nevét a feledéstől megmentsük!

melyben oly hibásan van írva a jótékonyegylet neve (Wohlthätige Anstalt Graf Kulm), hogy igazán nem is tudjuk, melyik intézetünkre vonatkozhatik.

⁶² Züllich Emilia, özv. Specht Károlyné néne volt Rudolfnak és hosszú kort érve, 1900 április 25-ikén halt meg Marosvásárhelyt, hol jótékonyágáról volt híres és testvére iránti emlékezet okáért sírja fölé díszes síremléket állíttatott, mely az ottani róm. kath. temető egyik kiváló művészi dísz.

⁶³ Budnitzki Mária kórházigazgatónő 1890 februárius 9-ikén Kairóban Züllich Istvánhoz írt leveléből, habár a konzulátus is állított ki haláláról hivatalos tanusítványt.

⁶⁴ Ezért közöljük Kairó látképét fejlécczül, a Fiedler Bernát rajzáról készült fametszetről, mely Ebers György „Aegypten in Bild und Wort“ cz. műve I. kötete. (Stuttgart, 1879.) 199. lapján jelent meg.

⁶⁵ Züllich Rudolf vagyonából a kairói konzulátus 1890 június 25-ikén még 1341 frank 50 centimes-nyi összeget haza is küldött öcscsének, abból az alkalomból, hogy a hagyatéki eljárás befejeztével ingóságait is hazaindította; míg ingatlanait és Kolozsvárt kamatozó 1022-03 forintnyi készpénzét — a kolozsvári kir. törvényszék végzése folytán — 1890 végén két testvére egyenlő részben örökölték.

⁶⁶ Első két művéről Dux Adolf is elismeri „A Magyar Nemzeti Múzeum“ cz. műve (Pest, 1857.) 49. lapján, hogy a művészet nem csekély fokát tanúsítja. Ugyan így német kiadása 27. l.

Rha-fej.

TARTALOM.

BEVEZETÉS.

Miként ismerte meg gróf Gyulay Lajos Zülichet Rómában? — Jellemzése. — Életrajzának forrásai. — Egykoruak leírása. — Jelentősége. (3—8. lap.)

I.

IFJÚSÁGA.

Családja. — Származása. — Születése. — Gyerme- és tanulóévei. — Katonáskodása. — Bécsi tartózkodása és kiutazása Rómába. — Tenerani műhelyében. — Találkozása gróf Gyulay Lajossal. — Buzdítása és anyagi támogatása. — Zülich levelezése Döbrentei Gáborral. — Az elkészült *Madonna* hatása Pesten. — Bámulói. — Michelangelo hatása Zülichre. — A szobrot lelkes honleányok gyűjtése eredményével a Nemzeti Múzeumnak szerzik meg. — A *Juno* megérkezése. — Döbrentei, P. Horváth Lázár és mások kritikája. — Tarthatatlanságuk. — Klasszicitása. — A pesti sajtó elismerő szavai. — Zülich újabb megbízásokat kap. — Elvállalja Hunyadi János szobra elkészítését. — Mintája Pesten. — Újabb rendelések, bár az országos inség miatt az adakozás megcsappant. — Berzsenyi Dániel szobra rajzának hibái. — Zülich kifogásai. — Állami segítség Zülichnek. — Berzsenyi szobrának mintája. — Az 1848-as események bénító hatása Zülichre, a ki megrendelések híján kámeákat vés és küld haza Döbrentei-

nek eladásra. — Döbrentei váratlan halála. — Végzetes hatása Zülichre. — Sanyarú helyzete Rómában. (9—34. lap.)

II.

ITTHONI ÉLETE.

Zülich Pestre érkezése. — Ney Ferencz támogatása. — Hirlapi izgatása folytán munkát kap. — Albach Szaniszló mellképe. — A nádasdi Szeplőtelen Szűz szobra. — Kisebb szobrai. — Egyesek és gróf Mikó Imre pártfogása. — Katona József szobra. — Hibái. — Greguss Ágost szigorú, de igazságos kritikája. — Zülich sántikáló önvédelme. — A szobor eltávolítása helyéről, a mi a kritika szigorát igazolta. — Zülich pesti kortársai. — Berzsenyi mellszobra a Nemzeti Múzeumban. — Kisfaludy Sándor szobrának első mintája. — Vadnay Károly s mások bírálata és értelme. — Az elkészült szobor leleplezési ünnepe Balatonfüreden. — Zülich távolmaradása. — A szobor hibái. — Zülich mentegetődző *Emlékbeszéde*, melyben kifejti, miért nem sikerülhetett az emlékszobor jobban. — Jókai éles bírálata, a mi Zülichet annyira elkésé-
ríté, hogy kivándorlásra késztette. (35—56. lap.)

III.

UTOLSÓ ÉVEI.

Búcsuzás édes anyjától. — Útja Bécsen át Párisba. — Itteni élete és kere-

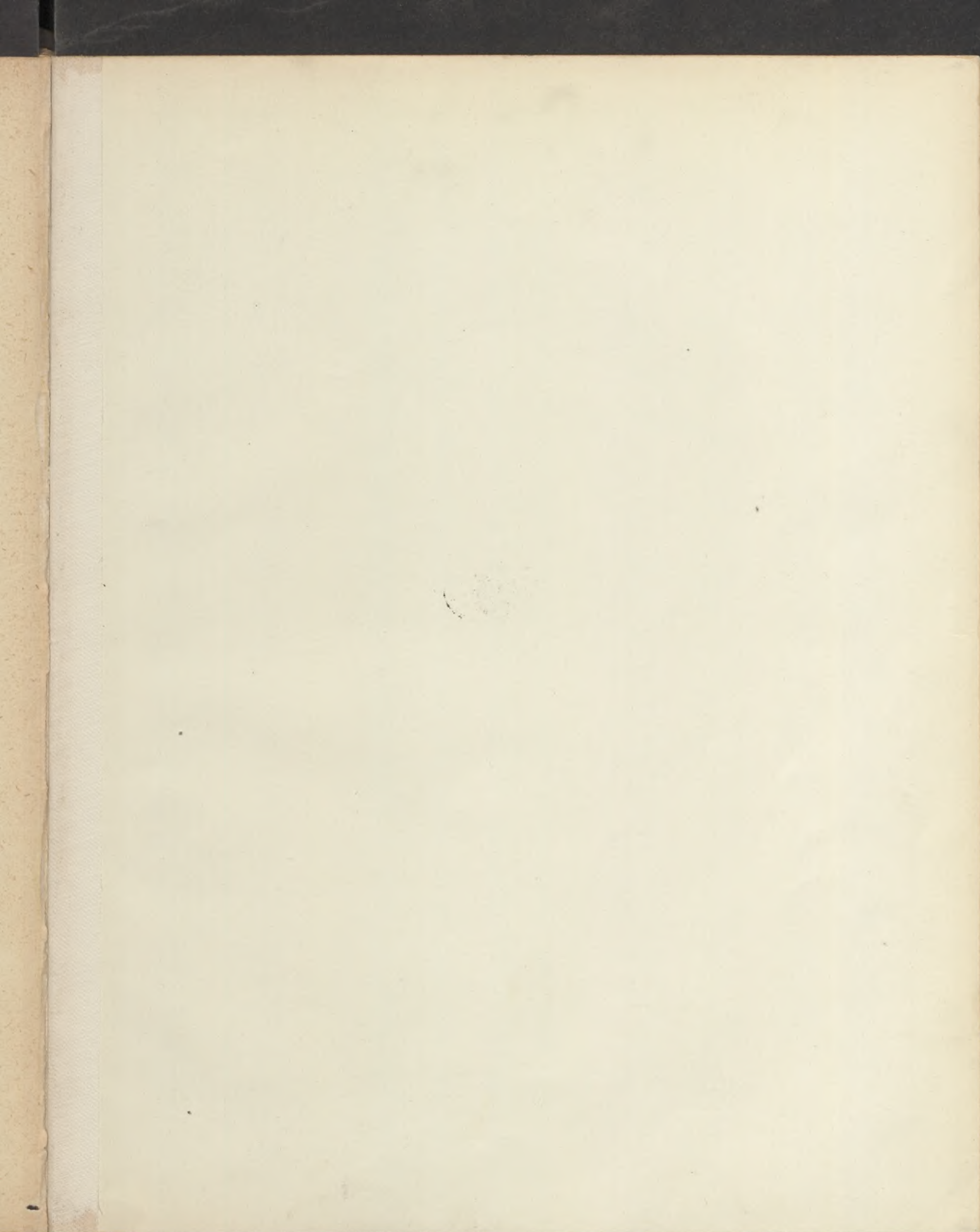
sete. — Kolozsvári látogatói. — Testvéreinek támogatása. — Az 1871-iki *Commune* alatti szenvedése. — Munkácsy Mihály pártfogása. — Züllich a Párisi magyar egyesületben, mely elnökévé választotta. — Lemondása és búcsuja Páristól, hol 15 esztendőt töltött. — Kolozsvárra érkezése. — Nevelői állása a szatmár-megyei Vallyi-családnál. — Élete Pesten, neveltje oldalán. — Külföldi tanulmányútja vele Németországon át Párisba, Brüsszelbe és Londonba. — Elbucsúz-

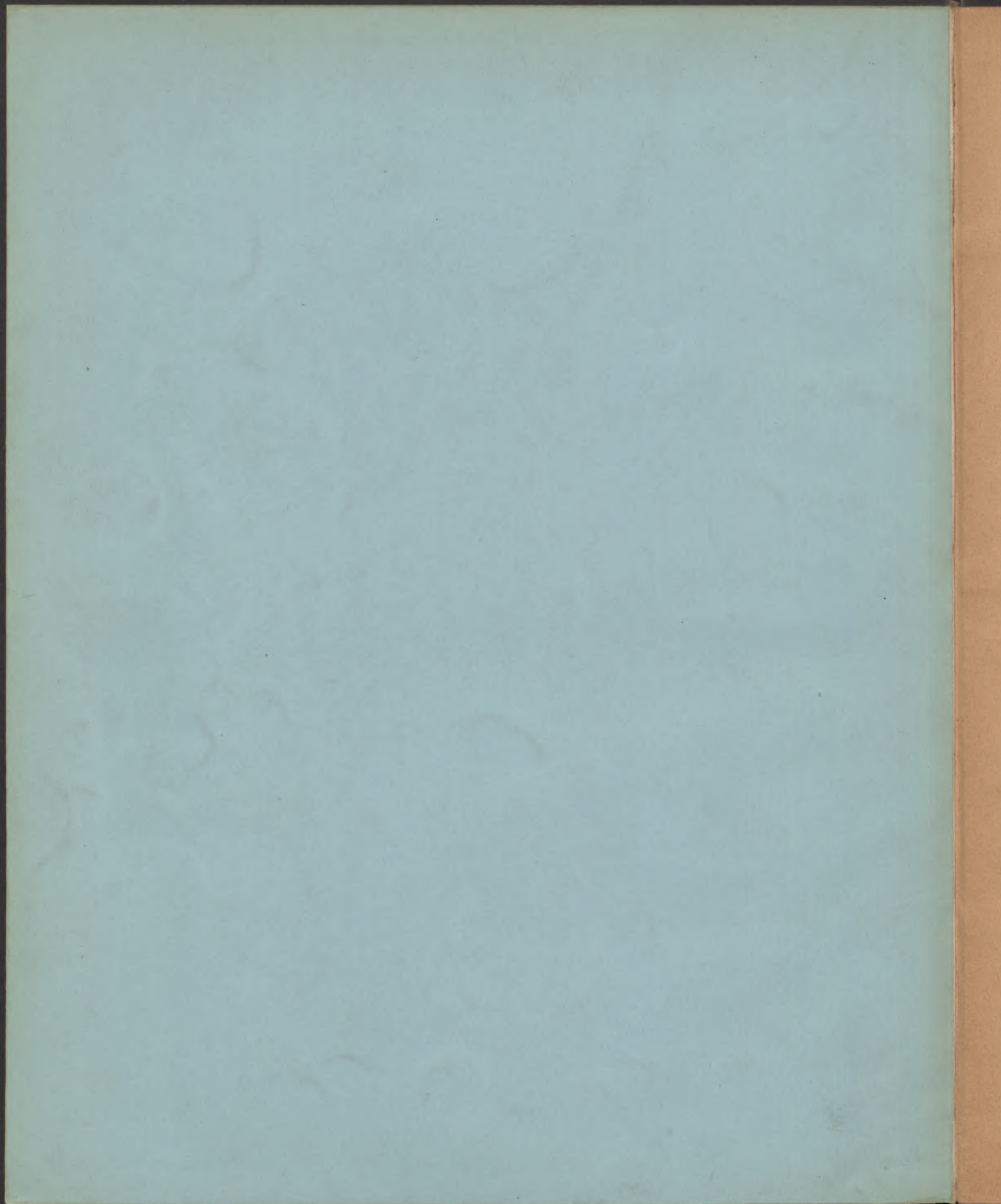
ván a felnőtt fiú családjától, újra Kolozsvárra vonul, de egy év múlva ráúnt a városra és végleg elhagyja hazáját. — Atyai örökségét felvéve, Nápolyba megy, onnan Sziciliába. — Itt évekig él Cataniában, gyönyörködve a természet szépségeiben. — Az Etna kitörése. — A kolera. — Züllich nyugalmas élete. — Bolyongása. — Hirtelen elútazása Egyiptomból. — Halála 1890 elején Kairóban. — Végrendelete és művészetének jelentősége. (57–68. lap.)

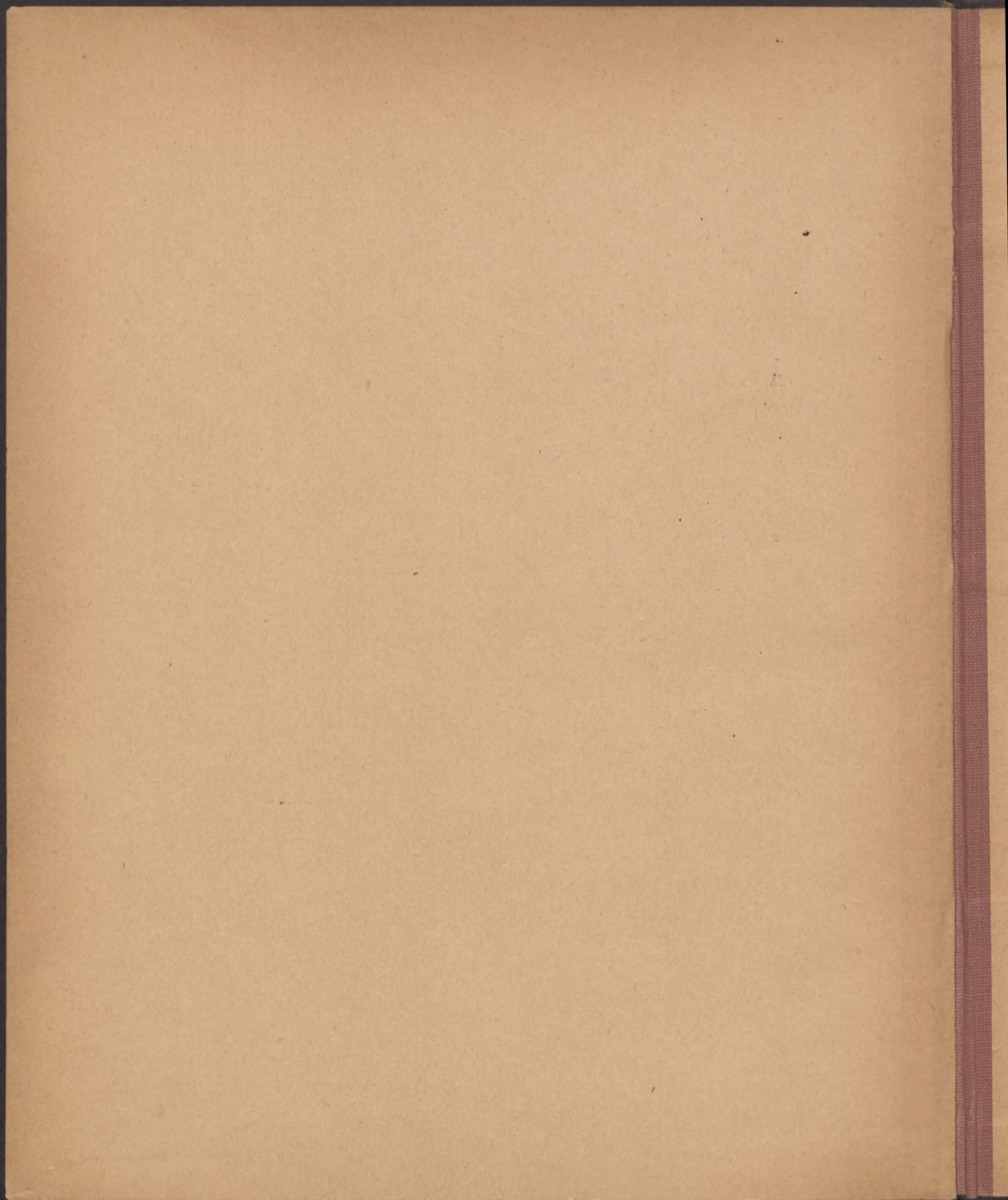
KÉPEK JEGYZÉKE.

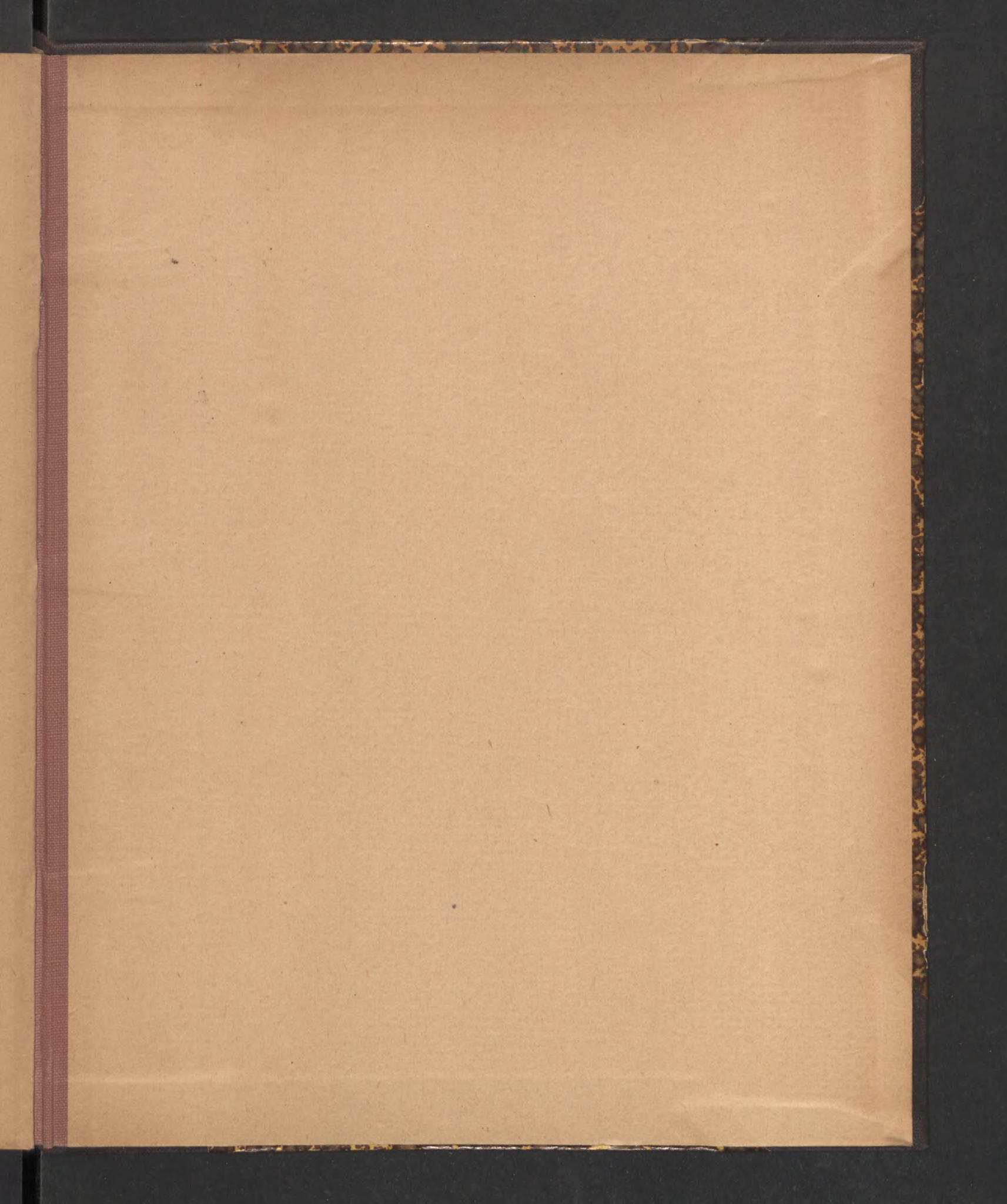
	Lap		Lap
1. A római Palazzo Venezia — — —	3	16. Albach Szaniszló mellképe — —	37
2. Mária-fej — — — — —	8	17. A Szeplőtlen Szűz szobra Nádasdon	39
3. Gyulafejejevár — — — — —	6	18. Vörösmarty Mihály mellszobra —	41
4. A Züllich-család címere — — —	10	19—20. Gróf Széchenyi István és Petőfi	
5. Madonna — — — — —	15	Sándor mellszobrai — — — —	43
6. Züllich aláírása — — — — —	16	21. Katona József szobra — — — —	45
7. Juno szobra (Melléklet) — — — —	18	22. Tinódi Sebestyén szobra — — —	47
8—9. A római vatikáni múzeum két		23. Kisfaludy Sándor mellszobra — —	48
antik Junó-ja. (Giunone Regina és		24. Berzsenyi Dániel mellszobra — —	49
Giunone.) — — — — —	21	25. Kisfaludy szobrának első mintája	51
10. Döbrentei Gábor — — — — —	30	26. Züllich »Emlékbeszéde« cz. mun-	
11. Juno (?) — — — — —	31	kájának címlapja — — — — —	53
12. Pallas Athenae — — — — —	31	27. Kisfaludy Sándor szobra — — —	55
13. Züllich mesterjegyei — — — —	32	28. Züllich pecsétje — — — — —	56
14. Honi gyász — — — — —	34	29. Kairó — — — — —	57
15. Buda és Pest — — — — —	35	30. Rha-fej — — — — —	68

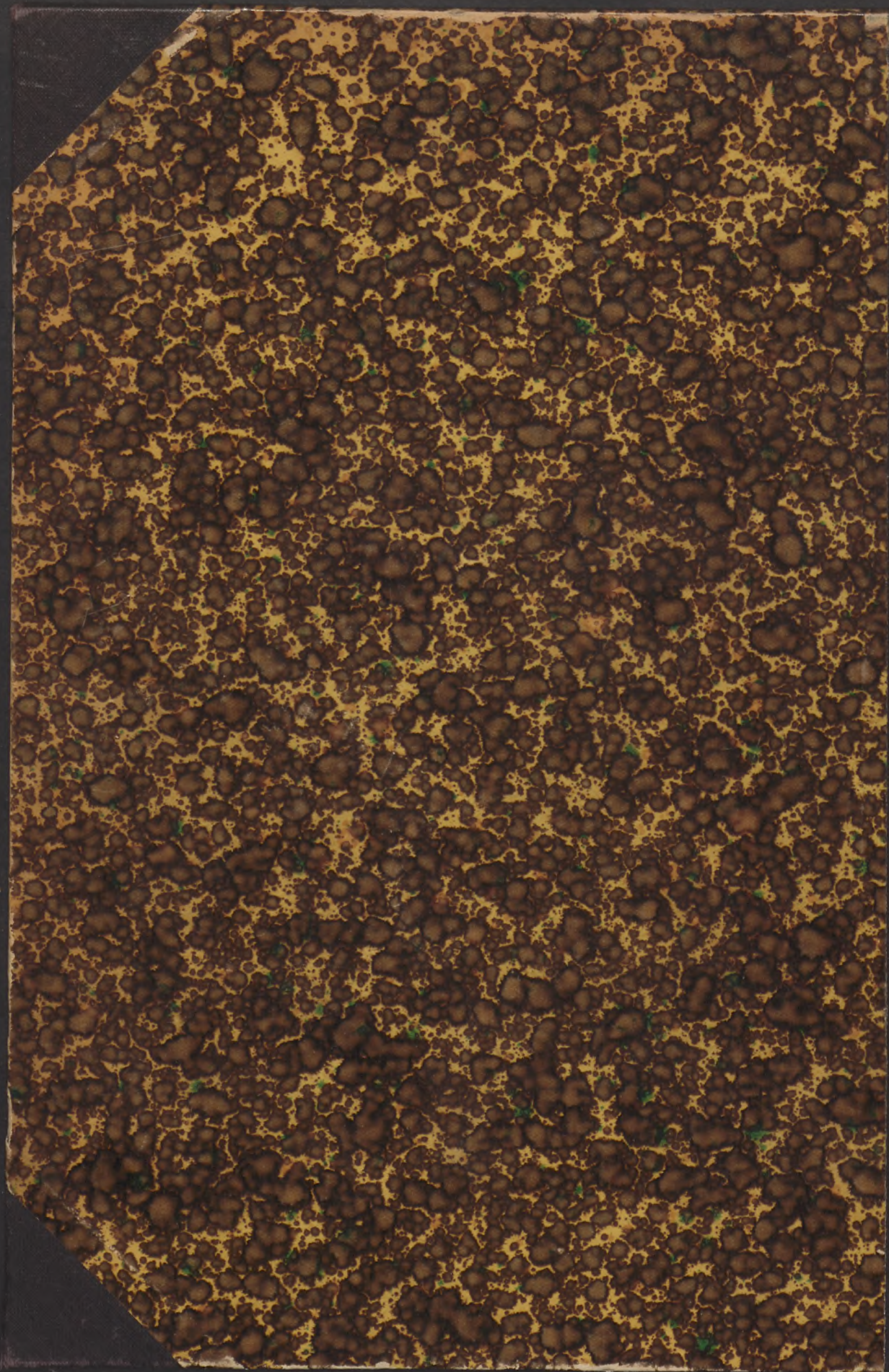

(M)

Vöröss, Ozélkuti-Züllőn Rádófi